

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE EZANIN ARAPÇA'YA ÇEVİRİLMESİ
VE BASINDAKİ YANSIMALARI

Yüksek Lisans Tezi

Fatma SAĞLAM

İzmir – 2019

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE EZANIN ARAPÇA'YA ÇEVİRİLMESİ
VE BASINDAKİ YANSIMALARI

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı
Fatma SAĞLAM

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi M. Emin ELMACI

İzmir- 2019

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAVI TUTANAĞI

08.07.2019

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Başkanlığı

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans programı **2010880174** numaralı öğrencisi **Fatma SAĞLAM** ile ilgili Yüksek Lisans tez savunma sınavı tutanağı aşağıdadır
Gereğini arz ederim.

Doç. Dr. Başak OCAK
Anabilim Dalı Başkanı

SINAV TUTANAĞI

Tez sınav jürimiz tarafından incelenen "**Demokrat Parti Döneminde Ezanın Arapça'ya Çevrilmesi ve Basındaki Yansımaları**" başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili olarak jürimiz 08/07/2019 tarihinde saat: 13.00 'da toplanarak aşağıda belirtilen şekilde işbölümü yaptıktan sonra adayın tez savunmasını dinlemiştir. Yönetmelik gereğince adaya tezi ile ilgili sorular yöneltilmiş ve tartışmalardan sonra adayın tezi hakkında aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL edilmesine

Oy Birliği ile

BAŞARI NOTU: (30) *Başak*

RED edilmesine

Salt Çoğunlukla

(**) DÜZELTME verilmesine

Tez Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ELMACI	<i>[Signature]</i>
Üye (Diğer Üniversite)	Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ	<i>[Signature]</i>
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU	<i>[Signature]</i>

ONAY

Doç. Dr. Başak OCAK
Müdür V.

(**) Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci, en geç üç ay içinde gerekli düzeltmeleri yaparak tezini aynı jüri önünde tekrar savunur.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Demokrat Parti Döneminde Ezanın Arapça'ya Çevrilmesi ve Basındaki Yansımaları” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakça kısmında gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../06/2019

Fatma SAĞLAM

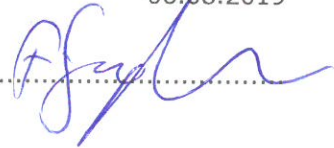
T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10253483
Yazar Adı / Soyadı	FATMA SAĞLAM
T.C.Kimlik No	58426166930
Telefon	5333976397
E-Posta	fsaglamm@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE EZANIN ARAPÇA'YA ÇEVİRİLMESİ VE BASINDAKİ YANSIMALARI
Tezin Tercümesi	THE TRANSLATION OF PHENOMA TO ARABIC IN THE DEMOCRAT PARTY PERIOD AND ITS REFLECTIONS IN THE PRESS
Konu	Tarih = History
Üniversite	Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Anabilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2019
Sayfa	184
Tez Danışmanları	DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET EMİN ELMACI
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	

06.08.2019

İmza:

ÖZET

İbadet dilinin Türkçeleşmesi, Cumhuriyetten çok önceki yıllara dayanmaktadır. Hanifi mezhep kurucusu Ebu Hanife, namazın ve ezanın Arapça dışındaki dillerde olabileceğinin mümkün olduğunu onaylamıştır. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde aydın kesim, dinde reform isteklerini dile getirmeye başlamışlardır. Bu talepler cumhuriyet döneminde Atatürk'ün dinde milli dil çalışmaları ile başlamıştır. Türkçe Kur'an, Türkçe hutbe, Türkçe namaz, Türkçe dua, Türkçe tekbir, Türkçe Kamet, Türkçe ezan alanlarında çalışmalar başlamıştır. Ancak bu çalışmalardan sadece Türkçe ezan uygulanabilmiştir. 1932'de Türkçe okunmaya başlanan ezan 14 Mayıs 1950'de DP'nin iktidara gelmesi ile de uygulamaya koyulan ilk icraat olmuş ve 17 Haziran 1950 tarihinde ezan yeniden Arapça okunmaya başlanmıştır.

Türkçe Anahtar Kelimeler: Ezan, Demokrat Parti, Kur'an, Türkçe, Arapça

ABSTRACT

Making the language of worship Turkish dates back to many years before Republican administration. The founder of the Hanafi Sect Ebu Hanife has confirmed that prayer (salat) and call to prayer (azan) can be available in other languages out of Arabic. When it comes to the period of Constitutional Monarchy, the intelligentsia began to voice their request of reform in religion. Those requests have started in Republic period with Atatürk's studies about national language in religion. Studies in fields of Turkish Quran, Turkish khutba, Turkish prayer, Turkish pray, Turkish saying of Allahuekber, reciting Kamet in Turkish and Turkish azan have started. However only Turkish azan could be applied among these studies.

Azan that started to be recited in Turkish in 1932, has become the first action that was put into effect with DP's coming up into power in 1945. And Azan started to be recited in Arabic again in 17th June 1950.

Turkish Keywords: Azan, Democratic Party, Quran, Turkish, Arabic

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusu, Demokrat Parti döneminde ezanın Arapça'ya çevrilmesi ve basındaki yansımalarıdır. Asıl konuya geçmeden önce ezanın anlamı ve tarihi seyri üzerinde duruldu ve din hususunda Türkçeleştirme alanlarında değinildi. Tezde dönemin kaynakları olan birçok gazeteden yararlanıldı. Gazeteler dışında kitap, dergi, makale ve meclis tutanaklarından faydalanılarak hazırlanan bir çalışma oldu.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. I. Bölümde din alanında yapılan Türkçeleştirme çalışmaları incelenmiştir. II. Bölümde çok partili hayata geçiş ile beraber laiklik politikasının değişimi, din konusunda verilen ödünler ve ezanın yeniden Arapça'ya döndürülmesi üzerinde durulmaktadır. III. Bölümde, ezanın Arapça'ya döndürülme konusunu içeren haberler ve köşe yazıları dönemin gazeteleri ele alınarak incelenmiştir.

Yüksek Lisans Tezimi hazırlama ve yazım aşamasında geçen uzun bir zamana rağmen bana büyük destekleri olan Danışman Hocam Dr. Mehmet Emin Elmacı'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

FATMA SAĞLAM

İzmir / 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	VII
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
EZANIN TÜRKÇEYE ÇEVİRİLMESİ.....	7
1.1. CUMHURİYET ÖNCESİNDE DİNDE TÜRKÇELEŞTİRME ÇALIŞMALARI.....	7
1.1.1. ALİ SUAVİ.....	7
1.1.2. ZİYA GÖKALP	9
1.1.3. TÜRKÇE KUR'AN	10
1.1.4. TÜRKÇE HUTBE	13
1.2. CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA DİNDE TÜRKÇELEŞTİRME ÇALIŞMALARI.....	16
1.2.1. DİNE BAKIŞ.....	16
1.2.2. TÜRKÇELEŞTİRME ÇALIŞMALARI.....	21
1.2.2.1.HUTBE	21
1.2.2.2. TÜRKÇE KUR'AN.....	24
1.2.2.3. LAYİHA	34
1.3.TÜRKÇE İBADETİN BAŞLAMASI	37
1.3.1.TÜRK 'ÜN MİLLİ DİNİ TEZİ.....	37
1.3.2. TÜRKÇE KUR'AN	39
1.3.3.TÜRKÇE TEKBİR.....	46
1.3.4. HUTBENİN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ	47
1.3.5. EZANIN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ.....	48
1.4. EZANIN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİNE TEPKİLER	55
1.4.1. BURSA ULUCAMİ OLAYI.....	55
1.4.2.YASAĞA DUYULAN TEPKİLER VE UYGULAMADA KARŞILAŞILAN SORUNLAR.....	61
II. BÖLÜM	
ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ VE ARAPÇA EZANA DÖNÜŞ.....	66
2.1.ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ	66

2.2.KURULAN PARTİLER VE PARTİ PROGRAMLARINDA DİN MESELESİ	71
2.3.DEMOKRAT PARTİ.....	72
2.4.CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NDE DİN KONUSU	76
2.4.1. YEDİNCİ KURULTAY	77
2.5. DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI VE EZANIN ARAPÇA'YA ÇEVİRİLMESİ	80
III. BÖLÜM	
EZANIN ARAPÇA'YA ÇEVİRİLMESİNİN BASINDAKİ YANSIMALARI.....	95
SONUÇ	159
KAYNAKLAR	163
EKLER.....	170

GİRİŞ

Sözlükte "*bildirmek, duyurmak, çağrıda bulunmak, ilan etmek*"¹ manasına gelen ezan kelimesi, dini bir terim olarak, günde beş vakit olan farz namazlarının vaktinin geldiğini belli sözlerle ve özel bir sesleniş ile ilan etmek bildirmek demektir.

Namaz Mekke döneminde farz kılındığı halde Hz. Peygamber'in Medine'ye gidişine kadar namaz vakitlerini bildirmek için belli bir şekil yoktu. Medine'ye Hicretten sonra ise Müslümanlar başlangıçta zaman zaman bir araya toplanıp namaz vakitlerini gözetirlerdi. Bir süre namaz vakitlerinde sokaklarda "es-salah es-salah"(namaza namaza) diye çağrıda bulunulduysa da bu çağrı yeterli olmuyordu. Namaz vaktinin geldiğini haber vermek üzere belirli bir işarete ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunun için nakus çalınması, boru öttürülmesi, ateş yakılması veya bayrak dikilmesi şeklinde çeşitli tekliflerde bulunulduysa da nakus Hristiyanların, boru Yahudilerin, ateş Mecusilerin adeti olduğu için Hz. Muhammed tarafından kabul edilmedi. Ancak bu sırada ashaptan Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe' ye rüyada² ezan öğretilmiş, Abdullah da ertesi gün Hz. Peygamber'e gelerek durumu haber vermişti. Bunun üzerine Resul-i Ekrem Bilal'e ezan cümlelerini ezan da ikişer, ikamette ise birer defa okunmasını emretti. Bilal, yüksek bir evin üstüne çıkıp ilk olarak sabah ezanını okudu. Böylece ezan hicri 1(622) veya bir rivayete göre 2. (623) yılında meşru kılınmış oldu³. Bu tarihten başlayarak, ezan ve dua tüm Müslümanlarca Arapça yapılageldi.

Türk kültür tarihinde din kitaplarının Türkçe'ye tercüme edilişi, Türklerin İslamiyetten önce tanımış oldukları Buda dinine ait eserlerin tercümesiyle kendini göstermişti⁴. Araplar'dan başka milletler de İslam dinini kabul ettikten sonra Kur'an-ı Kerim'i ve başka din kitaplarını kendi ana dillerine çevirme ihtiyacını duymuşlardı. Gerek İran gerekse Türk bilginleri bu alanda önemli faaliyet göstermişlerdi. Türk

¹ Ezan Maddesi, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2006, s.166; Abdurrahman Çetin, Ezan Maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.36

² Ezan okunmaya nasıl başlanıldığına yönelik farklı görüşler mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz., Hidayet Aydar, "Ezanın Tarihi ve Başka Dillerde Okunması Meselesi", **Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.2, S.1 (Haziran 2016), s.s.11-12,14-17

³ Çetin, a.g.e., s.36

⁴ Başak Ocak Gez, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Laikleşme Sürecinde Dinde Ulusal Dil Sorunu**, (Basılmamış Yüksel Lisans Tezi), İzmir 1994, s.2

bilginlerin, bu tercüme işine, Türkler'in büyük kitleler halinde İslamiyet'i kabul ettikleri tarihte, XI. yüzyıl başlarında başlamış oldukları anlaşılmaktadır⁵.

X. yy.'da Türkler arasında hızla yayılmaya başlayan ve kendisine pek çok taraftar bulan din; İslamiyet olacaktı. Öyleki egemenlik alanını Urallar'dan Sibiryaya kadar genişleten bu din, XII. yy'da Orta Asya'da egemen olan tek din olma özelliğini kazanmıştır. Araplar egemenlikleri altına aldıkları her yere Arap ulusçuluğunu da getirmişlerdi. Ve bu bölgelerde (Suriye, Mezopotamya, Mısır, Kuzey Afrika gibi)Arap dili de yerli dillere üstün gelmişti. Bunun nedeni, Arapların VII. yy.'dan beri yüksek bir edebi dil oluşturmaları ve fethettikleri yerlerde sadece kılıç zoruna dayanmamalarıydı. Üstelik kimi yerlerde Müslüman olmayan gruplar dahi Arapça'yı kabul etmişlerdi. İslamiyetten önce yazıyı kullanan ve yazılı bir edebiyatları gelişmiş olan Türkler de Müslüman olduktan sonra kendi geçmişini unutmışlardır. Özellikle yüksek sınıfta eski dinin değerini yeni dinin değerleri almış; ancak halk, eski geleneklerini yine de saklı tutarak bir şekilde İslamiyet içerisinde yaşatmışlardır⁶.

Ezanın başka dillerde okunduğuna dair çeşitli rivayetler vardır. İlki 715 yılında Buhara'da gerçekleşmiştir. Arapça bilmeyen Buharalılar için Ezan Farsça okunmuş ve namaz da Farsça kılınmıştır⁷. İkinci olarak, 1129 yılında Endülüs'te Muvahhidîn devletini kuran ve Berberî olan Muhammed İbn Tumert, okuması olmayan Berberiler için Kur'an-ı Kerim'i Berberî diline tercüme ettirmiş ve aynı zamanda ezanın da Berberî dilinde okunmasına izin vermiştir.⁸

Kur'an'ın Farsça'ya ilk tercümesi X. yy'ın sonlarına doğru yapılmasına karşın, Türkçe çevirisinin XI. yy.'da yapıldığı görülmektedir. Çünkü bu işin başarılması için Türkler'in yeteri kadar İslam kültürü almış olmaları gerekmektedir⁹. Kur'an-ı Kerim'in bilinen en eski Türkçe çevirileri, dört nüshadan ibaretti. İlki Sovyet R. İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nde bulunmaktadır. Müntehisi ve yazıldığı tarih belli değildir. İkinci nüsha Türk İslam Eserleri Müzesinde bulunan ve 73 sayı ile kayıtlı nüshadır. Hicri 734(M.1333) yılında Şirazlı Muhammed B.el-Hacc Devletşah adlı biri tarafından yazılmıştır. Üçüncü en eski Kur'an Tercümesi

⁵ Abdülkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, C. 2, b., 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s.156

⁶ Gez, **a.g.e.**, s.3

⁷ Aydar, **a.g.e.**, s.22

⁸ Muhammed İkbâl, **İslamda Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, (Çev. Rahim Acar), Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.149

⁹ Gez. **a.g.e.**,s.3

İstanbul'da Millet Kitaplığı'nda (Hekim ali Paşa) 951 numara ile kayıtlı bulunmaktadır. Dördüncüsü ise Manchester kitaplığında bulunan nüshadır¹⁰. Bu nüsha ile ilgili nüsha görülmediği için ayrıntılı bilgi yoktur.

Selçuklular devrine ait eserler arasında Türkçe Kur'an tercümelerine rastlanmıyor. İslam medeniyetinin kuvvetli tesiri altında, esasen büyük bir ilim ve sanat dili olan Arapça ve Farsça Selçuklular'ın milli dili olan Türkçe'ye baskılıyordu. Edebi ve ilmi eserler bu dillerde yazıldığı gibi devletin resmi dili de Farsça idi. Kitaplıklarda pek çok bulunan Farsça Kur'an tercümeleleri Selçuklular devrine ait andaçlardır¹¹.

Kur'an-ı Kerim'in Türkçe'ye tercümeleri Selçuklular Devleti'nin dağılışımdan sonra kurulan beylikler devrinde başlanmıştır. Türkçe yazılan büyük tefsirler ise ancak Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonraki devreye aittir¹².

Anadolu Beylikleri devrinde umumiyetle kısa sureleri yada tefsirleri yazılmıştır.(Fatiha tefsiri, Tebareke tef., İhlas tef. gibi). Anadolu' da Türkçe büyük tefsirlerin tercüme ve tefsirleri XIV. yy'ın sonlarında başlamıştır¹³. Arapça'dan ve Farsça'dan birçok Kur'an tefsir edilmiştir, ancak bunlardan hiçbiri XIX. yy'ın ortalarına kadar basılmamıştır. Matbu olarak basılan ilk Türkçe Kur'an tefsiri 1841 tarihini taşıyan Tefsir-i Tıbyan olacaktır¹⁴.

Avrupa'da Almanca' ya çevrilen İncil, kısa zamanda matbaa sayesinde yayılma ve okuma fırsatı bulmuşken Osmanlı'da bu durum böyle olmamıştır. Üç yüzyıl kadar bir gecikmişlikle gelen matbaa,1727 yılında Lale Devri'nde İbrahim Müteferrika ve Sait Mehmet tarafından kurulduğunda bile, dini kitapların basımına Şeyhülislam Abdullah Efendi tarafından verilen fetvaca izin verilmemiştir¹⁵.

İnandıkları dini kendi dillerine tercüme etme Tükler'de İslam öncesi dönemden itibaren vardı. İnandığı, kutsal saydığı şeyleri anlayabilmeliydi. İslamiyet başka dillere tercüme konusunda Arapça dışında ibadet yapma konusunda tutucuydu.

¹⁰ İnan, **a.g.e.**,s.s.162-168; Cemal Şener, **Anadilde İbadet Türkçe İbadet**, Ant Yayınları, İstanbul 1998, s.36

¹¹ **A.g.e.**,s.169

¹² **A.g.e.**,s.169

¹³ **A.g.e.**,s.169-170; Gez,**a.g.e.**,s.7

¹⁴ Gez.**a.g.e.**,s.13

¹⁵ **A.g.e.**,s.13,14

Ana dilde ibadet konusunda ilk örnek ile Hz. Muhammed döneminde karşılaşmaktayız.

İlk Müslümanlardan ve Hz. Peygamber'in arkadaşlarından biri olan İran asıllı Selman Farisi, namaz sırasında Fatiha Suresi'nin özgün metnini güzel okuyamadıklarını söyleyen ve bunu yerine Fatiha'nın Farsça tercümesini okuyup okuyamayacaklarını soran halka, bunun Farsça olabileceğini söylemekle kalmamış, Fatiha'yı Farsça'ya çevirerek kendisine başvuran kişilere göndermiştir¹⁶. Selman Farisi, Farsların kendisine başvurması üzerine, Fatiha'yı Farsca tercüme edip onlara vermeyi düşündüğünü Hz. Peygamber'e söylemiş ve onay aldıktan sonra tercüme işine başlamıştır¹⁷.

Ehlisünnet inancının temel kabullerine göre, sahabilerin tümü mukteda bih (kendisine uymak dinen caiz olan müçtehit) durumunda olduklarından her birinin fetvasıyla ibadet geçerlidir. Buna göre, Selman Farisi'nin uygulaması, başka hiçbir kanıt aranmaksızın, Fatiha'nın çevirisi ile ibadet edilebilmesini sağlamaya yetecek durumdadır. Hanefi fıkıhçılar Fatiha'nın çevirisi ile namazın geçerli olacağını söylerken sürekli bir biçimde Selman'ın uygulamasına atıf yapmışlardır¹⁸.

Hanefi fikhinin babası ve birinci derecede söz sahibi olan İmam-ı Azam'ın,, Kur'an tercümesiyle ibadet meselesindeki görüşü oldukça açık bir kesinliktir. İmam-ı Azam'ın fetvası, herhangi bir özür veya zorunluluk kaydına bağlanmamıştır; mutlak ve genel bir fıkhi görüştür, bir genel fetvadır. İmamı Azam(ölm.150/767) görüşü şöyle özetlenebilir: Kur'an, kağıtlarda yazılmış ve bizim okuduğumuz sözler değildir. Esas Kur'an o sözlerin taşıdığı anlamdır ki bir kelam-ı nefsi (Allah'ın zatı ile birlikte var olmaya devam eden söz) olarak kalıptan kalıba dökülür. O kalıplar, sonradan yaratılmış varlıklardır. Oysaki esas Kur'an, mahluk olmayan bir

¹⁶ Fatiha çevirisi ile ilgili Şevki Saka makalesinde şöyle demektedir; Selman Farisi'den nakledilen Fatiha tercümesiyle ilgili hiçbirine sahih hadis kaynaklarında rastlanmamıştır. Birkaç fıkıh kitabında farklı lafızlarla rivayet edildiği görülmektedir. Öte yandan Selman Farisi'ye yazılan mektubun Hz. Peygamber döneminde olduğu zikredilmektedir. Oysa ki İran Hz. Peygamber zamanında değil, Hz. Ömer zamanında fethedilmiştir. Hz. Peygamber zamanında ateşe tapan İranlılar arasında İslamiyeti kabul edip, ibadetlerini yerine getiren kaç kişi vardı ki böyle bir tercüme ihtiyacı hissedilebilirdi? Bu demektir ki Selman Farisi ye nisbet edilen bu rivayetin gerek metin ve gerekse senet yönünden itimada şayan bir rivayet olmadığı açıktır. Şevki Saka, "*Türkçe Kur'an mı?*", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara 1999, C.39/1,s.s.96-97

¹⁷ Yaşar Nuri Öztürk, **Anadilde İbadet Meselesi**, 2.b., Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 2002,s.s.89-90

¹⁸ **A.g.e.**,s.90

manadır: "Hiç kuşkusuz o, öncekilerin zübürlerinde de vardı" (Şuara Suresi,42) buyurulması da bu gerçeği gösterir¹⁹.

Osmanlı Devleti döneminde Türkçe ibadet isteklerine yönelik hazırlanmış eserler görülmektedir.

1397 yılında Konya Aksaraylı olan Yusuf oğlu Abdurrahman, İmadülislam adında bir kitap yazmış ve bu kitapta dinin Türkçeleşmesi üzerinde durmuştur. Eserin başında, Ebu Hanife'nin Kur'an'ın anlamanın önem taşıdığını söylediğini, Kur'an'ın Farsça tercümesinin de Kur'an olduğunu, Farsça ile namaz kılınabileceği gibi, Türkçe ile de namaz kılınabileceğini bildirmektedir²⁰.

Farsça yazılmış olan Umdetülislam adlı eseri, İmadülislam adını koyarak Türkçe'ye çevirmiştir. Dinin Türkçeleştirilmesi üzerinde durmuş, esas olanın bilmek anlamak olduğunu vurgulamıştır. Hazreti Peygamber eğer bu diyara gelmiş olsa idi Kur'an 'ın Türkçe olacağını söylemiştir. Arapça okumayan farzı terk etmiş ve asi olamaz. Maksut olan bilmektir. Ne tarikle olursa olsun demiştir²¹.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe ibadet konusunda ikinci önemli eserde manzum olarak yazılan Vikaye tercümesidir. Bu eserin müellifi Balıkesirli Devlet oğlu Yusuf'dur. Kitap Sultan Murat adına yazılmıştır. Bu eserde Ebu Hanife'nin Kur'an tercümesi ile ilgili sözüne atıfta bulunulmuştur. Kur'an manadır, lafız değildir. Lafız alettir, mutaber olan manadır. Kur'an'ın Farsça tercümesi de Kur'an'dır. Bununla da namaz kılınır. Farsça Kur'an la namaz kılınınca başka dillerdeki ve mesela Türkçe'de ki tercümeleri ile niçin kılınmasın demiştir²². Ahmet Keleş ise farklı bir açıdan bakmıştır. Arapça olarak indirilmiş ilahi kitabın bir başka dilde yapılan tercüme ile ibadetlerde okunabilmesi için Allah tarafından yapılması

¹⁹ A.g.e.,s.94, 95; Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C.5, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s.1923; Yaşar Nuri Öztürk, **İmamı Azam Ebu Hanife**, 4. b., Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 2009, s.s.372-382

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ergin, a.g.e.,s.s.1920-1921

²¹ A.g.e.,s.1920,1921

²² Bu hanife kim sahip usul
Manidir Ku'an dedi bir kavlı ol
Farsça Kur'anı caiz gördü pes
Kim namazda okusun, kılsın heves
Devletoğlu Yusuf'un Vikaye Tercümesi'nden aktaran: Ergin, a.g.e.,s.1922-1923

İle olsa her ne dilce olsa ger
Lafız alet, ma'ni olur muteber
Pes kaçan söz olsa ma'nili ögat
Nola Türkola diyen ya tat

gerekmektedir. Ancak bu koşul ile tercüme ile önceki oluşturulan kutsal metin birbirine eşit olabilir.²³

Osmanlı İmparatorluğunda özellikle Yavuz Sultan Selim döneminde Halifeliğin Osmanlı padişahlarına geçmesi ile Arapçanın etkisi yalnız din dili üzerinde etkili olmakla kalmamış, dil, bilim, kültür, siyaset kısacası yaşamın her alanında Kur'an dilinin Arapça olması sebebiyle kendini hissettirmiştir. Avrupa Reform Rönesansı yaşarken Osmanlı'da güçlenen ulema Türkçe'ye kapılarını kapatmıştır.

Tanzimat ile birçok yeniliklere başlandı ise de, Kur'an'ın yani ibadetin Türkçe olması çalışmaları ancak İkinci Meşrutiyet ile başlayabilecektir.

Şevki Saka'ya göre. Kur'an'ın bütün özellik ve inceliklerini içeren, mana ve maksadını yansıtan bir tercüme mümkün değildir. Bunu da örneklerle ve bu konuda çalışan kişilerin sözleri ile açıklamaktadır²⁴.

Birebir Kur'an tercümesinin mümkün olmadığını söyleyen bilim adamları, Kur'an tefsirinin mutlaka yapılması görüşündedirler. Çünkü Kur'an yalnız Araplara indirilmiş bir kitap değildir. Onun evrensel mesajı bütün insanlık içindir. Bu konuda pek çok ayet ifade edilmektedir. "biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik", " Sana bu Kur'an'ı indirdik ki, kendilerine indirilene insanlara açıklayasın da düşünüp öğüt alsınlar"²⁵.

²³ Ahmet Keleş, **Türkçe İbadet**, 11. B., Balıkesir Müsbet ve Manevi İlimler Vakfı, Balıkesir, 1998,s. 11-12

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Saka, **a.g.m.**, s.s.87-90

²⁵ **A.g.m.**,s.90

I. BÖLÜM

EZANIN TÜRKÇEYE ÇEVİRİLMESİ

1.1. Cumhuriyet Öncesinde Dinde Türkçeleştirme Çalışmaları

Türkçe ezan konusu Cumhuriyet ile ortaya çıkmış bir konu değildir, bu uygulamaya ait düşüncenin kökleri, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde başlayan dinin millileştirilmesine, ibadet dilinin Türkçeleşmesi tartışmalarına kadar uzanmaktadır.

II. Mahmut ile beraber Batıdan birçok yenilik alınmasına rağmen ibadetin Türkçe olması veya Türkçe Kur'an ile ilgili bir gelişmeye rast gelinmemektedir. Ancak II. Mahmut döneminde Türkçülük hareketi için elverişli ortam hazırlandığı gibi, Abdülaziz döneminden beri gelişmeye başlamıştır. Fikir hareketi olarak belirmesi I. Abdülhamit dönemine rastlamaktadır. Abdülhamit'in istibdat rejimi sırasında yıkıcı ve tehlikeli olarak görülüp baskı altında tutulan Türkçülük akımı, II. Meşrutiyetten sonra kendisini iyice hissettirmeye başlayarak; 1912 yılında Balkan Savaşları yenilgisinin ardından, Osmanlılık düşüncesinin sonlanmasıyla su yüzüne çıkmıştır²⁶.

Dini hayat ile siyasi hayat, karşılıklı olarak birbirlerini etkilemişlerdir²⁷. Milliyetçilik ve Türkçülük cereyanları başlayınca Kur'an'ın Türkçe olması münakaşaları yavaş yavaş işitilmeye başlandı²⁸. Türkçülük akımı Ali Suavi, Ubeydullah Efendi, Ziya Gökalp gibi aydınların düşüncelerini, ibadet ve Kur'an dilinin Türkçe olması yönünde de etkilemiştir.

1.1.1. Ali Suavi

Devletin dini kanunlara göre yönetilmesine karşı çıkmış ve ilk defa açık bir anlatım ile laikliği savunmuştur. Kur'an ve ibadet dili konusunda ilk duran kişi Ali

²⁶ Gez, a.g.e., s.24

²⁷ Düccane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, 2.b., Kitabevi Yayıncılık, 1998 İstanbul, s.19

²⁸ Ergin, a.g.e., s.1923

Suavi'dir²⁹. Genel olarak Türk dilinin zenginliği, Arapça'dan üstünlüğü ve bu dilin sadeleştirilmesi gereğini ortaya koyan Suavi, ibadet ve Kur'an dili konusunda, milli dille hareket etmek düşüncesindedir. Kur'an'ın Türkçe'ye tercüme edilmesi ve bu tercüme ile namaz kılınabilmesi, hutbelerin zamana uygun olarak Türkçe okunması gibi fikirlerin dayanağı olarak İmam Ebu Hanife'nin sözlerini görür. Buna göre İmam-ı Azam; Peygamber'in Kureyş dilinde indirilen Kur'an'ı, diğer Arap kabilelerinin kendi dillerine çevirerek okumalarına ve bununla namaz kılmalarına izin verildiğini belirtmektedir. Ayrıca Ebu Hanife'nin bunun bütün diller için geçerli olabileceğini belirten bir fetva vermesine karşılık, daha sonra onun bu kararından döndüğünden söz edilir ve hatta bu geri dönüş hakkında bir de fetva çıkartılır. Namazın Türkçe kılınmasını³⁰ dince uygun (caiz) gören Ali Suavi, hutbelerin Türkçe okunması konusunda daha kararlı bir tutum içerisindedir.³¹

II. Abdülhamit tarafından Ali Suavi, Galatasaray Lisesi'nin müdürlüğüne getirildi³². Aynı zamanlar Ayasofya ve Beyazıt Camileri'nin kürsülerinden, halka Türkçe hutbeler okumuştur³³. Türk dilinin kullanımını sadece namaz ve hutbelerle sınırlamayıp; ezan dilinin de Türkçe olmasını savunmuştur³⁴.

²⁹ 1839 yılında İstanbul'da doğmuştur. Davurpaşa İskelesi Mektebi Rüştüyesinde okumuştur. İstanbul ve Bursa'da görev yaptıktan sonra tekrar İstanbul'a dönmüş ve arkasından hacca gitmiştir. Simav, Filibe ve Sofya'da çeşitli görevlerde bulunmuştur. Tekrar İstanbul'a döndüğünde camii de vaazlar vermiştir. Muhbir Gazetesi'nde yazıları yayımlanmaya başlamıştır. Ali Paşa'yı eleştiren yazısından dolayı Kastamonu'ya sürülmüştür. Burada Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın yardımı ile Paris'e kaçmıştır. Londra'da Muhbir ve sonrasında Paris'de Ulum Gazetesi'ni çıkarmıştır. II. Abdülhamit'in izni 1876 yılında İstanbul'a dönmüştür. Galatasaray Lisesi Müdürlüğü'ne atanmıştır. Çırağan Baskını sırasında öldürülmüştür. Falih Rıfkı Atay, **Baş Veren İnkılapçı**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1997, s.s., 19-111; Hüseyin Çelik, **Ali Suavi**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1993, s.s., 1-48

³⁰ Dücane Cündioğlu Ali Suavi'nin Türkçe namaz konusunda Ali Suavi'ye sıkça atıfta bulunularak, gerçekte böyle olmadığı halde namazın Türkçeleştirilmesini ilk savunanlardan biri olarak takdim edildiğini belirtmiştir. İbadetin Türkçeleştirilmesi, yani namaz surelerinin Türkçe okunabileceği kanaatindedir ve bu hususta İmam-ı Azam'ın fetvasına istinat etmiştir. Suavi bu kanaatini, Arapça'nın Türkler nazarında Arap dili değil, İslam dili olduğunu bahsetmektedir. İsmail Hami Danişmend'in eksik aktarımlarının ve yanlış yorumlarının oluşturduğu bu kanaat, tehlike hacet görülmesizin sonraki yazarlar tarafından benimsenmiş ve nedereyse bir kazıyye-i muhkeme haline gelmiştir, demektedir. Ali Suavi'nin *Lisan u Hatt-ı Türki* makalesinin aslı okunduğu takdirde, namazın Türkçe kılınmasını savunmadığı kanaatine varılacağını söylemiştir. Dücane Cündioğlu, **Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet I**, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 1999, s.135-136; Nazile Abbaslı, **Ali Suavi'nin Düşünce Yapısı**, Bilge Karınca, İstanbul 2009, s.85-86

³¹., Gez, a.g.e., İsmail Hami Danişmend'den akt s.25-26

³² Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Basımevi, Ankara 2000. S.173

³³ Seçil Akgün, "Türkçe Ezan", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XIII/24, Ankara 1980, s.106

³⁴ Gez, a.g.e.,s.26

1.1.2. Ziya Gökalp

Türkçe ibadet meselesinde, Cumhuriyet yönetiminin takip edeceği yöntemin ana hatları en öz biçimde sunan Ziya Gökalp'dir. Gökalp bu yönetime Türkçülüğün Esasları adlı kitabında şu şekilde yer vermiştir;

"Dini Türkçülük, din kitaplarının ve hutbelerle vaazların Türkçe olması demektir. Bir millet din kitaplarını okuyup anlayamazsa, tabidir ki dinin hakiki mahiyetini öğrenemez. Hatiplerin, vaizlerin ne söylediklerini anlayamadığı surette de ibadetten hiçbir zevk alamaz. İmam-ı Azam Hazretleri, namazdaki surelerin bile milli lisanda okunmasının caiz olduğunu beyan buyurmuşlardır. Çünkü ibadetten alınacak vecd, ancak okunan duaların tamamıyla anlaşılmasına bağlıdır. Halkımızın dini hayatını tedkik edersek görürüz ki ayinler arasında en ziyade vecd duyulanlar, namazlardan sonra ana dili ile yapılan deruni ve samimi münacaatlardır. Müslümanların camiden çıkarken büyük bir vecd ve itminan ile çıkmaları, işte her ferdin kendi vicdanı içinde yaptığı bu mahrem münacaatların neticesidir.

Türkler'in namazdan aldıkları ulvi zevkin bir kısmı da yine anadili ile inşat ve terennüm olunan ilahilerdir. Bilhassa Teravih namazlarını canlandıran amel, şiir ile musukiye cami olan Türkçe ilahilerdir. Ramazan da ve sair zamanlarda Türkçe irad olunan vaazlar da halka dini duygular ve heyecanlar uyandıran bir amildir. Türklerin en ziyade vecd aldıkları ve zevk duydukları bir ayin daha vardır ki oda Mevlid-i Şerif kiraatinden ibarettir. Şiir ile musukiye ve canlı vak'aları cem eden bu ayin, dini bir bid'at suretinde sonradan hadis olmakla beraber, en canlı ayinler sırasında geçmiştir. Tekkelerde Türkçe yapılan zikirler esnasında okunan Türkçe ilahilerle nefesler büyük bir vecd nedenidir.

İşte bu misallerden anlaşılıyor ki bu gün Türklerin ara sıra dini bir hayat yaşamasını temin eden amiller, dini ibadetlerin arasından eskiden beri Türk lisanı ile icrasına müsaade olunan ayinlerin mevcudiyetidir. O halde dini hayatımıza daha büyük bir vecd inşirah vermek için, gerek namazdaki tilavetler müstesna olmak üzere Kur'an-ı Kerim'in ve gerek ibadetlerle ayinlerden sonra okunan bütün dualarla münacaatların ve hutbelerin Türkçe olması lazım gelir".³⁵

³⁵ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Nilüfer Yayıncılık, Ankara 2008, s.s.151-152

Ziya Gökalp'in 1918 de Yeni Hayat Degisi'nde yayınladığı Vatan adlı şiiri Türkçe İbadetin simgesi durumuna gelmiştir.

Bir ülke ki camiinde Türkçe Ezan okunur

Köylü anlar manasını namazdaki duanın...

Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur.

Küçük, büyük herkes bilir buyruğunu Huda'nın...

*Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın!*³⁶

Türkçe Ezan, Türkçe dua, Türkçe Kur'an tüm isteklerin hayata geçmesi için cumhuriyet ideolojisinin iyice yerleşmesini beklemek gerekecektir...

1.1.3. Türkçe Kur'an

Türkçe Kur'an, Türkçe Hutbe, Türkçe namaz, Türkçe Ezan birbirinden ayrı olgular değildir, birbiri ile bağlantılıdır.

1839'da Tanzimat ilan edilmiş, iki yıl sonra 1841'de ilk matbu Türkçe Kur'an çevirisi olan Terceme-i Tefsir-i Tibyan ortaya çıkmış ve II. Meşrutiyete kadar bu çeviriye artarak devam etmiştir.³⁷ 1908'den sonra Şeyhülislam Musa Kazım Efendi Saffetülbeyan ve Temyiz Mahkemesi azasından Bereketzade İsmail Hakkı Bey de Enverül Kur'an adlarında büyükçe bir Kur'an tercüme ve tefsiri yazıp neşre başlamışlar, her ikisi de birer cildini çıkartmışlardı³⁸.

Aynı zamanda kitapçı İbrahim Hilmi Kur'anı Kerim tercüme ve tefsiri başlığı altında Arapça metinsiz ve yalnız Türkçesi olan bir tercüme yazmaya başlamış, beş cildini çıkardıktan sonra hükümetçe eser yasak edilmişti³⁹.

1914 yılında İslam Mecmuası çıkmaya başlamıştır. Derginin parasal kaynağını İttihat ve Terakki Cemiyeti sağlamıştır. Zengin bir yazar kadrosuna sahip

³⁶ Ali Dikici," İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler" ,**Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, X, İstanbul 2006, s.77; Ziya Gökalp, Yeni Hayat Yeni Yol, Kültür Bakanlığı Yayınları, Haz. Müjgan Cumbur, Ankara 1976, s.11

³⁷ Cündioğlu, **Türkçe Kur'an...** , s.19

³⁸ Ergin, **a.g.e.** ,s.1927

³⁹ **A.g.e.** , s.1927

olan bu dergi, İslam'ın içinde bulunduğu koşulları sert bir biçimde eleştirerek, İslam'ın hurafelerden arındırılıp öze döndürülmesini savunmuştur.⁴⁰

İslam Mecmuası, Müslümanların sorununun, Kur'an'ı doğru anlamamaktan kaynaklandığını, Kur'an'ı anlamayan Müslümanların Kur'an daki ifadeleri sihirli sözler olarak algıladıklarını ve bu şekilde din adı altında hurafelerin İslama sokulduğunu ileri sürmüştür⁴¹.

Bu görüşleri savunan mecmua Kur'an'ın çevirisini yayınlamıştır. Her sayının (kırk sekizinci sayı hariç) ilk sayfasının başında Kur'an'ın Arapça metni ve Türkçe çevirisi, bazen de tefsir ve izahı bulunur. Ancak on üçüncü sayıdan itibaren Arapça metin verilmez. Böyle bir girişim, Rusya ve Mısır'daki İslam reformcularıyla aynı çizgidedir. Özellikle Rusya'daki reformculuğun, İslam Mecmuası üzerinde büyük etkisi olmuştur⁴².

İsmet Bozdağ, Birinci Dünya savaşı olmamış ve Osmanlı savaşa katılmamış olsa idi, İttihatçıların Türkçe ibadet konusuna gireceklerini ve daha hızlı gerçekleştirebileceğini söylemektedir.⁴³

Osmanlı'nın son döneminde Türkçe Kur'an bayraktarlığını yapan başka bir yayın Abdullah Cevdet'in çıkardığı İçtihat Dergisidir. İçtihat'da "*Din, Dua ve Halk*" başlıklı bir makalede Kur'an'ın anlamını bilmemenin dinsizlik olduğu şu sözler ile ifade edilmekteydi. "*biz Kur'an-ı Kerim'in manasını anlamadan okuyan bir Müslüman milletiz; fakat bunun dosdoğru manası dinsiz bir milletiz...*"⁴⁴

Türkçe Kur'an konusunda Mehmet Ubeydullah Efendi, İbradali Mehmet Şükrü, Süleyman Tevfik el-Hüseyni, Ali Ferid, Mehmet Fehmi, Ahmet Es'ad, Ömer Ziyaüddin Efendi, İbrahim Hilmi arasında Türkçe Kur'an konusunda tartışmalar sürerken aynı anda Kur'an çevirileri de devam etmekteydi. Bu tartışmaların sebebi Kur'an'ın Türkçeye çevirisinin caiz olup olmadığından ibaret değil, asıl mesele, bu çevirilerin Kur'an makamında telakki edilip edilmeyeceği noktasında düğümleniyor

⁴⁰ Sinan Meydan, **Atatürk ile Allah Arasında**, 5.b., İnkılap Kitabevi, İstanbul 2009, s.666

⁴¹ **A.g.e** ,s.666-667

⁴² **A.g.e** , s.667

⁴³ İsmet Bozdağ, **İşte Atatürk'ün Türkiye**, Truva Yayınları, İstanbul 2007, s.17

⁴⁴ **A.g.e** , s.667

ve açıkça telaffuz edilmese de zihinlerde Türkçe Namaz'a giden yola bir biçimde girebileceği endişesi taşıyordu⁴⁵.

Ahmet Mithat Efendi'nin 1894'de yazdığı satırlar bu düşünceyi destekler niteliktedir:

“Maahaza, ehil olanlar için Ku'an'ın tefsir ve te'viline cevaz vardır. Ezcümle Tefsir-i Mevakip ve Tefis-i Tinyan gibi bazı tefasir o kadar mücmeldir ki tefdiriden ziyade birer tercüme olmak üzere telakki olunabilirler. Acemler dahi Kur'an'ın bir satırı Arabi ve bir satırı Farisi olmak üzere istinsahi yolunu (satır arası terceme) icad eylemişlerdir. Lakin İslam'dan birkaç kimse, metni Arabi bulunmaksızın safi Kur'an tercümesine ve bu tercümenin Kitabullah makamında telakkisine cevaz vermemiştir. Cevaz verilmemekte dahi pek isabet edilmiştir”⁴⁶.

Talat Paşa'dan Türkçe namaz kıldırmak için izin isteyen Mehmet Ubeydullah Efendi ise, meseleyi Arapça'nın tekelinden kurtulmak ve dini Türkçe'den öğrenmek gibi bir anlama yerleştiriyor ve İttihatçilerin mollalığını yapan bu zat 1906 da şöyle demektedir:

“Biz Türkler Maarif-i umumiye için tarik-i talimi kendimize mahsus yolda ta'dil ve ıslaha muhtacız. Fakat dini öğrenmek ve anlamak için herhalde Kur'an'ı ve ehadisi kamilen Türkçe'ye tercüme etmek mecburiyetindeyiz. İçimizde dini Arap'a öğrenmek isteyenlere kimse mani olmaz. Lakin dinin Arapça'ya inhisarını kat'an kabul edemeyiz. Dinin Arapça'ya münhasır tutulmasındandır ki Arapça bilmeyip hakyık-ı diniyeyi öğrenmek isteyenler Kur'an'ı Fransızca'dan, İngilizce'den okuyup anlamaya çalışıyorlar”⁴⁷.

Ubeydullah Efendi'nin aynı yönde kaleme aldığı yazılarını daha sonraki yıllarda da tekrarlayacaktır⁴⁸.

Ahmet Ağaoğlu, bir gün İstanbul Türk Ocağı'nda Kur'an'ın, namazın ve duaların Türkçeleştirilmesinden söz edince, ertesi gün bir Arap milliyetçisi olan

⁴⁵ Cündioğlu, **Türkçe İbadet**, s.s.26-28

⁴⁶ **A.g.e.** , s.s.26-27

⁴⁷ **A.g.e.** , s.27

⁴⁸ Bknz. Ergin, **a.g.e.** ,s.1925-1927; Cündioğlu, **Türkçe İbadet**, s.s.27-30

Abdülaziz Caviş Efendi, Beyazıt Camii'ndeki vaazında Ahmet Ağaoğlu'nu iman ve nikah tazelemeye davet etmiştir⁴⁹.

1.1.4. Türkçe Hutbe

Hutbe halka hitap edileni halkla konuşmak için olan bir müessesedir. Halka hitap ederken onun anlayacağı bir dille konuşmak kadar doğal bir yol yoktur. Hutbe de II. Meşrutiyet'in ilanı ile gündeme gelmiş ve bu konuda gazete ve dergilerde geniş bir şekilde yer almıştır.

Genel çizgilerle dil ve içerik sorunlarıyla sınırlı kalan "Hutbeler Meselesi" 1908'de Sırat-ı Müstakim'le beraber su yüzüne çıkar. Buradaki yazılarda ileri sürülen fikirlerin odak noktası, hutbelerin Türkçe okunması ve zamana, duruma uygun, halkı aydınlatıcı, sosyal, siyasi içerikli hutbelerin söylenmesidir.

Sırat-ı Müstakim de çıkan yazılardan önce Ali Suavi'nin Ulum Gazetesi'nde çıkan "Zamane Hutbesi" başlıklı yazısı ile hutbelerin dilinin Türkçe olması konusunda ki kararlılığını göstermektedir. Yazısı şu şekildedir: "*bizim huruç binişli, burç sarıklı, sırmalı cicili bicili hatip efendinin o süslü minbere çıkıp Türkler'in anlamadıkları dilde araban veya acem aşırın makamında tutturup Elhamdülillah (yüzseksen elif miktarı), Elhamd-ul-illah-il-lezi (yermiş elif miktarı) metleri boğaz boğumlarına taksim ederek nağmeler çevirdiğini görse, "bu minbere çıktın, bağırdın, çağırdın, muradın ne idi, diye sorsa... "hatibin cevabı şu; "Ne cahil arabisin, beni bağırdı, çağırdı sanıyorsun. Ben arabandan girdim, aceme atladım, acemden isfahana geçtim. "sahabe der ki: ben de bedir gazasında bulundum, Şam fethinde hazırdım. Bu övünmeleri şimdi bırakalım. Sen minberde ne dedin?" Ondan cahiller ne anlar?" "Ben sana mana sordum. Sen teganni ederken kalbe ne mana düşer?" " Ben sana arabadan, isfahana gezindim, dedim. Sen bunu seyahat sandın, şimdi de manasından sual edersin. Sen hutbe okurken parmaklarımla dümtek vurmaya bırakıpta ne düşüneceğim? Sonra makamı kaybedip rezil mi olacağım"⁵⁰.*

⁴⁹ Meydan, a.g.e., s.667

⁵⁰ Gez, a.g.e., s.26

Sırat-ı Müstakim'in ilk sayılarından itibaren dile getirilen Türkçe Hutbe talepleri zamanla yaygınlık kazanmış ve kısa süre sonra diğer dergilerde de bu yöndeki talepler seslendirilmeye başlamıştır.

Hutbe ve vaazların siyasi ve dünyevi bir içeriğe kavuşturulması yönünde kaleme alınan yazılar bir kenara bırakılırsa, hutbelerin Türkçeleştirilmesi ile alakalı ilk makale, Halim Sabit tarafından Sırat-ı Müstakim mecmuasında yayınlanmıştır⁵¹. Sırat-ı Müstakim'de 6,10,12,13 sayılarında hutbe ile ilgili yazılar yer almaktadır⁵². Bu yazılardan ilkinde peygamber zamanında okutulan hutbelere bahsedilerek, sosyal, siyasal vb. sorunların hutbeler sayesinde hallolduğu, bunun Arap kabilelerinin lehçelerini birleştirerek Arap milliyetçiliğini güçlendirdiği işlenmiştir⁵³.

Halim Sabit'in yazılarının diğer üçünde ise, hutbelerin bir çeşit ibadet olduğu, peygamberin nasıl hutbe okuduğu, şu anki hatiplerin bu işi nasıl yaptığı, bu gün hutbelerin aslından dönüp bozulduğu, ciddiyetsiz olduğu⁵⁴ anlaşılmayan bir dille okunduğu⁵⁵ söz konusu edilmiştir.

Bu yazıların yayınlanmasıyla birlikte Sırat-ı Müstakime çeşitli mektuplar gelmeye başlar. Gelen mektuplardan biri de Filibe'de ki bir cami hatibine aittir. Hatip mektupta hutbelerin zamanın ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi görüşündedir. Hutbelerin kelimelerle mi yoksa anlamıyla mı farz olduğu sorgulamaktadır. Anlam itibari ile farz kılınan hutbeyi hem hatip hemde halk anlamalıdır. O halde verilecek öğüt ve telkinatın ayet ve hadisi şerif hariç Türk dili ile olmasında bir sakınca yoktur görüşündedir. Son olarakta Arapça'dan başka bir dil hutbelerin okunamayacağını söyleyen ulemanın, bunu hangi delillere dayandırdığını açıklamasını rica etmiştir⁵⁶.

Önceleri Türkçe hutbenin caiz olup olmadığı meselesine değinen ve meselenin yukarıda anlatılan yazı gibi fihri cephesiyle alakadar olan yazılara yer verilen dergide, bir süre sonra Arapça hutbe örnekleriyle birlikte Türkçe Hutbe örnekler de yayınlanmaya başlar. Burda asıl hedef meseleye ulemanın el atmasını sağlamaktır. Bu konuyuda mecmuada şu şekilde dile getirmiştir: "*Mamañif bu mesele mühmeldir. Nukul-i mutebere nazara alınarak ittifak-ı ulema ile bir suret-i*

⁵¹ Cündioğlu, a.g.e. , s.32

⁵² Gez, a.g.e. , s.30

⁵³ Gös.yer

⁵⁴ Gös.yer

⁵⁵ Cündioğlu, a.g.e.,s.33

⁵⁶ Gez, a.g.e. , s.30

katiyede hall-i keyfiyet lazımdır. Efadil-i ulemamızın bu babdaki ara-yı saibelerini istiska eyleriz⁵⁷".

Bu isteklere uyarılara rağmen ulema tarafından ciddi bir tepki gelemez. Bu sıralarda Musa Kazım Efendi'nin Şeyhülislam seçilmesi Türkçe hutbe konusunda ümitlendirse de, sonrasında bu ümidin boşa çıktığını görmüşlerdir⁵⁸.

Bir süre sonra Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşat ismini alıp yayın hayatına devam ederken, İslam Dünyası, Medrese İtikatları, Hayr'ul Kelam, İslam Mecmuası, Ceride-i Sufiye yayın hayatına başlayarak Türkçe Hutbe konusunda makaleler ile konuyu hep gündemde tutmuşlardır⁵⁹.

Meşihat, hutbelerin hal ve zamana uygun ve halkın anlayacağı bir şekilde okutturulmasını sağlamak amacıyla ulemeden bir komisyon oluşturulup⁶⁰ tamimler yayımlamış ise de Türkçe hutbe meselesinde radikal bir karar almaya yanaşmamıştır⁶¹.

Meşihat'ın bu tutumuna rağmen, münferit teşebbüsler eksik olmamıştır. Rusya Türkleri arasında Türkçe hutbe okuma teşebbüslerinin çok önceleri başladığı Omski şehri imamlarından Niyaz Mehmet Efendi ile Kazan'a bağlı Cisty şehri imamlarından Necib Efendi'nin uzun yıllar cuma ve Bayram hutbelerini Türkçe okudukları bilinmektedir. Mehmet Rezmi ilk kez Belgrat'da, Bayraklı Camii Şerifi'nde Cuma hutbesini, Silistre'de Bayraklı Camii Şerifi'nde Kırmızıade İsmail Sıtkı Bayram Hutbesini Türkçe olarak okumuşlardır. Bu İstanbul'un bazı camilerin de görülmeye başlamış ve 1918' yaygınlık kazanmıştır. Bolu'da 24 Eylül 1920'de İstanbul Dersiamlarından Dar'ul- Halife Bolu Medresesi Müdürü Hafız Ahmet Arif Efendi tarafından, Te'dip Kuvvetleri Kumandanı Binbaşı Nazım Bey'in İsteği üzerine Büyük Camii'nde okunmuştur. Yine 1922'de Kırşehir mebusu hoca Müfid Efendi, son Halife Abdülmecid namına İstanbul'da Fatih Camii'nde Türkçe hutbe okumuştur. Bu girişimlere rağmen Türkçe hutbe resmi bir hüviyet kazanmamıştır⁶².

⁵⁷ Cündioğlu, a.g.e.,s.34

⁵⁸ Cündioğlu,a.g.e. , s.35

⁵⁹ Gös.yer

⁶⁰ Gez,a.g.e.,s.34

⁶¹ Cündioğlu,a.g.e. ,s.37

⁶² A.g.e.,s.37,38

1. 2. Cumhuriyet' in İlk Yıllarında Dinde Türkçeleştirme Çalışmaları

1.2.1. Dine Bakış

Yeni Türkiye Cumhuriyeti, artık eski yapıyı bütünüyle terk etmiş ve ümmetten millet anlayışına yaptığı kesin ve köklü dönüşümle, çağdaş ve laik kurumlarını oturtmaya başlamıştı⁶³.

Cumhuriyet'in kurulması, esas itibarı ile milli bir devletin kurulması demek olduğundan, Cumhuriyet idarecileri, asırlarca imparatorluk düzeyinde temsil edilen ve muhtelif kavimler arasında müşterek bir bağ haline gelen böylesine alemşümul bir dinin millileştirilmesi meselesinin, kendilerine, gerçekleştirilmesi gereken siyasi bir hedef olarak seçmişler ve şartlar müsait oldukça da bu konuda cesur adımlar atmaktan kaçınmamışlardır. Dine milli bir anlam kazandırmak meselesi gündeme geldiğinde, ibadetin Türkçeleştirilmesi meselesinin gündeme gelmesinin en önemli nedeni budur⁶⁴.

Batılı milletler, Kutsal Kitab'ın milli dinlere çevrilmesi ve ibadetlerin milli dillerde yapılmasıyla benliklerini bulmuş ve bu benlik sayesinde devletlerini kurduklarına göre İslam da millileşmeli; yani Kur'an Türkçe'ye çevrilmeli, hutbeler Türkçe olarak söylenmeli, ezanlar, tekbirler, salalar Türkçe olarak okunmalı, en nihayet namazlarda Türkçe olarak kılınmalıydı⁶⁵.

Almanlar'ın bir ulus haline gelmesi, milli dilin ortaya çıkması, ulus bilincinin kuvvetlenmesi, Almanlar'ın, Latince'nin, ve Roma'nın baskısından kurtulmaları, Luther'in Kutsal Kitab'ın Almanca'ya çevirmesiyle başladı. Bu yolu izleyen diğer devletlerinde de tıpkı Almanlar gibi en nihayet birer ulus olmaları dikkate alındığında, Kur'an'ın Türkçe'ye çevrilmesi durumunda aynı sonuca ulaşmak kuvvetli ihtimaldi.⁶⁶

Devletin yenilik istekleri din ile ilişkilerini yeniden ele alınmasını gerektirmişti. Atatürk'ün din konusundaki eğilimleri kadar, dinin bu yeni koşullarda nasıl bir öngörüye sahip olması gerektiğine ilişkin arzuları da mevcut tartışma ve çekişmelerden habersiz olarak gündeme getirilmiş olamaz. İlk meclisin dinsel

⁶³ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**, 2.b., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s.131

⁶⁴ **A.g.e.** ,s.15

⁶⁵ **A.g.e.** ,s.15-16

⁶⁶ Cündioğlu, **Türkçe Kur'an...**,s.39

konulara fazlasıyla açık olduğu bilinen bir durumdur. Ne var ki modern Türkiye ideallerinin gerçekleştirilmesinde dinin mevcut durumunda yaratabileceği olası sorunlar özellikle öne çıkarılmış ve din daha baştan kamusal alanın dışına çıkarılmak istenmiştir⁶⁷.

Kemalist din politikasının temeli laiklik idi, dinsizlik değildi; amacı İslamı yıkmak değil, onu devletten ayırmak, siyasal toplumsal ve kültürel işlerde dinin ve onun temsilcilerinin yetkisine son vermek ve bunu inanç ve ibadet konularına hasretmek idi⁶⁸.

1920'den 1924'e kadar yapılan devrimler ve yıkılan saltanat kurumları, laik devlet yapısının yeni temeller üzerinde biraz daha yükselmesini sağlamıştı. Bu safhada laik demokratik yeni devletin kuruluşu hanedan ve ilmiyecilerle savaşa dayanmıştır⁶⁹.

Mustafa Kemal, laiklik fikrinden dolayı 9 Nisan 1928 değişikliği ile 1927 anayasasından devletin dininin İslam olduğu kaydı çıkartılmış ve laiklik kavramı 5 Şubat 1937'de anayasa kapsamına alınmıştır. İslam ülkeleri içinde ilk kez Türkiye Cumhuriyeti, dinde akılcı bir yola girerek, 3 Mart 1924'de hilafetin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi, Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması ile medreselerin tarihe gömülmesi, 1925 yılında tekke, zaviye ve türbelerin kapatılma ile açmıştı.

Necdet Şubaşı, Kitabında, şu şekilde aktarmaktadır: *“Mustafa Kemal ve arkadaşları dinin gücünün, tamamen ve özel ellere bırakılmayacak kadar büyük olduğunun çok iyi farkındaydılar. Tam bağımsız dini kurumların er veya geç, rejime karşı gelebilecekleri düşünüülerek, kurulmalarına izin vermekten kaçınılmıştır. Yöneticiler devletin İslam'ı sıkı bir denetim altında tutması gerektiğine ilişkin inançlarında da asla yumuşamamışlardır. Gerçekleştirilen bir dizi reform, gündelik hayatın hemen her ögesini öteden beri inşa eden dinin görünürlüğünü kontrol altına almaya yönelikti.”*⁷⁰

⁶⁷ Necdet Şubaşı, **Ara Dönem Din Politikaları**, Küre Yayınları, İstanbul 2005, s.30

⁶⁸ Lewis, **a.g.e.**, s.408

⁶⁹ Tunaya, **a.g.e.**, s.159

⁷⁰ Şubaşı, **a.g.e.**, s.31,32 Necdet Şubaşı bu bilgiyi Paul Dumont'un Kemalist İdeolojinin Kökenleri isimli kitabından aktarmıştır.

Mustafa Kemal'in din ile ilgili çalışmaları daha önceki yıllarda başlamıştır. 1921 yılında Sakarya Savaşı'nın devam ettiği günlerde, geceleri karargahtaki çadırında Türkçe tefsir ve tercüme konusunda kitaplar okumuştur. Bir gece karargahta, Süvari Kolordu Komutanı Miralay Fahrettin Altay Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın çadırının ışığının yandığını görünce yanına gitmeye karar vermiştir. Çadırdan içeri girdiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın yatağının üzerinde uzanmış kitap okuduğunu görmüştür. "*Hayrola Fahrettin uyku mu kaçı?*" diye soran Mustafa Kemal Paşa, "*ışığımızın yandığını görünce geldim... hangi kitabı okuyorsunuz?*" diye sormuş, Mustafa Kemal Paşa, "*İslam dini ve Tefsiri*" yanıtını vermiştir⁷¹.

Atatürk, Türk toplumu için dinin güçlü bir duygu olduğunu bilmek ve bunu, dayanışma, birlik için kullanmakla beraber, şeriat giysisi altındaki dini ve ulusal birliktelik için ne kadar zararlı olduğunu bilincindeydi⁷².

Atatürk her zaman Türk milletinin içinde yaşayan karışık, hurafelerle yoğrulmuş, özünü yitirmiş; cahillerin tekelinde bulunan dine karşı olmuştur, onun karşısında bulmak istediği din; "*basitleştirilmiş herkesin anlayabileceği evrensel, saf ve lekesiz bir dindir*"⁷³. İslam dini, aydın din adamlarının elinde olmalı, politikaya alet edilmemeli ve taassuba bulaşmamış bir nitelik taşımalıdır⁷⁴. Atatürk din konusundaki düşüncelerini, 1931 yılında yazdığı Medeni bilgiler adlı kitabında şöyle anlatmıştır:

"Din birliğinin de bir millet teşkilinde müessir olduğunu söyleyenler vardır. Fakat biz, bizim gözümüz önündeki Türk milleti tablosunda bunu aksini görmekteyiz.

Türkler Arapların dinini kabul etmeden evvel de büyük bir millet idi. Arap dinini kabul ettikten sonra, bu din, ne Araplar'ın ne aynı dinde bulunan Acemlerin ne de Mısırlılar vesairenin Türklerle birleşip bir millet teşkil etmelerine hiçbir tesir etmedi. Bilakis Türk milletinin milli rabitalarını gevşetti; milli hislerini milli heyecanını uyuşturdu. Bu pek tabii idi. Çünkü Muhammed'in kurduğu dinin gayesi, bütün milletlerin fevkinde şamil bir Arap milleti siyasetine müncerr oluyordu. Muhammedin dinini kabul edenler, kendilerini unutmaya, hayatlarını Allah kelimesinin, her yerde yükseltilmesine hasır etmeye mecburdurlar. Bununla beraber,

⁷¹ Meydan, a.g.e., s.669

⁷² Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 4.b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.533

⁷³ Gotthard Jaeschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1972, s.97

⁷⁴ Gez, a.g.e., s.36

Allah'a kendi milli lisanında değil, Allah'ın Arap kavmine gönderdiği Arapça kitapla ibadet ve münacatta bulunacaktı. Arapça öğrenmedikçe, Allah'a ne dediğini bilmeyecekti. Bu vaziyet karşısında Türk milleti birçok asırlar, ne yaptığını ne yapacağını bilmeksizin, adeta bir kelimenin manasını bilmediği halde Kur'an'ı ezberlemekten beyni sulanmış hafızlara döndüler. Başlarına geçebilmiş olan haris serdarlar, Türk milletine karışık cahil hocalar ağzıyla ateş ve azap ile müthiş bir muamma halinde kalan, dini, hırs ve siyasetlerine alet ittihaz ettiler. Bir taraftan zorla Arapları emirleri altına aldılar, bir taraftan Avrupa'da Allah kelimesinin ilası parolası altında, Hristiyan milletlerini idaresi altına geçirdiler, fakat onların dinlerine ve milliyetlerine ilişmeyi düşünmediler. Ne onları ümmet yaptılar ne onlarla birleşerek bir kuvvetli millet yaptılar, mısır'da belli belirsiz bir adamı halifedir diye yok ettiler. Gah şarka, cenuba gah garba veya her tarafa birden Allah için Peygamber için saldırı saldırı Türk milletini topraklarını, menfaatlerini, benliğini unutturacak, Allah'a mütevekkil kılacak derin bir gaflet ve yorgunluk beşiğinde uyuttular. Milli duyguyu boğan, fani dünyaya kıymet verilmeyen, sefaletler, zaruretler, felaketler his olunmaya başlayınca, asıl hakiki saadete öldükten sonra ahirete kavuşacağını va't ve temin eden dini akide ve dini his, millet uyandırdığı zaman şu acı hakikati görmesine mani olmadı. Bu feci manzara karşısında kalanlara, kendilerinden evvel ölenlerin ahiretteki saadetine düşünerek veya bir an evvel ölüm niyaz ederek ahiret hayatına kavuşmak telkin eden din hissi, dünyanın acısı duyulur tokatı ile, derhal Türk milletinin vicdanındaki çadırını yıktı, davetlileri Türk düşmanları olan Arap çöllerine gitti. Türk vicdan-ı umumisi, derhal, yüzlerce asırlık kudret ve güşayişle, büyük heyecanlarla çırpıyordu. Ne oldu? Türk'ün milli hissi, artık ocağında ateşlenmişti. Artık Türk, cenneti değil, eski hakiki büyük Türk cedlerinin mukaddes miraslarının son Türk ellerin müdafaa ve muhafazasının düşünüyordu.

İşte dinin, din hissini Türk milletinde bıraktığı"⁷⁵.

Bu yazı ile Atatürk, ümmet düşüncesinin Türk milli birlik fikrini bozduğunu, ibadette Arapça'nın kullanılmasının Arap milliyetçiliğine yol açtığı ve kendini dindar olarak gösteren yobazlarca dinin siyasete alet edildiğini ve Türklük bilincinin unuttuğunu belirtmiştir.

⁷⁵ Afet İnan, **Medeni Bigiler ve Mustafa Kemal'in El Yazıları**, TTK Yayınları, Ankara 1988,s.s.364-369

Dinde dil sorununun ele alınışının altında, Atatürk'ün ömrü boyunca dinin yobazlarca türlü işlere alet edilmesine karşı oluşu da yatmaktadır. Kendisinin, hem Kur'an'ı hem de Hz. Muhammed'in hayatına dair bir kitabın Türkçe'ye çevrilmesi emrini vermesi, onun hep Türk halkının dinini tüm gerçekliğiyle bilmesini istemesinden ileri gelmiştir. Atatürk, halk neye inandığını bilsin, böylece kendisine din bilgini sıfatını yakıştıran ve karınlarını doyurmaktan başka derdi olmayan kimseleri denetleyebilsin istemiştir. Hatta bu kişilere ihtiyacı bile olmadan dini kendisi öğrenebilsin. Atatürk, anaların babaların kucaklarında verdikleri derslerin bile dinin gereğinin öğrenilmesinde yeterli olduğu kanısındadır⁷⁶.

Halkın nabzının yoklamada ve başarıya ulaşabilmek için girişimlerin yeri ve zamanını çok iyi seçmekte usta olan Atatürk, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi çalışmaları başlamadan çok daha önce bu konudaki düşüncelerini çeşitli tarih ve yerlerde birçok kez ifade etmiştir. Örneğin 1 Mart 1922'de Meclisin üçüncü toplanma yılının açılış konuşmasında, minberden halkı aydınlatacak ve halkın anlayabileceği bir dilde hutbelerin verilmesi gerekliliği, yine burda yetişecek gençlere Türkiye'nin kendi benliğine ve ulusal geleneklerine düşman olan güçlerle savaşmanın öğretilmesi üzerinde durmuştur. 1923'de Balıkesir Zağanos Paşa Camisi'nde hutbeler hakkında kendisine sorulan bir soruyu, hutbelerin zamana uygun ve Türkçe okunmaları gerektiği şeklinde yanıtlamıştır. 1927'de Samsun'da öğretmenlerle yaptığı konuşmada, ulusal eğitimin esas olmasının ancak onun dili, yönetimi ve araçlarının da ulusal olması ile sağlanabileceği ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin gençlere vereceği eğitimin ulusal olması zorunluluğu üzerinde durmuştur. Bir cami hocasının en basit bir Arapça cümleyi açıklaması için epey zamana gereksinimi olduğunu söylediğini⁷⁷ bizzat yaşadığına dikkat çekerek, öğretmenlere, genç neslin aklını yormadan onlara her şeyi gerçeğin yoluyla öğretmelerini öğütlemiştir⁷⁸.

⁷⁶ Gez, a.g.e., s.40

⁷⁷ Yaşar Okur, bir yurt gezisi ile ilgili Atatürk'ün hatırasını şöyle anlatmaktadır: Gazi kasabadan geçmektedir: bir cami avlusu. Vakit öğle. Müezzin minarede ezan okumaktadır. İmam şadırvanda abdest alıyor. Ata imama soruyor: Bu ezanın manası nedir? Efendim, Müslümanları ibadete çağırıyor. Orası malum, manasını tercümesini soruyorum. Bilmiyorum efendim, Bilmiyorum musun! Evet efendim. Pederimin vefatı üzerine tahsilimi yarım bıraktım. Bu yüzde hıfzı da bitiremedim. Öyle ise sana Diyanet işleri bir kitap göndersin, oku, bunları öğren. Sadi Borak, **Atatürk ve Din**, 3.b., Anıl Yayınları, İstanbul 1997, s.70

⁷⁸ A.g.e., s.s.40-41

1.2.2. Türkçeleştirme Çalışmaları

1.2.2.1.Hutbe

16-17 Ocak 1923'de İzmit Basın Toplantısı sırasında, Mustafa Kemal Atatürk ile bir gazeteci arasında şöyle bir konuşma geçer:

Kılıçzade Hakkı Bey: Paşa hazretleri, yeni hükümetin dini olacak mı?

Gazi Paşa: Vardır efendim, İslam dinidir. İslam dini hürriyet-i efkara maliktir.

Hakkı Bey: Yeni hükümet bir din ile tedeyyün edecek mi?

Gazi Paşa: Edecek mi etmeyecek mi bilmem. Bu gün mevcut olan kanunlarda aksine birşey yoktur. Millet dinsiz değildir, mütedeyyindir ve dini (de)din-i İslam'dır. Yani komünistlik gibi dini reddedecek ortada bir meslek (sebeup) yoktur.⁷⁹

Mustafa Kemal Atatürk, bu konuşmaya daha sonra Nutuk'da da değinecektir⁸⁰.

Atatürk, hutbenin zamana uyarlanması ve halka ulaşma aracı olarak görülmesinde dolayı yapmak istediği dini inkılapların arasına ilk önce hutbeyi almıştır. 7 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir'de Zağnos Paşa Camii'inde minbere çıkarak⁸¹ tarihe Balıkesir hutbesi olarak geçen konuşmayı yapmış ve aynı zamanda hutbenin nasıl olması gerektiğine dair halk ile konuşmalarda bulunmuştur.⁸² Atatürk'ün okuduğu hutbe şöyledir:

"Ey millet Allah birdir Şanı büyüktür Allah'ın selameti, atıfeti ve hayrı üzerimize olsun. Peygamberimiz Efendimiz, Cenab-ı Hak tarafından insanlara hakayık-ı diniyyeyi teblihe memur ve resul olmuştur. Kanunu esasisi, cümlemizce malumdur ki, Kur'an-ı Azimüşşandaki husustur. İnsanlara feyzi ruhu vermiş olan dinimiz, son dindir, ekmel dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa ve hakikate tamamen tevafuk ve tevafuk ediyor. Eğer akla, mantığa ve hakikate tevafuk etmemiş olsaydı,

⁷⁹ Cündioğlu, **Türkçe Kur'an...**, s.34; Selami Kılıç, "Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Karşılama Törenleri", **Atatürk Dergisi**, I/III, Erzurum 1989, s.155

⁸⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000, s.716-717

⁸¹ Akgün, **a.g.e.**,s.107

⁸² Ergin,**a.g.e.**,s.1943

bununla diğerk kavanin-i tabiiyeyi ilahiye beyninde tezat olması icap ederdi. Çünkü bilcümle kavanini kevniiyyeyi yapan Cenab-ı Hak'tır.

Arkadaşlar; Cenabı Peygamber mesaisinde iki dara, iki haneye malik bulunuyordu. Biri kendi hanesi, diğeri Allah'ın evi idi. Millet işlerini, Allah'ın evinde yapardı. Hazreti Peygamberin isri mübarekelerine iktifaen bu dakikada milletimize; milletimizin hal ve istikbaline ait hususatı görüşmek maksadıyla bu dar-ı kutside Allah'ın huzurunda bulunuyoruz. Beni buna mazhar eden Balıkesir'in dindar ve kahraman insanlarıdır. Bundan dolayı çok memnunum. Bu vesile ile büyük bir sevaba nail olacağımı ümit ediyorum.

Efendiler, camiler birbirimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Camiler itaat ve ibadet ile beraber din ve dünya için neler yapılmak lazım geldiğini düşünmek, yani meşveret için yapılmıştır. Millet işlerinde her ferdin zihni başlı başına faaliyette bulunmak elzemdir.

İşte biz burada din ve dünya için, istikbal ve istiklalimiz için, bilhassa hakimiyetimiz için neler düşündüğümüzü meydana koyalım. Ben yalnız kendi düşüncemi söylemek istemiyorum. Hepinizin düşündüklerini anlamak istiyorum. Amel-i milleyye, irade-i milleyye yalnız bir şahsın düşünmesinden değil, bilimüm efrad-ı milletin arzularının, emellerinin muhassalasından ibarettir. Binaenaleyh benden ne öğrenmek, ne sormak istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ederim. ⁸³

Atatürk, minberden aşağı inmiş ve soruları cevaplamıştır. Bir soruya verdiği cevap şu şekildedir:

"Hutbeler hakkında irad edilen sualden anlıyorum ki bu günkü hutbelerin tarzı milletimizin hayatı fikriyesi ile lisaniyle ve ihtiyacatı medeniyesiyle mütenasip görülmemektedir. Efendiler, hutbe demek nasa hitap etmek, yani söz söylemek demektir. Hutbenin manası budur. Hutbe denildiği zaman bundan bir takım mefhum ve manalar istihraç edilmemelidir. Hutbeyi irad eden hatiptir. Yani söz söyleyen demektir. Biliyoruz ki Hazreti Peygamber zamanı saadetlerinde hutbeyi kendisi irad ederlerdi. Gerek Peygamber Efendimiz ve gerek Hülefayı Raşidin'in hutbelerini okuyacak olursanız görürsünüz ki gerek Peygamber'in, gerek Hülefayı Raşidin'in söylediği şeyler o günün meseleleridir. O günün askeri, idari, mali, siyasi ve içtimai hususatıdır. Ümmeti İslamiye tekessür ve Memaliki İslamiye tevessüa başlayınca

⁸³ A.g.e.,s.s.1944-1945; Emine Şeyma Usta, Atatürk'ün Hazırlattığı Türkçe Hutbeler, Hoşgörü Yayınları,İstanbul 2010, s.s.24-26

Cenabı Peygamber'in ve Hülefai Raşidin'in hutbeyi her yerde bizzat kendilerinin irad etmelerine imkan kalmadığından halka söylemek istedikleri şeyleri iblağa bir takım zevatı memur etmişlerdir. Bunlar her halde büyük rüesa idi. Onlar camii şerifte ve meydanlarda ortaya çıkar, halkı tenvir ve irşat için ne söylemek lazımsa söylerlerdi. Bu tarzın devam edebilmesi için bir şart lazımdı. O da milletin reisi olan zatın halka doğruyu söylemesi, halkı dinlemesi ve halkı aldatmamasıdır. Halkı ahvali umumiden haberdar etmek son derece haizi ehemmiyettir.

Çünkü her şey açık söylendiği zaman halkın dimağı hali faaliyette bulunacak, iyi şeyleri yapacak ve milletin zararına olan şeyleri reddederek şunun veya bunun arkasından gitmeyecektir; ancak millete ait olan işleri milletten gizli ettiler. Hutbelerin halkın anlayamayacağı bir lisanda olması ve onların da bu günkü icabat ve ihtiyaçlarımıza temas etmemesi halife ve padişah namını taşıyan müstebitlerin arkasından köle gibi gitmeye mecbur etmek içindi. Hutbeden maksat ahalinin tenvir ve irşadıdır. Başka değildir. Yüz, iki yüz hatta bin sene evvelki hutbeleri okumak insanları cehil ve gaflet içinde bırakmak demektir. Hutbenin her halde nasın kullandığı lisanla görüşmesi elzemdir. Geçen sene millet meclisinde irad ettiğim bir nutukta demiştim ki: Minberler halkın dimağları. Vicdanları için bir menbai feyiz, bir menbai nur olmuştur. Böyle olabilmek için menberlerden aksedecek sözlerin bilinmesi ve anlaşılması ve hakayiki fenniye ve ilmiyeye mutabık olması lazımdır. Hutbeyi kiramın ahvali siyasete, ahvali içtimaiye ve medeniyeyi her gün takip etmeleri zaruridir. Bunlar bilinmediği takdirde halka yanlış telkinat verilmiş olur. Binaenaleyh hutbeler tamamen Türkçe ve icabatı zamana muvafık olmalıdır ve olacaktır.⁸⁴ "

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 yılında dile getirdiği bu görüşlerden sonra 21 Şubat 1925 de Meclis'de Diyanet İşleri Riyaseti Bütçesi'nin görüşmeleri sırasında, Çankırı Mebusları Talat ve Ziya Beyler, bir Türkçe Hutbe Mecmuası tertip ve neşri ile Türkçe Hutbe okunmasının mecburi tutulması hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne 4/162⁸⁵ no'lu bir önerge vermişler, fakat bu bir "temenni takririi" addedildiğinden Başvekalet'e havalesi münasip görülmüştür. Önergenin verilışinden 1 yıl sonra (27 Şubat 1926'da), Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi, müzakereler

⁸⁴ A.g.e.,s.1944,1945; Hasan Hüseyin Ceylan, **Kemalizmin Türkçe Ezan Hikayesi**, Rehber Yayıncılık, Ankara 1996, s.s.33-35

⁸⁵ TBMMZC,D.2,C.2,21.02.1341, C.14, S.222

sırasında bu konuyu gündeme getirdiğinde, kendisine Türkçe Hutbe hazırlandığı söylenmiş ve nitekim sırasıyla 10 Nisan 1927, 19 Nisan 1928, 18 Mayıs 1929 ve 17 Mayıs 1930 tarihli müzakerelerde Türkçe Hutbe hazırlıkları için peyderpey tahsisat verilmeye devam edilmiştir⁸⁶.

17 Şubat 1927 tarihinde, Diyanet İşleri Reisliği Hutbe ile ilgili hazırlıkların ilk sonucunu ortaya çıkarmış. Türkçe Hutbe adı ile 51 hutbeyi⁸⁷ içeren bir kitap çıkartmıştır⁸⁸. Bu kitap Müşavere Heyeti azalarından Ahmet Hamdi Akseki tarafından hazırlanmıştır⁸⁹. 1932 yılına kadar artık hutbe hakkında konuşulmamıştır.

1.2.2.2. Türkçe Kur'an

Cumhuriyet döneminden önce Mevakib ve Tıbyan adında başlıca iki Türkçe tefsir kullanılmadıkça, Cumhuriyet sonrası, Kur'an-ı Kerim'in hızla tercüme edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu dönemdeki çoğu çeviri ticari amaç güdülerek yapılmıştır ve bu çeviriler şu şekildedir.

Kur'an-ı Kerim Tercümesi Cemil Sait tarafından 1923 yılından sonra basıldığı tahmin edilmektedir. Mütercim Şark kaynaklarından tercüme ettiğini önsözünde yazsa da Kazimireski'nin Fransızca tercümesi esas alındığı bilinmektedir. Tercüme harfi harfinedir ve Arapça metni ile birlikte basılmıştır.⁹⁰

Nurülbeyan, 1915 yılında tamamlanıldığı halde, maddi sıkıntılardan dolayı 1924 yılında bir komisyon tarafından, matbu Arap Harfleri ile basılmıştır. Asıl mütercimin Şeyh Muhsin-i Fani takma adını taşıyan Hüseyin Kazım Kadri olduğu, önsözünden anlaşılmaktadır⁹¹.

⁸⁶ Cündioğlu, **a.g.e.**,s.50

⁸⁷ Hutbelerin konuları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz:**a.g.e.** birinci dipnot, s.53; Usta, **a.g.e.**,s.s.27-176

⁸⁸ **A.g.e.**,s.52; Şener, **a.g.e.**, s.78

⁸⁹ Cündioğlu, **Türkçe İbadet**, s.40

⁹⁰ Ergin, **a.g.e.**,s.1928

⁹¹ **A.g.e.**,s.1928; Gez, **a.g.e.**,s.56

1926 yılında bir komisyon tarafından çevirisi yapılan ve İsmail Hakkı İzmirli tarafından incelenip düzeltilen bir ciltlik Kur'an-ı Kerim tercümesi, giriş kısmında bu şekilde yazılsa da Hıristiyan Araplar'dan Zeki Magazimdir mütercimi⁹².

Tercemi Şerife, Türkçe Kur'an-ı Kerim, Süleyman Tevfik tarafından 1925 yılında Arap harfleri ile basılmıştır⁹³.

Maanii Kur'an, 1927 yılında basılan ve İsmail Hakkı İzmirli'nin 2 ciltlik eseridir. Bu eserin önsözünde İsmail Hakkı, Kur'an'ı çevirmenin de bu çevirilerle namaz kılınmasının da dince uygun olduğunu belirtmiş; bunu, Ebu Hanife'nin görüşlerince doğrulamıştır⁹⁴. Bu eser daha sonra Türk harfleri ile de 2 defa basılacaktır⁹⁵.

Matbu Arap harfleri ile 1927 yılında basılan El-beyan fi ayati'l Kur'an adlı eser. Fatih dersiam ve azalarından olan Osman Reşit Efendi'nin başkanlığındaki bir komisyon tarafından yazılmıştır. Asıl eser Süleyman Tevfik'indir. Kapakta ; büyük Türk alimi Cevdet Paşa merhumun Lugat-ı Kur'aniye hakkındaki lahikai şerifesine havi olduğu görülmektedir. Cevdet Paşa Kur'anı tercümeyle başlamış ve dört defter kadar tercüme yapmıştır. Hakkıyla, Kur'an'ın başka dillere çevrilemeyeceğini belirten Cevdet Paşa, hazırlamaya başladığı sözlüğü Arapça'dan tamanlamıyla Türkçeye çevrilmesini olanaklı görmediği kelimeler için alfabetik olarak hazırladığını söylemektedir⁹⁶. Osman Ergin'e göre: kitabın başına Cevdet Paşa'nın Kur'an'ının mahiyeti ve Kur'an tercümesi hakkında yazmış olduğu mukaddimenin ve sonuna da bahsi geçen sözlüğün konulmuş olması, bu tercümenin tamamını Cevdet Paşa gibi yüksek bir şahsiyete mal ederek kitabın satışını arttırmaktan başka bir amacı olamayacağıdır⁹⁷.

Yapılan bu tercümelemler daha sonrada devam edecektir, ancak yapılan çevirilerdeki hatalar nedeni ile çeşitli çevreler tarafından eleştirilere uğradı. Bu eleştirilerin yanı sıra Diyanet İşleri Reisi Rıfat Efendi, bir beyanname yayınlayarak halkı bu çevirilere iltifat etmemeleri konusunda uyardı. Çeviriler konusunda oluşturulan bu atmosfer büyük sıkıntı oluşturmuş, sıkıntılar sadece belli yerlerde dile

⁹² A.g.e.,s.1928,29; Gez, a.g.e.,s.57

⁹³ Gez, a.g.e.,s.57

⁹⁴ A.g.e.,s.58-59

⁹⁵ Ergin, a.g.e.,s.1929

⁹⁶ Gez,a.g.e.,s.58

⁹⁷ Ergin,a.g.e.,s.1929

getirilmekte kalmamış, gazetelerde de ilmi bir çevirinin lüzumuna dair yazılar çıkmaya başlamıştı⁹⁸.

23 Şubat 1925 Meclis'de Diyanet İşleri Reisliği'nin bütçesi müzakere edilirken, Çankırı Mebusları Talat ve Ziya Beyler tarafından camilerde hutbelerin Türkçe okunmasına dair verilen önerenin yanı sıra, Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi tarafından, altında eli imzanın yer aldığı bir başka önerge daha verilmiş ve başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere asar-ı diniye'nin Türkçe'ye çevrilerek neşredilmesi ve bunun içinde 214. fasla bir madde ilavesiyle bütçeden 20.000 liralık bir ödenek ayrılması talep edilmiştir.

“Efendim! Bugün mevzuu müzakere olan bütçe, devairi devlet meyanında bulunan Diyanet Riyaseti bütçesidir. Bu müessesenin de devairi devletin diğer müessesatı gibi hem ahenk olarak işlemesi lâzım gelir ki; bunun aksini iddia eden bir fert bulunmayacağını zannederim. Çünkü bir devleti idare eden kuvveti bir makine dairesine benzetirsek, bütçeleri de o makineyi işletecek olan istim mesabesindedir. O istim; makine dairesinden müteaddit çarklara müsavi surette isale edilmeyecek olursa, o çarkların bazıları işler, bazıları işlemez. Binaenaleyh o makine dairesinin heyeti umumiyesinin de ahengine halel getirir. Onun için. o devairi devlet meyanında bulunan bu müessesenin de işlemesi için, bütçesine nazarı dikkatinizi imale ederim ki, hem ahenk olarak işleyebilecek mi, işleyemeyecek im? Ve şimdiye kadar işleyebiliyor mu, işleyemiyor mu?

Malûmu Âlileridir ki, geçen sene bir madde kanuniye ile Diyanet İşleri Riyasetinin vazifesini tayin ettik. O madde kanuniyeyi okuyacağım : «Türkiye Cumhuriyetinde muamelâtı nasa dair olan ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkili hükümete ait olup, dini mübini islâmın bundan mada itikadat ibadata dair bütün ahkâm ve mesalihin tedviri ve müessesatı diniyenin idaresi için Cumhuriyetin makarrında bir Diyanet İşleri Reisliği Makamı tesis edilmiştir.» Demek ki, bu makamın vazifesi, dini mübini islâmın itikadat ve ibadata dair bütün ahkâm ve mesalihini ruyet edecektir. - Bazı müessesatı diniyenin idaresine bakmakla beraber - Yani milletin itikadatına müteallik olan ahkâmı islâmiyeyi, milletin anlayabileceği

⁹⁸ Dikici, a.g.m.,s.80

derecede bir takım risail neşrederek onlara okutturmak ve onların islâmi olan maneviyatını yükseltmek lâzım geliyor.

Şimdiye kadar yani bir seneden beri bu muamelâtta hiç bir şey yapılamamıştır. Yapılmıştır dersek kendi kendimizi aldatmış oluruz. Bunu yapabilmek için esasen bütçesinde bir karşılık mevcut değildir.

Efendiler! Doktorlukta nasıl ki bütün aksamı bedenın şubatına ait olan ihtisaslar başka başka ise, ulûmu diniyenin de şubatına ait ihtisasları başka başkadır. Kelâmiyata ait mütehassısları başka, ibadeta müteallik ahkâm - ki kütübü fikhîyede münderiçtir onun da mütehassısı başkadır. Binaenaleyh vaktiyle - bendenizin vekâletim esnasında - Meclisi Âliden tahsisat almış ve bir kısım mütehassıslardan mürekkep olarak tetkikat ve telifatı islâmiye namı altında bir heyet teşkil edilmişti. Burada bulunacak zevat hem felsefei islâmiyeye, hem felsefei garbiyeye, hem lisanı ecnebiye, hem lisanı dinimiz olan arabîye aşına olan zevattan mürekkep bir heyet teşkil etmiştim. O heyete ancak 3 - 4 zat davet edebilmiştim. Bu zevat altı ay zarfında hakikaten müsmir yedi, sekiz eser neşretmişlerdir. O heyet bugün mülgadır. Binaenaleyh bu gibi bazı asarı neşredebilmek için hiç değilse bütçede, Maarif Bütçesinde olduğu gibi - Ayrıca telifat için bir karşılık olmak lâzım gelir ki, - Bir heyeti mütehassısa tarafından asarı islâmiye neşir edilebilsin.

Bir şey arz edeyim : Aynızade Mehmet Ali Beye Paris'den müsteşriklerden yazılmış bir mektup gördüm. Diyor ki; Muhiddini Arabinin filân kitabında Buna velet çelebi efendi ile biliştirak cevap veriniz. Yani düşününüz ki müsteşrikler yalnız içtimaiyenin bir kısmına değil, bütün şuebatına ayrılmışlardır. Tasavvuf kısmına ayrılmış müsteşrikler vardır. Kelâmiyat kısmına ayrılmış müsteşrikler vardır.

Şimdi biz ki, yani bütün heyeti umumiyesiyle Türk ve Müslüman olan bir devletiz. Bizde de bu gibi ulûmu diniye ve islâmiye şubatına vakıf mütehassıslar mevcuttur. Fakat bunlar bittabi bir yerde değildir. Bunlardan istifade etmek, hükümet namına iktizayı halde eser yazdırabilmek ve bu gibi müsteşrikler tarafından vaki olacak istizahata cevaplar verdirebilmek için, behemahâl Diyanet Bütçesinde bir karşılık bulundurmamak lâzım gelir. Ezcümle : Tarihi islâm namıyla bir eser tercüme ve neşir ediliyordu. Tarihi islâm mütehassısları tarafından, bu eseri tenkiden ve tashihen yazılmış mukabil bazı asar gördüm. Bu tarihin bazı aksamının hilafı hakikat olduğu görülmüş, bittabi bizim tarafımızdan sükût etmek, bunu olduğu hal

üzere kabul etmek demektir. Gerek milliyeti, gerek dini, gerek memleketi bizden olmayan bir adamın tarihini böyle olduğu gibi kabul etmek - hataları da bilindiği halde - elbette bu heyeti âliye için doğru bir hareket değildir. Behemahâl mütehasıslarını bularak onun noksanlarını ikmal etmek, hatiatını düzeltmek için o hata olan noktaları tashih etmek lâzım ki, bu eser için mütehasıslar tarafından cümlelerin kabul edeceği edille serdiyle red ve cerh etmek suretiyle icra edilir. Bu gibi asara mukabele edilmesi lâzımdır. Mukabele etmezsek, mevcudiyetimizden bir kısmını inkâr etmiş oluruz. Binaenaleyh bu gibi asarı tercüme ederek eser yazmak için bir, kezalik köylülerin anlayabileceği, belki asker ocağında neferatın anlayabileceği bir ilmihale lüzum vardır. Bu ilmihali kendi şivei lisanımızla anlaşılabilir bir tarzda yazmak lâzımdır. Bu da mütehasıs işidir. Bunları yazabilmek için erbab lâzımdır. Bu zevatın her biri bir köşededir. Bunlara tahsisat vermek suretiyle yazdırılabilir. Kezalik Kuran Tercümesi : Bugün ihtiyacı umumi haline geldiğini görüyorum. Rastgelen Kuran tercümesi yazmağa kalkıyor. Bunun hata alût olduğu görülüyor ve mütehasısları tarafından cerh olunuyor. Kitabımız olan kuranı kerimin mütehasıs bir heyeti ilmiye tarafından tefsiri bir şekilde tercüme edilerek herkesin bu husustaki ihtiyacatını temin için buraya müracaat etmesi de hemen bugün vecibe halini almıştır. öyle görüyorum. Gerçi bazı mütalâat bunun bu suretle tercümesinde de rıza göstermemektedir. Çünkü Kuranı Mubini lâyıkıyla anlayabilmek, bir takım mukaddematı fünuna aşına olmağa mütevakıftır. Bir misâl arz edeyim : Bugün hikmeti tabiiye ve tarihi tabii kitapları türkçeye tercüme edilmiştir. Her türkçe bilen bu fen kitabını okuduğu vakit tabii anlayamaz. Bittabi onu anlayabilmek için bir takım mukaddematı fünunu bilmeye ihtiyaç vardır. Bunun Kuranı kerimin tefsir ve müeddasını anlayabilmek için de belagat gibi usulü fıkıh gibi, vaz gibi bir takım mukaddematı fünun öğrenmeye ihtiyaç vardır ve bunları anlamağa mütevakıftır. Bunlar anlaşıldıktan sonradır ki, o kitabı mübinin dekayıkı anlaşılabilen ve fakat (Mala yedrük külleh lâ yetrük küllehu) yani bir şey tamamı yi e yapılamazsa bile tamamıyla terk edilmek lâzım gelmez. Onun, bugünkü ihtiyacata göre mümkün olduğu kadar mütehasıs zevattan bir heyet teşkil ederekten bu ihtiyacamızın tatmin edilmesi lüzumunu görüyorum. Bunun için de bütçede karşılık yoktur. Binaenaleyh gerek Kuranı Kerimi tefsiri bir şekilde tercüme etmek ve türkçe asarı diniye neşrederek maneviyatımızı yükseltmek ve bu hususta ki ihtiyacatımızı tatmin edecek asarı tercüme ederek neşrettirmek ve gerek memaliki ecnebiyede dini islâm aleyhine veya hataâlüd olan neşriyata karşı mukabele etmek için mutlaka

diyanet bütçesinde bir fasla bir madde koymak lüzumunu hissediyorum. Bunun için de elli imzalı bir tahrir takdim ederek 214 ncü fasla bir madde olmak üzere yirmi bin liralık bir tahsisat istiyeyeceğim. Heyeti Celilenin bunu esirgemeyeceğini zannederim. Hükümet müesseseleri içinde bulunan bu müesseseyi işletmek, gerek hükümetin ve gerek bu meclisin üzerine vecibedir.

Çünkü mademki bu müesseseyi diniye müessesatı devlet arasında mevcuttur, bunun da diğer devair gibi işlemesi lâzım gelir. Bittabi bunun işleyebilmesi için, bunu işletecek olan bir kuvvete lüzum vardır ki, o da tahsisattır. Yani, daha ince bir nokta arz etmek isterim ki, bu müesseseyi başkası değil, hükümet işletmelidir. Bu hususta daha uzun söz söylemeye lüzum hissetmiyorum ve bütün arkadaşlarımın da kanaatini temin ettim kanaatindeyim. Tahririmi Riyasete takdim ediyorum, kabulünü istirham ediyorum.”⁹⁹

Abdullah Azmi Efendi'den sonra başka milletvekilleri de söz alarak önerenin kabulü yönünde konuşmalar yapmışlardır¹⁰⁰. Oylama sonucu önerge kabul edilmiştir.

Diyanet İşleri Reisliği, Meclis'in ödeneğine danarak Kur'an-ı Kerim'in Türkçe'ye çevrilmesi¹⁰¹ için Mehmet Akif'e, tefsir kısmının yazımını Elmalılı Hamdi Yazır'a ve Buhari-i Şerif'in tercümesi işini de Babanzade Ahmet Naim'e havale etmiştir¹⁰². Diyanet İşleri, Elmalılı Hamdi Yazır ve Mehmet Akif Ersoy ile Kur'an tefsir ve tercüme sözleşmesi yapmıştır. Tefsir ve tercümenin nasıl yapılacağına ayrıntılı bir şekilde sözleşmede yer verilmiştir.¹⁰³ Bazı siyasi nedenlerle Mehmet

⁹⁹ TBMMZC,D.2,C.2,21.02.1341, C.14, S.210-222

¹⁰⁰ TBMMZC,D.2,C.2,21.02.1341, C.14, S.210-222

¹⁰¹ Türkiye'de Kur'an çevirilerinin yapıldığı ve TBMM'nde bu iş için Diyanet İşleri bütçesine ödenek konulduğu günlerde Kahire'de bulunan Ezher Üniversitesi'nden rektör yardımcısı Muhammed Şakir, Türkler'in bu faaliyetlerine karşı olduğunu, tüm Arap dünyasında genellikle kabul gören düşüncelere de de tercüman olarak 10 Nisan 1925'de Mukattam Mecmuası'ndaki yazısında anlatmıştı. Buna göre, Kur'an yalnız içeriği ile değil şekli ile de kutsaldı. Tanrı tarafından gönderilmiş, insanlarca kaleme alınmıştı, her müslüman duaları, namaza ait sureleri doğru okumak için Arapça öğrenmek zorundaydı. İslamlık, başlangıçtaki birliğini ve halifeliliği kaybetmişti; ama Kur'an bütün müslümanlar için aynı kalmıştı. Jaeschke, **a.g.e.**, s.110

¹⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz: Ergin, **a.g.e.**, s.s.1935-1937

¹⁰³ Sözleşme maddeleri için bkz. Sinan Meydan, **Akl-ı Kemal**, İnkılap Kitapevi, İstanbul 2012, s.s. 107-110

Akif aldığı ücreti iade edince¹⁰⁴ bu vazife Elmalılı'nın üzerine kalmış ve O'da 1926'dan itibaren bu görevi yerine getirmeye başlamıştır.¹⁰⁵

1925 tarihinden, 1926 yılları başlarına kadar basında Türkçe Kur'an ve Türkçe Kur'an ile namaz, meselesi sıklıkla yer almıştır¹⁰⁶. Bu arada ilginç bir olay gerçekleşmiştir. 19 Mart 1926'da Ramazan'ın ilk cuması, Göztepe Tütüncü Mehmet Halis Efendi Camii İmamı Ayasofya dersiamlarından Mehmet Cemaleddin Efendi,¹⁰⁷ hutbeyi Türkçe okuyacak ve sonra namazı da kendisinin hazırladığı Türkçe Kur'an çevirisi ile (Fatiha, Ars ve İhlas) kıldıracaktır. Tekbirler ve tesbihleri de Türkçe yapan Cemalettin Efendi, namazı bitirirken " *Selam size ve Allah'ın rahmeti size*" şeklinde Türkçe selam vermiştir.¹⁰⁸

Bu olay karşısında cemaat, Cemalettin Efendi'yi Müftülüğe şikayet ederler ve görevden alınmasını talep ederler.¹⁰⁹ Şikayetler üzerine İstanbul Müftülüğü, ne yapılması ile ilgili Ankara'ya Diyanet İşleri Reisliği'ne birer yazı gönderir. Gelen yazılar dolayısıyla toplanan Diyanet İşleri Reisliği Müşavere Heyeti, 23 Mart 1926'da, 743 sayılı kararla Cemalettin Efendi'yi görevden alır.¹¹⁰ Bu süreçte Cemalettin Efendi'nin maaşı da kesilmemiştir¹¹¹.

Cemalettin Efendi, bu durumdan önce 1 Nisan 1925'de İçtihat Dergisi'nde yayınladığı yazıda, Türkçe ibadetin yapılması gerektiğini belirtmiş ve Kur'an'ın Türkçe'ye çevrilmesi kararını övdükten sonra Türkçe okunabileceğini savunmuştur.¹¹²

Diyanet İşleri'nin görevden alma ile ilgili yazısı şöyledir: *"İstanbul Göztepe'de kain camii şerifin imam ve hatibi bulunan Cemalettin Efendi'nin cuma günü hutbeyi Türkçe kıraat ettikten sonra Allah Büyüktür ile namaza şuru ve Fatiha*

¹⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ergin, **a.g.e.**,s.s.1935-1937; Meydan, **a.g.e.**, s.211

¹⁰⁵ Cündioğlu,**a.g.e.**,s.56

¹⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Cündioğlu, **Türkçe İbadet...**, s.52-63

¹⁰⁷ 1878'de doğan Cemalettin Efendi, Mahmut Paşa Camii 1. İmamı Midillili Bekir Hazım Efendi'nin oğludur. 1898'de Darülfünun İlahiyat Fakültesi'ne kaydolup o tarihte açılan bir sınavı kazanarak dersiam olmuş, 2 yıl Ayasofya Camii'nde müderrislik yapmış, Şeyhülislam Hayri efendi zamanında ise Sahn Camii'nde imamlıkta yapan Mehmet Cemalettin Efendi, İçtihad Dergisi'nin yazı heyetinde de yer almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Cündioğlu, **Türkçe İbadet**, s.s.55-56

¹⁰⁸ **A.g.e.**,s.64;

¹⁰⁹ Şener, **a.g.e.**,s.79; Cündioğlu,**a.g.e.**,s.64

¹¹⁰ Cündioğlu, **a.g.e.**,s.64

¹¹¹ Şener,**a.g.e.**,s.79

¹¹² Hidayet Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi Cumhuriyet Dönemi", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.5 (2007), s.79

ve zammı surelerin de tercümelerini irad ederek selama kadar bu yolda namaz kıldırıldığından bahisle muma- ileyh hakkında yapılacak muamelenin emru iş'arına dair İstanbul Müftülüğü ve Müessesat-ı Diniyye Müdiriyyeti'nde varid olup havale buyurulan 20 Mart 1926 tarih ve 92-93 numaralı arızalar mütalaa ve mesele-i mezkure hakkında tedkikat-ı lazime icra olundu.

Namazda kıraat-i Kur'an bil icmafarz ve Kur'an'ın her hangi bir lugat ile teremesine Kur'an utlakı kezalık bil-icma gayrı caiz ve namazda kıraat-i Kur'an mahallinde terceme kıraatinin adem-i cevazı da bil- umum mezahib fukahasının icma ile sabit olduğundan hilafına mücaseret, namazı vazı şerifinden tağyir ve emri dini istihfaf ve melabe şekline vazını mutazamım olduğu gibi, beyne müslimin iftirak ve ihtilafa ve memlekette fitne hudusuna bais olacağından, fiili mezbura mücasereti sabit olan merhum Cemal efendi'nin uhdesindeki vezai fi ilmiyye ve diniyyenin refi emri zaruri halini almış olmağla ol vecile tebligat icrası¹¹³.

O günkü gazeteler bu olayı hemen haber yaparlar: "bir hocamız namazı Türkçe kıldırılmaya başladı" gibi haber başlıkları oluştururlar. Basında Türkçe namaz tartışmaları geniş yer alır.

Durum gazetelere yansınca Vakit Gazetesi muhabiri, Cemalettin Efendi'yi ziyaret ederek bir görüşme gerçekleştirir: "Öz anadilimizde namaz kılmak münakaşaya bile değmez zira işte imam-ı azam içtihadı: arapçasının söylemeye okumaya iktidarı bulunsun bulunmasın herhangi bir adam Kur'an'ı, namazını eda edebilir. Bilmem neden şimdiye kadar bu içtihad ihmal edilmiş. Mafih imam-ı azamın bu içtihadı olmasa bile Türkçe namaz kılmakta ben bir mahzur-u şer'i görmüyorum. Zira Allah her kula göz, kulak, burun verdiği gibi dil de vermiştir. Ariyyet göz, kulak, burun, dil kullanmak hayatta pek büyük eksiklik ve güdüklüktür. Hem dünya ayıp ve kusurudur, günahıdır, hem de din ve ahirette. Türkler'inde Allah, Muhammed yanında dini gibi dili de vardır. Allah hangi milleti kusursuz yaratmıştır da Türk'ü haşa kusurlu, dilsiz şuarsuz busuz yaratmıştır. Ne çare ki Türk'ün asırlardan beri başı dini, dünyevi aynı cinsten iki türlü belaya girmişti: Kapitülasyon. Türk çok şükür başını dünya kapitülasyonlarından kurtardı, din kapitülasyonundan kurtulma zamanı da gelmiştir. Türk dilinden ibadet olmaz,

¹¹³ Cündioğlu, a.g.e., s.65; Mehmet Nuri Yılmaz, "Türkçe İbadet Üzerine Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz'ın Basın Açıklaması", *Diyanet Aylık Dergi*, (Ocak 1998), sayı 85, s. 5

Allah'a Muhammed'e bühtan etmek, azametini, kudret-i aliyye-yi rüchaniyesini, hak mubudluğunu, alemşumul bi'set ve rahmet Mustafa'yı tahdit ve tenkıs ve red ve inkar eylemekten başka birşey olmadığı bedaheten, besateten anlaşılır"¹¹⁴.

Ahmet Ağaoğlu'nun Milliyet Gazetesi'nde yazdığı makale Türkçülerin ve Türkçe Kur'an ile namaz kılınmasını savunanların fikirlerine tercüman olmuştur. Makalenin tamamı aynen şöyledir:

İstanbul camilerinden birinde, Türk hocalarından birisi, Türkçe namaz kılmış ve birçok Türk müminleri de ona iktida etmişlerdir. Türkçe'yi resmi lisan olmam üzere ilan etmiş. Türklüğü de devletin temeli olarak kabul eylemiş olan bir memlekette bunun kadar tabii bir hadise olabilir mi? Fakat eyvah ki tabiiyet ve mantık hala birçoklarının dimağına yerleşmemiştir. Anlaşıyor ki bazıları hadiseye itiraz etmişlerdir. Hocayı diyanet İşleri Müdürlüğü'ne şikayet eylemişlerdir. Mantiki düşünmeye alışamayanlar için böyle bir hareketi çok görmemelidir. Fakat çok ve hem de pek çok görülecek ve hatta hayret edilecek bir nokta varda o da Diyanet Müdüriyeti'nin bu şikayeti ehemmiyetle telakki etmesi ve Türkçe namaz kılan hocayı, muvakkaten olsun, icra-yı vazifeden men edebilmek için kanunen, kabahat veya rücum addedilen fiili irtikap etmesi lazımdır. Tekrar soruyoruz, Hocanın kabahati nedir? hangi kanun ve hatta şer'i şerifin hangi düsturu Türkçe'nin dualarda kullanılmasını men etmiştir. Türkçe haram bir lisan mıdır, şer'i şerifçe haram bir lisan var mıdır? Hiç unutmam, vaktiyle İstanbul Türk Ocağı'nda verdiğim bir konferansta Hazret-i Kur'an'ın Türkçe'ye tercümesi lüzumunu ileri sürmüştüm. Bunu din namına Türkler'in Hazreti Kur'an dan istifade edebilmeleri namına söylemiştim. İkinci gün mabud Abdülaziz Çavuş-ki elyevm Mısır'da arap vatanperverliği ile meşguldür- Beyazıt Camii'nde bir mev'ize vererek benim mürted olduğumdan ve benim için tecdid-i iman ve nikah lüzumundan bahsetmişti.

Çavuş'in halet-i ruhiyesini ve onu tahrik eden saikleri pek iyi anlarım. Bilatefriki ırk ve cins bütün beşeriyetin halas ve necati için nazil olan bu mukaddes kitabı ve bu kitabın muhatabı olan mukaddes bir vücudu yalnız bir kavmin malı addederek, diğer kavimlere lisanlarını ve şuurlarını gaib ettirerek o kavmin peyrevi olmalarını arzu edenler için böyle bir hareket gayet tabiidir. Onlar için türkçe'yi kullanmak bir irtidat ve Türklükten bahsetmek de bir delalettir. Allah yalnız Arabin

¹¹⁴ Aktaran; Gez, a.g.e.,s.52; Cündioğlu, a.g.e., s.s. 215-218

Allahu'dır ve Arapça'dan başka bir lisan kullananları ne dinler, ne işitir ve ne de anlar. Ecdatlarımızı buna inandırmamışlar mıydı? Güzel Türkçe'mizle uğraşmayı, iştigal etmeyi abes ve hatta günah bir fiil gibi telakki etmeğe ikna etmemişler miydi? Türk kelimesinin tahkir ve istihfaf ifade ettiğini bize kabul ettirmemişler miydi? Lisanımızı, şuur ve vicdan-ı millimize bu telkinat sayesinde gaib etmek üzere değil miydik? Araptan ziyade Arap, Acemden ziyade Acem olmak üzere değil miydi? Bizi bu hale getirenler aynı zamanda bizi Hazret-i Kur'an'dan, İslamiyetin ali manalarından mahrum ettirmişlerdir.

Türk, fiilen dini membaldan mücerret olduğu, kıldığı namazın, icra ettiği duaların bile manalarını anlayamadığı için dininden de mahrum kalmıştı. Din yerine kafasında ve kalbinde asla lakası olmayan ve dine taban tabana zıt olan hurafeler ve israiliyat taşımakta idi. Fakat bereket versin ki gözlerimiz geç de olsa açıldı. Tüklüğümüzü ve Müslümanlığımızı idrak ettik. Ne Müslüman olmak Arap olmak ve ne Türk olmak Müslüman olmamak demek olmadığını öğrendik. bilakiz hakiki Türk olmak aynı zamanda hakiki müslüman olmak demek olduğuna kani olduk. Zira vakalar ve hadiseler isabet etti ki Müslümanlığı müdafaa, muhafaza ve idame ettiren yegane hakiki amel Türk imiş. Türksüz müslümalık yaşamaz, yaşayamaz binaenaleyh Türk manen ve maddeten kuvvetli olmalıdır ki Müslümanlık da manen ve maddeten kuvvetli olsun. Bunun için de Türk mefhumunu ifade den bütün maddi ve manevi amiller inkişaf etmelidir. Mezkur amiller arasında en mühimleri Türk'ün lisanı ve Türk'ün şuurlu dinidir. Türk lisanının her sahada inkişafı, bütün sahalara hakim olması ve bütün sahalarda kullanılması lazımdır.

Dinin şuurlu olması için de Türk, o dinin membaları olan Hazret-i Kur'an'la Kur'an'ın emrettiği bütün dua ve niyazlarla doğrudan doğruya temas etmelidir. Onları anlayarak feyz almaya çalışmalıdır. Türk milleti altı seneden beri yaptığı muazzam mücadeleyi sırf kendisinin bu inkişafı için icra etmektedir. Yoksa lisanı da, dini de ve hayatının diğer tecelliyatı da eskisi gibi kalacaksa bu mücadeleden faide nedir? Bu nokta-i nazardan Türkçe namaz kılmış olan hoca hem lisanımızın ve hem dinimizin inkişafına yani icra ettiğimiz mücadele ve inkılabın esaslarına hizmet etmiştir. O halde böyle bir hoca nasıl oluyor ceza görüyor, nasıl oluyor da inkılabın başında bulunan bir müdüriyet böyle bir hocayı icra-yı vazifeden men ediyor.¹¹⁵

¹¹⁵ Ergin, a.g.e., s.s.1932-1993

Diyanet İşleri Reisliği'nin 20 Nisan 1926 gün ve 2759/1023 sayılı yazısıyla resmen görevinden alınan Mehmet Cemalettin Efendi, Maarif Vekaleti'nin 17 Ekim 1926 gün ve Orta tedrisat 8077/1158 sayılı yazısı ile İmam Hatip Okulu Öğretmenliğine atanırken, Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi, 3 Mayıs 1926'da gazetelere verdiği beyanatta Türkçe namaz ile ilgili eleştirilere şiddetle mukabelede bulunmuş ve itiraz sahiplerini abesle işigal etmekle hatta inkılabın esaslarını anlamamakla suçlamıştır. Börekçi, Türkçe namaz kılınamayacağını, namazlarda ayet ve surelerin asıllarının okunması lazım geldiğini de belirterek, bu konudaki kanaatini açık bir şekilde dile getirmiştir." *Türkçe namaz olmaz*"¹¹⁶. Börekçi'nin bu sözleri ile Cemalettin Efendi meselesi kapanmış olur.

Düccane Cündioğlu, Türkçe namaz ile ilgili şu şekilde düşünmektedir: "*Türkçe namaz gibi bir inkılap hareketi, gelişigüzel yapılmış çeviriler ile başarıya ulaşamazdı; üstelik herkesin istediği çeviriyi okuması halinde ibadetlerde arzu edilen birlik de sağlanamazdı. Bu birliğin sağlanabilmesi için, herkesin itibar edebileceği bir çevirinin hazırlanması ve daha da önemlisi bu çevirinin Türkçesinin namazlarda okunabilecek derecede başarılı olması gerekiyordu. Ancak bu takdirde imamlar bu çeviriyi okumaya zorlanabilirler ve böylelikle her camide namazların aynı çeviri ile kılınması mümkün olabilirdi*"¹¹⁷.

1.2.2.3. Layiha

Cemalettin Efendi olayından 2 yıl sonra 10 Nisan 1928'de devletin dininin İslam olduğunu belirten maddesi anayasadan çıkarılmış ve aradan çok zaman geçmeden İstanbul Darülfünun'un İlahiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi bir dini layiha hazırlamışlardır. Layihada, ibadet yerlerinin düzeni, temizliği, dini görevlilerin eğitimi, ibadethanelere müzik aletlerinin sokulması, din dilinin Türkçe olması, dinin sosyal bir hal yapı olarak görülmesi şeklinde maddeleri vardır. O layiha metni şu şekildedir:

"1- Demokrasi sahasında tecelli eden muazzam Türk inkılabı, lisani, ahlaki, hukuki, iktisadi bütün içtimai müesseseleriyle başlıca iki manzara gösteriyor.

¹¹⁶ Cündioğlu, *Türkçe Kur'an...*, s.59

¹¹⁷ Cündioğlu, *Türkçe İbadet*, s.73

Birincisi: bütün içtimai müesseselerin ilmileşmesi: ikincisi bütün içtimai müesseselerin millileşmesi... Türk inkılabı lisanda, ahlakta, hukukta, iktisatta, sanatta yaptığı bütün tahavvüllerin mebdini ilmin makuliyetinden ve milli hayatın feyzinden almıştır.

2- Din de içtimai bir müessesedir. Diğer içtimai müesseseler gibi hayatın zaruretlerine katlanmak, tekamülün seyrini kovalamak mecburiyetindedir.

Bu tekamül, gerçi dinimizin tabiatı esasiyesi haricinde olmayacaktır. Fakat bununla dinimizin ilmi, iktisadi ve bedii emirleri her ne olursa olsun bütün eski şekillere ve eski örflere merbut ve tekamül kudretinden mahrum kalacağını düşünmek hatadır. Binaenaleyh Türk demokrasisinde din de muhtaç olduğu inkişafı ve hayatiyeti göstermelidir.

3-Böyle bir ıslahat imkanı mevcut olmakla beraber bunu sırilerin la akli ve fevri olan tesirlerinden beklemek bu günkü cemiyetlerin şartlarına göre bir imkansızlıktır. Dini hayatta ahlaki ve iktisadi hayat gibi ancak ilmi tefekkürler ve ilmi usullerle bast ve ıslah edilmelidir ki diğer müesseselerle hemahenk bir surette hususi ve şahsi feyzini verebilsin. Bu ıslahat için encümenimizin tasavvur ettiği tedbirler şunlardır.

4- Evvela ibadetin şeklinde: Mabetlerimiz temiz, düzenli, kabili ziyaret ve kabili iskan bir hale getirilmelidir. Mabetlerde sıralar elbiselikler tesis edilmeli ve temiz ayakkabılarla mabetlere girilmesi düzenlenmelidir. Bu, dini ıslahatın ibadete ait olan sıhhi şartıdır.

Saniyen ibadetin dilinde: İbadet lisanı Türkçe olmalıdır. Ayetlerin duaların, hutbelerin Türkçe şekilleri kabul ve istimal edilmelidir. Bunlar; yalnız hafızanın sermayesi olarak değil, mektup ve muharrer olarak dahi istimal edilebilmelidir ve mabetlerde bu esasta teşkilat yapılmalıdır.

Salisen ibadetin sıfatında: İbadetlerin son derce bedii, müheyyiç deruni bir şekilde yapılması temin edilmelidir. Bunun için usul dairesinde tağanniye müstait müezzinler, imamlar yetiştirmek lazımdır. Ayrıca mabetlerde musiki aletlerinin kabulü dahi lazım gelir. Mabetlerde ilahi mahiyetinde asri ve estromental musikiye kat'i ihtiyaç vardır.

Rabian; ibadetin fikriyatında: Hutbelerin matbu şekilleri kafi değildir. Hitabet kıraattan ayrı bir şeydir. Hutbelerde mühim olan mahiyet doğrudan doğruya ilmi, yahut iktisadi fikirler değil, doğrudan doğruya dini olan kıymetler ve muakelerdir.

Bunu verebilecek olan insanlar hitabete muktedir din feylosoflarıdır. Bu mertebede hatiplerimiz İlahiyat Fakültesi vasıtasıyla kafi miktarda yetişinceye kadar hariçte mevcut olan din mütefekkirlerinden ve din feylosoflarından istifade temek lazımdır. Bunlar haricinde yapılacak hizmet Din Edebiyatının ve Din Felsefesinin tesisidir.

Bu maksadı eski şekli ile ne doğrudan doğruya ilmi kalem, ne doğrudan doğruya tasavvuf temin edemez. Asıl mühim olan şey ne Kur'anı Kerimin Türkçesi ne de bu Türkçesinin tasnif ve tensik edilmiş şeklidir. Mühim olan şey Kur'anın ve İslam dininin beşeri ve mutlak mahiyetini gösteren felsefi bir rüyettir. Şimdiye kadar bu yapılamamıştır. Kur'anı Kerim bu gözle görülüp kuvvani bir zeka ile anlaşılmadıkça akli mahez ve mantiki mücerret ile anlaşılabilir.

Bütün islahatın tahakkuku için ilmi bir merkez tarafından vücuda getirilecek olan tatbikat projesinin ihzarı lazım gelir. Bu ilim merkezi İlahiyet Fakültesidir.

Türk İnkılabı bu fakülteyi vücuda getirmekle bu ihtiyacı tesbit etmiş oluyor. Fakültemiz üç senelik ilmi tadrisle tecrübeleri neticesinde Türk cemiyeti için hayırlı ve şerefli olacağına kani bulunduğu bu islahat kanaatine vasıl olmuştur.

Bunu olanca salahiyetiyle, salahiyetler makamlara arz etmekle milli, fayda olacağına da ayrıca kanidir. Türkiye'nin siyaseti aliyesini alakadar eden ve bütün islam memleketleri için yaratıcı bir tesir yapmak iktidarında olan bu islahat esasları kabul ve tasvip edilirse Fakültemiz daha mufassal ve daha alemşümül hizmetler ifa etmek iktidarını dahi gösterecektir.

Ez cümle ayinlerin sıhhileşmesi, Türkçeleşmesi, bediileşmesi, felsefileşmesi hususundaki ciheti tabikiyesini ve ameliyesini tafsil edeceğiz. Bu babada kitaplar, makaleler neşredeceğiz. Umumi dersler ve konferanslar açacağız ve Türkiye'de mevcut dini memurların terbiye meslekiyesini temin için Meslek Kursları tesis edeceğiz. İlan edilen günler ve saatlerde, Türkiye'nin büyük camilerinde Cuma

hutbesini bizzat eda edeceğiz. Ayrıca Fakülte Mecmuası vasıtasıyla bu islahatın ilmi mütalealarını ve ilmi mülâhazalarını neşredeceğiz.

Bu suretle yeni Türkiye din sahasında yalnız yeni bir vicdan intibahının değil, bütün esir ve geri olan İslam kavimlerinin hürriyet ve terakkisinin de bir mürşidi olabilecektir.

Ancak bu suretledir ki: Cumhuriyetin bir ilim müessesesi olan İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi vatana karşı borçlu olduğu medeni ve asri vazifeyi yapmış olacaktır."¹¹⁸

Bu layiha 21 Haziran 1928 tarihinde Son Posta Gazetesi'nde yayımlanmıştır¹¹⁹. Layihanın, müderrisler meclisi tarafından değil de İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından hazırlandığı ve Müderrisler Meclisinin bu layihaya imza atmadıkları daha sonraki yıllarda bazı yazılarda çıkmıştır. Bu düşüncelerini savunurken layihanın gazetede çıkmasından bir kaç gün önce yayınlanan Milli Mecmuanın "Türk İnkılabı karşısında Müslümanlık" anketi ile layihanın benzerliği üzerinde de durulmuştur¹²⁰.

Gazetelerde yayımlanmasından sonra Atatürk haberdar olmuş ve Darülfünun Rektörlüğüne bunu sormuştu. Rektör ile Atatürk'ün görüşmesinden sonra bu konu bir daha ne Müderrisler Meclisi'nde nede Gazetelerde konu olmamıştı¹²¹.

1.3.Türkçe İbadetin Başlaması

1.3.1.Türk 'ün Milli Dini Tezi

9 Ocak 1932'den 7 Şubat 1932 tarihine kadar geçen süre, Cumhuriyet döneminin en önemli inkılaplarından birine sahne olmuş, Tanzimat'ın ilanından itibaren küçük küçük başlayıp II. Meşrutiyet'in ilanı ile yükselen, Cumhuriyet'in ilanı ile gerekli tüm hazırlıkları tamamlayıp devam eden yıllarda parça parça hayata

¹¹⁸ Ergin,**a.g.e.**,s.1958-1961;Cündioğlu, **a.g.e.**,s.249-252; Jaschke,**a.g.e.**,s.40-42

¹¹⁹ Ergin,**a.g.e.**,s.1961

¹²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Cündioğlu,**a.g.e.**,s.s.81-90, Ergin.,**a.g.e.**,s.s.1961-1964

¹²¹ Ergin,**a.g.e.**,s.1964

geçirilen " İslamın Türkçeleştirilmesi Projesi", bu dönemde (1932 Ramazan'ında) zirve noktasına ulaşmıştır¹²².

Bu projeye temel teşkil eden tez, 1932 Ramazan'ı dan kısa bir süre sonra Milli eğitim bakanı tayin edilecek olan Aydın Mebusu Reşit Galip tarafından kaleme alınmış ve Mustafa Kemal Atatürk'ün fikri ve siyasi desteği ile uygulamaya konulmuştur¹²³.

Reşit Galip'in¹²⁴ kaleme aldığı, Mustafa Kemal Atatürk'ün de bazı notlar ilavesi ile katgırlarda bulunduğu, Müslümanlık Türk'ün Milli Dini Tezi,1932 Ramazan'ında uygulamaya geçmeden önce, Atatürk'ün akşam sofralarında da tartışmaya açılmış ve bu konuda Darülfünun hocalarıyla bazı konuşmalarda bulunulmuştur¹²⁵.

Mustafa Kemal Atatürk, 1932 yılında Ayasofya Camii'ni ziyaret edip Dolmabahçe Sarayı'na döndükten sonra Reşit Galip'i odasına çağırır ve Ayasofya Camii hakkında bazı düşüncelerini açar. Ayasofya Camii hakkındaki düşüncelerini aktardıktan sonra, asıl meseleye gelir ve Reşit Galip'e şöyle bir teklifte bulunur:

*"Reşit Galip! Senin Müslümanlık tezini münakaşa edeceğin güzel bir yer değil mi? İstanbul'daki din ulemasını toplayalım, halka da ilan edelim. Camiye hoparlör koyduralım, içeriye giremeyenler de dışarıdan dinlesinler. Sen fikrini bu ulema ile münakaşa et. Halk hakem olsun!"*¹²⁶

Reşit Galip bu teklifi tereddüt ile karşılar, fikirlerine güvendiğini, fakat işin fikir münakaşasından şakaya dökülmesi ihtimalinden endişe ettiğini ve bu halinde fikirlerini dejenere edilebileceğini söyler. Mustafa Kemal biraz düşünür, sonunda

¹²² Cündioğlu, **Türkçe İbadet**, s.92; Cündioğlu, **Türkçe Kur'an**, s.68

¹²³ Cündioğlu, **Türkçe İbadet**, s.92; Cündioğlu, **Türkçe Kur'an**, s.68

¹²⁴ Reşit Galip, 1893 Rodos doğumludur. Eğitiminin devamında askeri tıbbıyeye girmiş, bu sırada bir grup arkadaşı ile beraber "Türk Ocakları" nı kurmuştur. Öğrenciliği devam ederken Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarına katılmıştır. Sonrasında İstanbul'a dönmüş ve tıp eğitimini tamamlamıştır. Çeşitli devlet görevlerinden sonra tüm görevlerini bırakıp Anadolu'ya geçmiştir. Hastaları iyileştirdiği gibi işgalci güçlere karşı halkı bilgilendirmekteydi. Sakarya Savaşı'ndan sonra bir süre Ankara'da görev yapmış devamında Mersinde çeşitli yöneticiliklerde bulunmuştur. Mersinde istifa edip serbest doktorluk yaptığı sırada Atatürk ile tanışmıştır. Aydın Milletvekili olarak meclise girmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı görevi sırasında önemli projeler hazırlamıştır. Darülfünun'un islahı ve yeni üniversitelerin açılmasında büyük hizmetleri olmuştur. Ertuğrul Turgut, **Dr. Reşit Galip'in Milli Eğitim Bakanlığı ve Milli Eğitim Düşüncesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007, s.s., 8-13

¹²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Şener,**a.g.e.**,s.87; Cündioğlu, **Türkçe Kur'an**, s.s.75-76

¹²⁶ Cündioğlu, **Türkçe Kur'an**, s.s.75-76,192-194; Gez,**a.g.e.**,s.67;Şener,**a.g.e.**,s.83

Reşit Galip'in endişesine o da hak verir. Nitekim bu arada Başbakan olan İsmet İnönü'de bu şekilde davranmanın uygun olmayacağına dair fikrini bildirmiştir¹²⁷.

Bu fikrinden vazgeçen Mustafa Kemal, Reşit Galip ile birlikte dört maddelik bir plan hazırlamıştır:

1- Müslümanlığın Türk dini olduğu isbat edilecek

2-Din'de ibadetin Allah'la kul arasında bir kalp bağılılığı olduğu tezi açığa çıkarılacak.

3-Kulun, Tanrısına ibadet ederken söylediklerini kalbinden söylemesi lazımdır. Kalbin dili de anadilidir. İnsan en güzel hislerini ana diliyle en iyi ifade eder. Onun için duaların ana diliyle yapılması lazımdır. Bu fikir, müdafaa ve münakaşa edilecektir.

4- Bu fikirde hemfikir olduktan sonra, Duaların Türkçeleştirilmesi konusunda bir işbölümü yapılacaktır.¹²⁸

1.3.2. Türkçe Kur'an

20 Ocak 1932 Çarşamba günü, Mustafa Kemal Atatürk, Reşit Galip ile Antep Mebusu Kılıç Ali'nin de bulunduğu bir mecliste Hafız Yaşar Okur'a bu Cuma günü Yerebatan Camii'nde Türkçe Kur'an okuyacağını söyler, iki mebusu da bu olayı gazeteler bildirmek ve bizzat merasime katılmakla görevlendirir¹²⁹.

Bu haber, 21 Ocak 1932 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Derviş Paşa'nın vefatında kabri başında okunan Türkçe mersiye'nin¹³⁰ haberi verilirken yine aynı haberde Hafız Yaşar Okur'un Cuma günü Yerebatan Camii de okuyacağı Türkçe Kur'an'ın da haberi verilmekteydi¹³¹. 22 Ocak tarihinde yine Yasin'in önce Arapça Sonra da Türkçe okunacağı haberi ayrıntılı olarak verilmişti¹³².

¹²⁷ Cündioğlu, **Türkçe Kur'an**, ,s.s.75-76,192-194; Gez,**a.g.e.**,s.67;Şener,**a.g.e.**,s.83

¹²⁸ Cündioğlu,**a.g.e.**,s.76;Şener,**a.g.e.**,s.84

¹²⁹ Cündioğlu, **a.g.e.**,s.81; Şener,**a.g.e.**,s.85

¹³⁰ Mustafa Kemal Atatürk'ün İstanbul'a gelişinin ilk haftasında, Müdafaa-i Milliye Müşteşarı Derviş Paşa vefat eder. Bunun üzerine Atatürk o gece, Derviş Paşa için Türkçe bir mersiye yazar ve Hafız Yaşar Okur'dan bu mersiye'yi besteleyip ertesi gün Derviş Paşa'nın kabri başında okumasını ister. **A.g.e.**,s.1; Hafız Yaşar Okur, **Atatürk'le On Beş yıl Dini Hatıralar**, Sıralar Matbaası,İstanbul 1962,s.s.34-35

¹³¹ **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1932

¹³² **Cumhuriyet**. 22 Ocak 1932; **Milliyet** 22 Ocak 1932

22 Ocak Cuma günü, Hafız Yaşar'ın Türkçe Kur'an okuyacağı haberini alan halk Yerebatan Camii'yi hınca hınç doldurmuşlardı. Hafız Yaşar, Galip Reşit ve Kılıç Ali zorlukla Camii'ye girebilmişti. Kalabalığın meraklı bekleyişinin ardından, Hafız Yaşar, Rast makamından Arapça Yasin Suresine başladı, arkasından yine aynı makamda "*Müşvik ve Rahim olan Allah'ın ismiyle*" diye başlayarak Türkçesini okudu, Türkçe dua ile merasime son verdi. Halk tarafından Türkçe Yasin çok beğenildi ve tekrar olup olmayacağı soruldu¹³³.

Akşam, Hafız Yaşar, Mustafa Kemal'in huzurundadır. Kendisine izlenimlerini anlatır, halkın çok beğendiğini fakat Yerebatan Camii'nin bu tür bir merasimi izlemek isteyenleri içine alacak kadar büyük olmadığından bir çok kişinin dışarıda kaldığını söyler. Bunun üzerine Mustafa Kemal, kendisine, İstanbul'un musikiye aşına meşhur hafızlarının bir listesini hazırlamasını ister ve bir sonraki Cuma günü (29 Ocak 1932), aynı merasimin Sultanahmet Camii'inde yapılacağını söyler¹³⁴.

23 Ocak 1932 akşamı hafızlar Dolmabahçe Sarayı'na davet edilir. Beşiktaşlı Hafız Rıza, Süleymaniye Müezzini Hafız Kemal, Hafız Sadettin, Hafız Burhan, Hafız Fahri, Hafız Nuri, Hafız Yaşar, Hafız Zeki, Sultan Selimli Hafız Rıza'dan oluşan bu hafızlar, sarayın alt salonundaki Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin odasına götürülürler. Reşit Galip Başkanlığında bu heyet toplanır ve Reşit Galip toplanma nedenini açıklar:

"Camiilerde Türkçe Kur'an okuyacaksınız. İşte size birer tane Kur'an veriyoruz. Evet bu tercüme belki iyi değildir. Çünkü Arapça'dan Fransızca'ya ve ondan da Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bununla beraber Ankara'da selahiyetli bir heyet tarafından Türkçe bir Kur'an¹³⁵ hazırlanmaktadır. Bundan sonra camiilerde ve namazlarda onlar okunacaktır".¹³⁶

Toplantıdan sonra bir plan yapılmıştır. Hafızların gidecekleri camiler ve hangi saatte okuyacağı kararlaştırılır. Fakat hangi surelerden hangi ayetlerin

¹³³ **Cumhuriyet**, 23 Ocak 1932; **Milliyet** 23 Ocak 1932

¹³⁴ **A.g.e.**,s.82, **Okur,a.g.e.**,s.35

¹³⁵ Dağıtılan Kur'an Cemil Sait'in Türkçe Kur'an'ı Kerim adlı Kasimiriski'nin Le Koran adlı Fransızca çevirisinden hazırlanmıştı. Ankara'da hazırlandığı söylenen çeviri de, Mehmet Akif'in hazırladığı fakat son anda, aldığı ücreti aide edip teslim etmekten vazgeçtiğidir. **Cündioğlu,a.g.e.**,s.83

¹³⁶ **A.g.e.**,s.83; **Ceylan,a.g.e.**,s.41, **Ergin, a.g.e.**,s.1948; **Şener, a.g.e.**,s.86

seçileceği hafızların tercihine bırakılır. Aynı surenin birkaç hafız tarafından okunması için gerekli düzenleme yapılır¹³⁷.

Bu toplantıda alınan kararlar, hemen ertesi gün (24 Ocak 1932 Pazar) uygulamaya geçilerek İstanbul camilerinde Türkçe Kur'an okuma denemelerine başlanır¹³⁸. Zaten ertesi günü çıkan gazetelerde, o gün Türkçe Kur'an okuyacak Hafızların adlarını, okuyacakları camileri ve okuma saatlerini iri harfler ile yazdılar¹³⁹. Hafız Burhan saat 12.00'de Beyoğlu aynalı Çeşme'de Kamer Hatun Camii'nde, Hafız Kemal saat 14.00'de Süleymaniye Camii'nde, Hafız Yaşar saat 15.00'de Aksaray Taşkasap'da Selçuk sultan Camii'nde Türkçe Kur'an (Fatiha, İnfitar ve Enbiya sureleri) okurlar¹⁴⁰. Hafız Zeki, Dolmabahçe'de Vişnezade Camii'nde görevlendirilmiş olmasına rağmen, nezle olduğu için Türkçe Kur'an okuyamaz ertesi gün Türkçe Kur'an okur¹⁴¹.

Camiilerde Türkçe Kur'an okuma programı aksamadan devam etmiştir. Gazeteler bir gün öncesinden hangi hafızın nerde ve saat kaçta Türkçe Kur'an okuyacağını yazmakta, ertesi günde hafızların resimlerini manşetlerde vermenin yanı sıra, okunan surelerin Türkçe çevirileri yayınlanmakta, halkın ilgisi, kalabalıklar kısacası başyazarlardan köşe yazarlarına kadar, Türkçe Kur'an denemelerinden övgü ile bahsedilmektedir¹⁴².

29 Ocak 1932 Cuma günü Mustafa Kemal Atatürk'ün bir hafta öncesinden Hafız Yaşar'dan istediği merasimin günüdür. 28 Ocak da Sultan Ahmet Camii'inde ki tören için gazeteler halkı şu şekilde bilgilendirmektedir:

*"Cuma günü için büyük bir mukabele programı hazırlanmıştır. Cuma günü cuma namazından sonra Sultan Ahmet Camiin de Hafız Yaşar, Hafız Burhan, Beşiktaşlı Hafız Rıza, Hafız Nuri, Sultanselim' li Hafız Rıza, Hafız Fahri, Hafız Zeki, Hafız Kemal Beyler tarafından sırası ile mukabele tarzında Türkçe Kur'an okunacaktır."*¹⁴³

¹³⁷ Ergin, **a.g.e.**,s.1949, Cündioğlu, **Türkçe Kur'an...**,s.83-84, Şener,**a.g.e.**,s.86

¹³⁸ Cündioğlu,**a.g.e.**,s.84

¹³⁹ Ergin, **a.g.e.**,s.1949

¹⁴⁰ Cündioğlu,**a.g.e.**,s.84; **Cumhuriyet** 25 Ocak 1932; **Milliyet** 25 Ocak 1932

¹⁴¹ **Milliyet** 25 Ocak 1932

¹⁴² **Cumhuriyet** 25-26-27-28 Ocak 1932; **Milliyet** 25-26-27-28 Ocak 1932

¹⁴³ **Cumhuriyet** 28 Ocak 1932

29 Ocak gazeteleri¹⁴⁴ gerçekleŖecek mukabele için halkı bilgilendirirken 30 Ocak gazeteleri bir gün nceki Sultan Ahmet Camii hakkında ayrıntılı bilgi vermekteydi.

Cumhuriyet gazetesi "*Türkçe Kur'anla mukabele kadın erkek onbinlerce halk Sultanahmet Camiine hıncahınc dolmuŖtu*"¹⁴⁵ baŖlığını atarken, Milliyet gazetesi "*Dn Sultanahmet de onbin kiŖi Kur'an dinledi*"¹⁴⁶ baŖlıklarını kullanmıŖlardı ve yaŖananları anlatmıŖlardı:

"Dn Sultanahmet Camii bir asırdan beri görmediği bir kalabalığa ve son din inkılabının emsalsiz bir tezahürüne sahne oldu. Onbinlerce halk daha sabahleyin saat dokuzdan itibaren muazzam ibadetgaha dolmağa baŖlamıŖtı. Kadın, erkek, ocuk hatta gayrimüslim birçok vatandaŖlar da fev fev camie doluyorlardı... Caminin içerisi dolduktan sonra meyzin mahfelleri, kubbelerin yanlarındaki kayyum yolları, camiin minber, mihrap, krs ve bütün insan alabilen yerleri hep dolmuŖtur... Halk huŖu ile cumayı kıldı. İmam Efendi hutbede Türkçe olarak çok beliğ bir hutbe irad etti. Binlerce halk Allah'ın huzurunda cuma ibadetlerini yaptılar. Nihayet sıra hafızlara geldi..."

Hafız YaŖar Bey evvela Arapça Kur'an okumağa baŖladı ve ilk sure olan Fatihayı Ŗerifeyi okudu. Bundan sonra bakara suresinden bir sahife kadar tilavet etti. Latif bir segah nağmesi ile kulakları okŖayan bu surenin Ŗayani dikkat ayetleri halkı ağlattıyordu....

Hafız YaŖar Bey den sonra gr ve yanık sesiyle maruh olan Hafız Burhan Bey binlerce halk ile dolu olan camiin vasi kubbelerinde çınlayan sesi ile kur'an ın en beliğ ayetlerinden "Amenerresul" hizbibi okumaya baŖladı. Hafız Bürhan Bey de evvela Arapçasını sonra Türkçesini okudu...

Hafız Bürhan Bey den sonra BeŖiktaŖlı Hafız Rıza Bey nihavent makamından yanık bir sesle (Ali imran) suresini okudu...

Hafız Nuri Bey de isfahandan Zinnur suresini okudu...

¹⁴⁴ Cumhuriyet 29 Ocak 1932; Milliyet 29 Ocak 1932

¹⁴⁵ Cumhuriyet 30 Ocak 1932

¹⁴⁶ Milliyet 30 Ocak 1932

Hafız Fahri Bey Endas, Hafız Zeki Bey Araf, sultan Selim li Hafız Rıza Bey'de Mümin surelerini okumuşlardı. En son olarak da Hafız Kemal Bey suresini okuyacaktır.

Bundan sonra meşhur mevlithanlarımızdan Hafız Kemak Bey gür ve sahhar sesiyle Sultanahmet camiinin bütün kubbelerini çınlatarak "İnfitar" suresini okudu. Bu sure kıyamet gününü anlatıyordu. Halk heyecan içinde Kur'an ın söylediklerini dinlerken kadın, erkek birçok kimse ağlıyordu."¹⁴⁷

Sultanahmet Camii'nin yanı sıra aynı gün başka camiilerde de Türkçe Kur'an okuma çalışmaları devam etmekte idi. Hafız Ömer'de İzmir'de Hisar Camii'nde Fatıha suresinin Türkçe çevirisini suzinak makamında, Bakara suresi'ni ferahnak makamında, Haşr suresini ise saba makamında tilavet eder¹⁴⁸. Ramazan günlerinde İstanbul'un büyük camilerinde okunan Türkçe Kur'an halk arasında derin akisler uyandırmıştır¹⁴⁹.

İstanbul dışında başka şehirlerde de Türkçe Kur'an okunmaya başlanmıştı. İzmir'de ilk Türkçe Kur'an 29 Ocak'da Hisar Caminde okunurken,¹⁵⁰ Trabzon¹⁵¹, Yozgat¹⁵², Adana¹⁵³, Ankara¹⁵⁴, Afyon,¹⁵⁵ Konya¹⁵⁶, Van¹⁵⁷,daki okumalar ile devam etmiştir.

Kur'an okumaları devam ederken, İstanbul Müftülüğü, rastgele her hafızın, önüne gelen camide Türkçe Kur'an okumasına mani olmak için hafızlara birer vesika dağıtır. Milliyet Gazetesi gelişmeyi" her önüne rast gelen Türkçe Kur'an okuyamayacak, Türkçe Kur'an okuyacak hafızlara vesika dağıtıldı"¹⁵⁸ haberi ile duyurur.

¹⁴⁷ Cumhuriyet 30 Ocak 1932

¹⁴⁸ Cündioğlu, a.g.e.,s.87

¹⁴⁹ Metin Ayışığı," Ezanın Yeniden Arapça Okunması ve Basındaki Yankıları", **Türk Tarihinde Adnan Menderes Sempozyumu**, C. 2, Adnan Menderes Üniversitesi Yayını, Aydın 2012, s.559

¹⁵⁰ Cumhuriyet 2 Şubat 1932

¹⁵¹ Cumhuriyet 3 Şubat 1932; Milliyet 3 Şubat 1932

¹⁵² Cumhuriyet 4 Şubat 1932

¹⁵³ Cumhuriyet 4 Şubat 1932

¹⁵⁴ Cumhuriyet 4 Şubat 1932

¹⁵⁵ Milliyet 5 Şubat 1932

¹⁵⁶ Milliyet 7 Şubat 1932

¹⁵⁷ Milliyet 7 Şubat 1932

¹⁵⁸ Milliyet 3 Şubat 1932

Cumhuriyet Gazetesi 30 Ocak tarihinde " *Kadir Gecesi için şimdiden hazırlıklar yapılıyor*" haberini ilk veren gazete idi.

Atatürk Kadir Gecesi merasimin Ayasofya Camii'nde yapılması talimatını vermişti. Bu arada Reşit Galip Ankara'ya gitmiş¹⁵⁹ olduğu için, Atatürk tarafından hafızlara başkanlık etme vazifesi Bolu Mebusu Hasan Cemil Çambel'e verilir.

Kadir gecesi için hazırlıklar başlamıştır. 25 hafızın görev alacağı merasim, camiye yerleştirilen radyo vericileri vasıtası ile yurt içinde ve dışında da dinlenebilecektir¹⁶⁰.

1 Şubat 1932 de İsmet İnönü ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'da Ankara'dan İstanbul'a gelirler. Aynı günün akşamı Balkan Paktı delagasyonu onuruna Dolmabahçe Sarayı'nda alaturka bir konser hazırlanır. Heyet içerisinde Türkçe Kur'an okuma denemelerinde görev alan hafızlarda vardır. Gecenin ilerleyen saatlerinde Mustafa Kemal Atatürk, hafızlara Kadir Gecesinde Kur'an'ı nasıl okumaları gerektiği konusunda bir toplantı yapar¹⁶¹. Fatih süresini birer defa herkese okutmuş, fakat hiçbirine beğenmemiştir. En sonunda kendisi okuyarak, hafızlara nasıl okumaları gerektiğini göstermiştir¹⁶².

Kadir Gecesi için tüm hazırlıklar tamamlanmıştır. İstanbul da bulunan yabancılar ve özellikle konsolosluklarda görevlilerde ilgi göstermiş evkaf Müdürlüğü'nden İstanbul'un diğer camilerinde de gerekli kolaylığı dini törenleri izleyebilmek için rica etmişlerdir¹⁶³. Aşayış, düzen ve ulaşım için gerekli tedbirler alınmıştır. Müftülük bu gecede Kur'an ve mevlit okuyacak hafızların listesini yaparak, bu listeleri şehri bütün camilerine astırmıştır¹⁶⁴.

40 bini Ayasofya Camii içinde 30 binde Camii dışında olmak üzere 70 bin kişinin katıldığı, Türkçe Kur'an okumaların en görkemlisi Kadir Gecesi'nde gerçekleşmiştir. Halk Ayasofya'ya saat dörtten itibaren dolmaya başlamıştır. Camii

¹⁵⁹ 28 Ocak da akşam yemeğinde Atatürk ile Reşit Galip arasında bir tartışma gerçekleşmiştir. Ertesi günde Reşit Galip İstanbul'dan ayrılarak Ankara'ya gitmiştir. Cündioğlu, **a.g.e.** ,s.84-86

¹⁶⁰ **Cumhuriyet** 1-2 Şubat 1932

¹⁶¹ Cündioğlu, **a.g.e.**,s.89

¹⁶² Ergin, **a.g.e.**,s.1951,1953

¹⁶³ **Cumhuriyet** 2 Şubat 1932

¹⁶⁴ **Cumhuriyet** 3 Şubat 1932

iğne atsan yere düşmeyecek kadar kalabalık hale gelmişti. Camide Kadın erkek hep bir aradadır.¹⁶⁵

Ezan okundu ve 30 hafızın iştirak ettiği müezzin heyeti ile teravih kılındı. Kalabalıktan herkes birbirinin arkasına, ayaklarını arasına hatta neresi rast gelirse secde ediyordu. Bir kısım halkda ayakta veya oturduğu yerde namaz kılıyordu¹⁶⁶.

Teravih biter bitmez otuz güzel sesli hafız hep bir ağızdan Türkçe tekbir almaya başladılar. Hafız Yaşar Bey tarafından mevlit okunmaya başlandı. Mevlit on hafız tarafından okundu. Her bahis arasında Türkçe tekbir getiriliyordu. Mevlitten sonra Hafız Yaşar Bey Türkçe Kur'an'a başladı. Tabereke suresini okudu. Mütaakiben Hafız rıza, Hafız Seyit, Hafız Kemal, Bürhan , Fethi, Turhan Beyler'le otuz hafız birer birer muhletlif makamlarda Türkçe Kur'an okudular. Her sureden sonra Türkçe tekbir alınıyordu. Saat onda dini merasim son buldu. Hafız İsmail Hakkı Bey tarafından Türkçe bir dua okundu, devamında Hafız Yaşar Bey Türkçe bir dua okudu¹⁶⁷:

*"Yarabbi! Sana hamd ve şükürler olsun! Okunan Ku'anı Kerim'i dergahında kabul eyle yarabbi. Hasıl olan ecir ve musabati, peygamberimiz Muhammed Mustafa Efendimiz Hazretlerini ruhu şereflerine hediye eyledik vasıl eyle yarabbi! Millet hakimiyetinin tecelligahı olan Türkiye Cumhuriyetini dünyalar durdukça payidar eyle yarabbi! Cumhuriyet idaremizi ve kahraman ordumuzu karada ve denizde ve havada bütün düşmalara karşı muzaffer eyle.. Mukaddes vatanımızı düşmandan kurtaran ulu Gazimiz, Mustafa Kemal Hazretlerini vücudunu sıhhat ve afiyette daim eyle yarabbi! Sevgili vatanımızı ve milletimizi mesut ve bahtiyar eyle yarabbi!.."*¹⁶⁸

Ayasofya'nın üst kısmı yabancılara ve konsolosluk görevlilerine ayrılmıştı. Fransız Kilisesi Papazları, birçok dine ait kadın erkek ve İngiliz, Fransız, Alman, Macar, Roman sefirlerle birçok sefarat erkani da eşleri ile birlikte gelmişlerdi. Bu sayı üç dört bin kişi bulmuştu. Camiinin gerek içinde ve gerekse dışında jandarma ve polis güçleri gerekli bütün tedbirleri almışlardı. Hiçbir olay çıkmamıştı.

¹⁶⁵ Cumhuriyet 4 Şubat 1932

¹⁶⁶ Cumhuriyet 4 Şubat 1932

¹⁶⁷ Cumhuriyet 4 Şubat 1932

¹⁶⁸ Milliyet 4 Şubat 1932

Ayasofya'ya gelemeyenler ve evlerinde radyoları olmayanlar, şehrin çeşitli yerlerine konan radyolar ile radyosu bulunan gazino ve kiraathaneleri hınca hınç doldurup töreni dinleyebilmişlerdir. Tören sadece yurt genelinde dinlenmemiştir. Daha önceden telgraf ile Avrupa'nın her tarafına bildirildiği için yabancı devlet arasında da ilgi ile karşılandığı düşünülmektedir. Nitekim cumhuriyet Gazetesi'nin Balkan muhabiri, töreni Sofya'da bazı Bulgar dostları ile dinlediklerini ve Bulgarlar'ın tören bitimi Türk vatandaşlarını ellerini sıktıklarını belirtmektedir¹⁶⁹.

Mustafa Kemal'de töreni Dolmabahçe'de radyo başında dinlemiştir. Herhangi bir sorun çıkmaması üzerine ismet İnönü ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya 4 Şubat da Ankara'ya döner¹⁷⁰.

Törenin ertesi akşamı Mustafa Kemal, hafızları Dolmabahçe Sarayı'na davet ederek iftar sofrası hazırlatmış kendilerine ayrı ayrı Kur'an okutturup her birine iki yüzer lira para vererek otomobillerle evlerine kadar bıraktırmıştır¹⁷¹. O gece Finlandiya'dan gelen bir telgrafta Oranın Müslümanları Atatürk'e teşekkür ediyorlardı¹⁷².

Yunus Nadi'de 4 Şubat'da Cumhuriyet Gazetesi'nde Türkçe Kur'an ile ilgili bir yazı kaleme almaktadır. "*Çok ruhani bir Kadir Gecesi*"¹⁷³ başlıklı yazısında Kur'an'ın ilk defa Türkçe'ye çevrilmediğini yeni olan şeyin ayetlerin Türkçe'lerinin camiilerde okunması olduğudur demiştir, ülke Arap ülkesi olmadığına göre ibadetlerde Türkçe yapılacaktır demektedir.

Türkçe Kur'an okumaları Kadir Gecesi ile sonlanmamıştır, çeşitli camilerde devam etmektedir.

1.3.3. Türkçe Tekbir

Hasan Cemil Çamlıbel'in başkanlığında, Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'ne ait olan odada toplanan dokuz hafız Tekbirin sözlerini Türkçeleştirmek için çalışmaya başlarlar. Sekiz hafız " Allah büyüktür" şeklini ileri sürerken yalnızca Sultan Selimli

¹⁶⁹ Cumhuriyet 4 Şubat 1932

¹⁷⁰ Cündioğlu, a.g.e.,s.92

¹⁷¹ Okur,a.g.e.,s.19-23

¹⁷² Ergin, a.g.e.,s.1952

¹⁷³ Cumhuriyet 4 Şubat 1932

Hafız Rıza "Tanrı Uludur" biçimini savunmuştur. Aralarında fikir birliğine varamayınca Hasan Cemil Çamlıbel, konuyu Atatürk'e danışır. Atatürk her iki çeşidi de dinledikten sonra " Tanrı Uludur" şeklini kabul etmiştir¹⁷⁴. Tekbirin son şekli şöyledir:

Tanrı Uludur.Tanrı uludur.

Tanrıdan başka Tanrı yoktur.

Tanrı Uludur. Tanrı Uludur.

Hamd ona mahsusdur.

Sultan Selimli Hafız Rıza, hamd ve mahsus kelimelerinin de Türkçeleşmesini dile getirdiğinde, Atatürk "*şimdilik hamd ona mahsusdur diyelim İstikbalin Türk'ü daha iyisini bulsun*"¹⁷⁵ demiştir.

1.3.4. Hutbenin Türkçeleştirilmesi

Hutbe ile ilgili önceki bölümlerde 1927 yılında yürürlüğe giren karar ile öğüt kısmının Türkçe, Kur'an ve hadislerin Arapça okunabileceğine değinilmiş idi. 1927 den 1932 ye kadar hutbe ile ilgili mevzu açılmamıştı. 1932'de ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi çalışmaları içinde Hutbenin tamamen Türkçeleştirilmesi tekrar gündeme getirilmiştir.

29 Ocak'da Sultan Ahmet Camii'de ki merasimde Türkçe hutbede okunmuştur¹⁷⁶.

Ramazan'ın son günü 5 Şubat Cuma'ya denk gelmekte idi. Halk arasında bir inanış var idi. Buna göre Ramazan'ın son cuması Süleymaniye'de namaz kılanın bütün günahları affolunmuş. Atatürk halkın bu inanışından yola çıkarak ilk Türkçe hutbenin Süleymaniye'de okunmasını istemiştir. Hutbenin konusunu da Atatürk seçmişti. Konu şu idi:

¹⁷⁴ Ergin,**a.g.e.**,s.1941,1942; Gez,**a.g.e.**,s.79

¹⁷⁵ Ergin,**a.g.e.**,s.1942

¹⁷⁶ **Cumhuriyet** 30 Ocak 1932

" O gafillere yeryüzünü isfat etmeyin denildiği zaman biz islah ediyoruz derler. Halbuki işte onlar müsfittirler. Fakat ne yaptıklarının farkında değildirlen".¹⁷⁷

Saadettin Kaynak buna göre hutbeyi oluşturacaktı.

5 Şubat 1932 tarihinde, Hafız Saadettin Kaynak cuma namazından sonra Türkçe hutbeyi okumuş arkasından da Türkçe sureler ile devam etmiştir. Türkçe hutbe haberini alan halk camiye namazdan önce hınca hınç doldurmuştu¹⁷⁸. Saadettin Kaynak Atatürk'ün istediği gibi Hutbeyi sarıksız başı açık fraklı fakat hava soğuk olacağından palto giyebileceğini söylemiştir¹⁷⁹.

Edremit'de Bayram Yeri Camii'de yine Türkçe hutbe okunmuştur¹⁸⁰.Bütün bu ibadetlerin Türkçe yapılması hazırlıkları Ramazan Bayramı'na yetiştirilmeye çalışılmış ve Bayram boyunca bütün Camilerde hutbelerle beraber, ezan, Kur'an ve tekbirlerin de Türkçe Okunması bir arada gerçekleştirilmiştir¹⁸¹.

Bu hutbe okuma deneme ile kalacaktı. Diyanet işleri başkanlığı bu iş için yeniden herhangi bir talimatname çıkarmadı, Büyük Millet Meclisi'nde hutbelerde Arapça'nın kullanılmasını yasaklayan bir kanun çıkarmadı. Günümüzde de yürürlükte olan 1927 tarihli talimatnamenin, Kur'an ve Hadislerin Türkçe olarak okunması yolundaki emrine artık aldırış edilmemektedir.¹⁸²

1.3.5. Ezanın Türkçeleştirilmesi

Atatürk'ün daha önceki yıllardan kalma ezan ile ilgili hatıraları mevcuttur: 1911 yılında İtalya'nın Trablusgarp'a asker çıkarması üzerine buraya giden genç subaylar arasında bulunan Atatürk, yanında bulunan Ömer Naci'ye, okunmakta olan ezan için "*Diyelim ki sen ben anlıyoruz. Ama köylü anlıyor mu? Neden kendi ana diliyle okunmuyor? O zaman ibadetini daha gönülden yapmaz mı? Dilimize reva*

¹⁷⁷ Ergin,a.g.e.,s.1946

¹⁷⁸ Cumhuriyet 6 Şubat 1932

¹⁷⁹ Ergin, a.g.e.,s.1946

¹⁸⁰ Milliyet 6 Şubat 1932

¹⁸¹ Gez,a.g.e.,s.77

¹⁸² Jaeschke,a.g.e.,s.45

görülen bu haksızlık önünde sesimiz çıkmıyor, bütün gaflet ve hatalara boyun eğiyoruz. Demek ki buna layığız" ¹⁸³ demiştir.

Diğer bir hatıra da şöyledir:

Mustafa Kemal, cumhuriyetin ilanından sonra bir yurt gezisine çıkmış ve gezide ki bir anısını, içerisinde Hafız Yaşar Okur'un da bulunduğu bir grupta anlatmıştır. Gezi sırasında Atatürk, öğle ezanı saatinde bir kasabadan geçmektedir ve müezzinin ezan okuduğu sırada, imamın şadırvanda abdest aldığı görerek onun yanına gider ve imama, okunan ezanın anlamını sorar. İmam bunun Müslümanların namaza çağrısı olduğunu söyler. Atatürk'ün tercümesinin ne olduğunu sorması üzerine, öğrenimini babasının ölümü ile yarım bıraktığı gerekçesiyle de tercümesini bilmediğini söyler. Bunu üzerine Atatürk, ondan, Diyanet İşleri'nin ona göndereceği bir kitaptan bunları okuyup öğrenmesini ister¹⁸⁴.

Görüldüğü gibi Atatürk'ün ezan ile ilgili düşünceleri din dilinin Türkçe'ye çevrilmesi projesinden önce de mevcuttur.

İlk Türkçe Ezan 29 Oca 1932 tarihinde Kuşadası'nda Hafız Sadık Bey tarafından okunmuş, halk sokaklarda durarak ezanı heyecan ve ilgi ile dinlemiştir¹⁸⁵.

30 Ocak Tarihli Cumhuriyet Gazetesi büyük bir başlıkla, Fatih Camii'nde ikinci ezanın Türkçe okunacağını bildirmiştir¹⁸⁶.

Ezanın Türkçe okunacağını haber alan bir kısım insanlar, vaktinden evvel Fatih meydanın da toplanmış, Türkçe ezanı büyük bir ilgi ile dinlemiştir. Ezan Hafız Rıfat Bey tarafından önce Arapça sonra da Türkçe okunmuştur. Minarenin yüksekliği ve rüzgar sebebi ile bazı yerleri iyi işitilemediği için, halk daha yüksek okunmasını rica edince, bu istek yerine getirilmiştir¹⁸⁷. Türkçe Ezan metni şöyledir:

Allah büyüktür

Tanrıdan başka tapacak yoktur

Ben şahidim ki Tanrım büyüktür

¹⁸³ Dikici, a.g.m., s.82 16. dipnot

¹⁸⁴ Borak, a.g.e., s.70

¹⁸⁵ Anadolu 2 Şubat 1932

¹⁸⁶ Cumhuriyet 30 Ocak 1932

¹⁸⁷ Cumhuriyet 31 Ocak 1932

Nebi Muhammed, Allah Resulü

Ben şahidim ki o haktan geldi

Ey işitenler koşunuz felaha

Allah büyüktür

*Tanrıdan başka tapacak yoktur*¹⁸⁸.

Sonrasında Türkçe Ezan okumaları birçok yerde devam etmiştir.3 Şubat 1933'de Adana'da Ulucamii'de Mühendis Rıfat Bey Türkçe Ezan ve Kur'an okumuş, binlerce kişi dinlemiştir¹⁸⁹.Şebinkarahisar'da Kadir Gecesi'nden itibaren Ezan Türkçe okunmaya başlanmıştır¹⁹⁰. 6 Şubat 1932'de Balıkesir'de Büyük Camii'de öğle ezanı ilk defa Türkçe okunmuştur¹⁹¹. 6 Şubat'da Edremit'de Bayram Yeni Camii'nde Hoca Osman, Hafız Muhittin ve Hafız Fethi Efendiler tarafından ezan, hutbe, Kur'an, mevlüt, dua tamamen Türkçe okunarak Cuma namazı kaldırılmıştır¹⁹². Van'da Türkçe ezan ve Kur'an okunmaya başlanmıştır¹⁹³. 5 Şubat'da Rize'de öğle ve ikinci ezanı Türkçe okunmuştur. Ankara'da 6 Şubat 1932'de Tacattin Mahallesi'nde ki Camii'de hatim duası ve ezan Türkçe okunmuştur. Ülkenin hemen hemen her köşesinde ezan Türkçe okunmaya başlanmıştır.¹⁹⁴

Atatürk kesinlikle laik bir düzen hedefliyordu. Bu sebeple Türkçe dua ve ezan işini devletin dine karışması olarak yorumlanabileceğinden resmiyete dökmemişti¹⁹⁵.

Diyanet İşleri Başkanlığı ülkenin birçok yerinde, Ezanın başka başka makamlarda okunduğunu ileri sürerek, tek bir şekil vermeye karar verir. Bu konuda Evkaf İdaresi, Diyanet İşleri'ne yardım edecektir¹⁹⁶.

İlk dil Kongresi'den sonra Vakıflar Genel Müdürü, bütün camii ve mescit hademelerinin amiri sıfatıyla kendine bağlı bütün camii ve mescitlere Türkçe Ezanı

¹⁸⁸ **Cumhuriyet** 31 Ocak 1932; **Milliyet** 31 Ocak 1932

¹⁸⁹ **Cumhuriyet** 4 Şubat 1932

¹⁹⁰ **Cumhuriyet** 5 Şubat 1932

¹⁹¹ **Milliyet** 5 Şubat 1932

¹⁹² **Cumhuriyet** 6 Şubat 1932; **Milliyet** 6 Şubat 1932

¹⁹³ **Milliyet** 7 Şubat 1932

¹⁹⁴ Ali Fuat Başgil, **Din ve Laiklik**, 8.b., Yağmur Yayınevi, İstanbul 2007, s. 112, 61. dipnot

¹⁹⁵ Akgün, **a.g.e.**,s.112

¹⁹⁶ **Cumhuriyet** 26 Ekim 1932

uygulatmak için hazırlanmaları emrini yazdı(8 temmuz1932) ¹⁹⁷. Diyanet işleri Reisliği Ezan'ın yeni şeklini çoktan hazırlatmıştı bile¹⁹⁸:

Tanrı uludur, Tanrı uludur

Şüphesiz bilirim bildiririm

Tanrıdan başka yoktur tapacak

Şüphesiz bilirim bildiririm

Tanrının elçisidir Muhammed

Haydi namaza, haydi halasa

Namaz uykudan hayırlıdır

*Tanrı uludur. Tanrıdan başka yoktur tapacak*¹⁹⁹

Ezan'ın bestesi, için konservatuardan İhsan Bey görevlendirilmiştir ²⁰⁰. Kararlaştırılan Ezan ve kamet metninin sekiz yüz nüsha olarak Evkaf İdaresi tarafından tabettirilerek, 22 Kasım 1932 tarihinden itibaren imamlar aracılığı ile müezzinlere dağıtmaya uygun görülmüştür. Ayrıca Hafız Burhan Bey; Kasımpaşa, Yaşar Bey; Süleymaniye, Rıza Bey; Dolmabahçe, Cemal Bey; Aksaray, Fahri Bey; Bakırköy, Şevket Bey; Şehzadebaşı, Nuri Bey'de Beylerbeyi bölgelerine atanarak, bölgedeki müezzinlerin hepsini yine kendi bölgesin deki büyük camilerden birine toplayarak bunlara Türkçe ezan ve kametin nasıl okunacağını öğretmekle görevlendirilmişlerdir. 27 Kasım 1932 tarihinden itibaren ünlü hafızların müezzinlere vermeye başlayacağı bu derslerin, Ramazan Bayramı'na yetiştirilmesi ve Ramazan'ın ilk günü ezan ve kametin her yerde Türkçe olarak okunulması düşünülmüştür²⁰¹. Bu ezan dersleri Süleymaniye, Şehzadebaşı, Pertevniyal, Eyüp, Dolmabahçe, Üsküdar, Cedit Valide, Beylerbeyi ve Kızıltoprak camilerinde toplanan müezzinlere sabah saat 9'dan öğlen 12'ye dek verilmeye başlanmış ve bu ilk ders sonrası bazı müezzinler

¹⁹⁷ Jaschke, a.g.e.,s.45

¹⁹⁸ Cündioğlu, a.g.e.,s.100

¹⁹⁹ Jaschke, a.g.e.,s.45

²⁰⁰ A.g.e.,s.45

²⁰¹ Cumhuriyet 23 Kasım 1932

öğleden sonra Evkaf İdaresi'ne gelerek burada, öğrendikleri Türkçe ezanı başarılı bir şekilde okumuşlardır²⁰².

Olanca gayretle çalışıldığı halde Ramazan başlangıcı olan 29 Aralık 1932 olarak tespit edilen güne kadar bütün müezzinlerin yetiştirilmesi mümkün olmadı; onun için İstanbul ve başka yerlerde Arapça şekline geçici olarak izin verildi.

1933 Ramazanı Kadir Gecesi'nde, bir önceki yılda olduğu gibi Ayasofya Cami'nde bir dini merasim düzenlenir. Yabancı ülkelerin konsolosları ve eşleri için camii de yer ayrılarak onların merasimi izlemeleri sağlanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri Sefiri Charles H. Sherrill'de²⁰³ bu merasimi izleyenler arasındadır ve bu gece ile ilgili izlenimlerini şu şekilde dile getirmiştir:

"(Uzun zaman İstanbul Müzesi Müdürü) Halil Bey tarafından benim ve eşimin Ayasofya'daki büyük namazda bulunmaya davet edilişimizi burada anmalıyım! , O sevimli eşi ve Evkaf Müdürü, namaz ve dualar müddetince benimle birlikte kaldılar ve pek enteresan izahatlar verdiler. ...

Diyebilirim ki 23 Ocak 1933 akşamı Ayasofya'da gördüğüm ve hissettiğim iman samimiyetini hiçbir Hristiyan ayininde duymadım. Bu İslam kalabalığını harekete getirmek için ne bir hatip, ne bir müzik vardı. Bütün içtimai sınıflar mevcuttu; kadınlar aşağıda yanları dolduruyordu, ortada erkekler sıkı sıralar (saflar) halinde (yüz sıra vardı) ve her sırada doksanar kişi omuz omuza vermiş diz çöküyor, kalkıyor, diz çöküp secdeye varıyor, yanındakinden bi-haber Tanrı ile karşı karşıya gelmenin huşuu içindeydi.

Türk milletinin ruhunu anlamanın yeri ve zamanıydı. Sade ve imanlı Türk'ü böyle bir şeraitte gördükten sonra, Türk milletini iyice anlamak ve Mustafa Kemal gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Reiscumhur'unu doğuran bir tabiatı

²⁰² Cumhuriyet 28 Kasım 1932

²⁰³ Diplomat, hukukçu ve tarihçi olan General Charles H. Sherrill (1867-1936) 17 Mart 1932 ve 23 Mart 1933 tarihleri arası ABD'nin tam yetkili elçisi olarak Ankara'da görev yapmıştır. Ankara'daki görev süresi boyunca Atatürk ile görüşmelere ve yaptığı gözlemlere dayanarak "A Years Embassy to Mustafa Kemal" kitabını yazmıştır. Kitapta, siyasi olayların yanı sıra Atatürk'ün dine bakışına yer verdiği bölümlerde yer almaktadır. Rifat N. Bali, "Amerikan Büyükelçisi Charles H. Sherrill'in Raporu Atatürk'ün Dine Bakışı", http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/ataturkun_dine_bakisi.pdf 20 Mart 2019

ölçmek mümkün olur. Muhakkak ki Türk milleti biz Amerikalılar kadar dindardır, belki de hatta bizden fazla..."²⁰⁴

Bu arada beklenmeyen bir olay olmuş, Ramazan Bayramı'ndan birkaç gün sonra 1 Şubat 1933 tarihinde Bursa olayı gerçekleşmişti. Bu gelişme neticesinde Ezan ile ilgili gelişmelerde hızlanacaktır. Diyanet işleri reisi Rıfat Börekçi hemen harekete geçerek 4 Şubat 1933 tarihinde Tahrirat Müdürlüğü'nün 360/128 sayılı emri ile tüm Müftülüklere bir tamim göndermiş ve en ufak bir karşı gelmenin kesin ve sert bir şekilde cezalandırılacakları özellikle vurgulamıştır:

"Dahiliye Vekaleti Celile'sinden varid tezkerede; Türkçe Ezan hakkında Riayset-i aliyyelerince ittihaz olunan karar ve tamimin her tarafta aynı hassasiyetle tatbik ve takib edilmekte olduğu vilayetlerin iş'arından anlaşılmakta olduğundan, bu teşevvüs ve intizamsızlığın izalesini temin edecek kat'i ve sarih tebligatın te'kiden ve müsta'celen ifası ve keyfiyetten vilayetlerinde haberdar edilmesi için bir suretin Vekalet'e gönderilmesi ifade ve izbar buyurulduğuna nazaran evvelce Riyaset makamınca tesbit ve Evkaf Umum Müdürlüğü tarafından vilayetlere ve Evkaf Müdürlerine tamim edilen Türkçe Ezan ve İkamet suretlerinin memleketin her tarafında, hatta en ücra köşesinde aynı şekil ve aynı zamanda bir ahenk, bir siyak dairesinde tabiki zaruri olduğu halde, şer'an memnu olmayan böyle Türkçe Ezan ve Kamet hakkında bazı müftiler tarafından tereddüde meydan verildiği anlaşılmıştır. Binaenaleyh bu tamimin vusulünü müteakib umum ilmiyye memurları, imam ve hatiplere kat'i tebligat icrası ile en ufak bir muhalefet irtikap edeceklerin kat'i ve şedid mücazata maruz kalacakları tamimen beyan olur efendim"²⁰⁵.

8 Şubat 1933 tarihli gazete haberine göre, evkaf Müdüriyeti tarafından İstanbul'un müezzinlerine yapılan resmi bildiri ile bundan böyle bütün camilerde Türkçe ezan ve kamet okunmaya başlanacaktır²⁰⁶. Türkçe ezan okumayan müezzinlerin vazifelerine nihayet verilecektir²⁰⁷.

Diyanet İşleri 6 Mart 1933'deki tamimi ile salatu selam dualarını da Türkçeleştirmiş ve tekbirin Türkçesi ile bu yeni teşebbüsü bütün müftülüklere duyurmuştur:

²⁰⁴ Cündioğlu, a.g.e.,s.102-103

²⁰⁵ A.g.e.,s.104-105

²⁰⁶ Cumhuriyet 8 Şubat 1933

²⁰⁷ Cumhuriyet 9 Şubat 1933

"Öz dilimizde her tarafta Türkçe Ezan okunduğu bir zamanda minarelerde Arapça salatu selam okumak ahenksiz düşeceği gibi, Hükümet-i Celile'nin takip buyurduğu Maksad-ı milliye de uygun gelmediğine binaen, İstanbul'da ki erbab-ı ihtisasla bi'l muhaabere yukarıda yazılan üç suret ile "Türkçe Tekbir" gönderilmiştir. Her hangisi arzu olunursa, icabında alakadarların ondan okumaları lüzumuna tamimen beyan olunur efendim"²⁰⁸ .

Diyanet işlerinin gönderdiği üç salt u selam şöyledir:

1. "Tanrı elçisi Muhammed! Salat sana, selam sana

Tanrı sevgilisi Muhammed! Salat sana, selam sana

Tanrı elçileri! Salat sizlere, selam sizlere

2. Ey Tanrı'nın elçisi Muhammed! Senin üzerine olsun rahmet ve selamet!

Ey Tanrı'nın sevgilisi Muhammed! Senin üzerine olsun rahmet ve selamet

Ey Tanrı'nın elçileri! Sizin üzerinize olsun rahmet ve selamet!

3. Ey Tanrı elçisi Muhammed! Sanadır rahmet ve selamet.

Ey Tanrı elçisi Muhammed! Sanadır rahmet ve selamet.

Ey Tanrı elçileri! Sizedir rahmet ve selamet.²⁰⁹

Tekbir son halide şöyledir:

Tanrı uludur Tanrı uludur

Tanrı'dan başka Tanrı yoktur

Tanrı uludur Tanrı uludur

Hamd o'na mahsusudur.²¹⁰

Bu tamimden sonra Milliyet Gazetesi 15 Mart 1933 tarihinde ki sayısında "Salat ve Selam Türkçe Diyanet İşleri Reisliğinin emri dün geldi, cumaya tatbik edilecek" başlığını atmıştır. Gazeteye İstanbul Müftüsü Fehmi Efendi 14 Mart da bir

²⁰⁸ Cumhuriyet 15 Mart 1933, Milliyet 15 Mart 1933

²⁰⁹ Cumhuriyet 15 Mart 1933

²¹⁰ Cumhuriyet 15 Mart 1933

açıklamada bulunmuş açıklamanın konusu ise Rifat Börekçi'nin 6 Mart'da ki tamimi ile ilgilidir²¹¹.

Türkçe Ezan yurt dışında da ilgi ile karşılanmıştır. Bunlardan biride Amerika'daki Müslüman Türk vatandaşlarıdır. 1933 Mayıs'ında Detriot'da halk, bir camiyi hınca hınç doldurmuşlardır ve Türkiye'den notalarını aldıkları Türkçe ezanı camide büyük bir beğeni ile okumuşlardır²¹².

Bu tamimlerden yola çıkılarak, Bursa Olayından sonra, camilerde Türkçe Ezan, Türkçe Tekbir ve Türkçe Sala okumalarına resmi bir durum kazandırılmış ve bu inkılaplar bütün ülkede tavizsiz bir biçimde uygulanmaya başlanmıştır.

15 Nisan 1937 tarihinde, diyanet işleri Başkanlığı'nın 1378/526 sayılı yazısı ile salanın kaldırıldığı valiliklere bildirilmiştir²¹³.

1.4. Ezanın Türkçeleştirilmesine Tepkiler

1.4.1. Bursa Ulucami Olayı

Türkçe ezan ve kamet uygulaması, halkın devrimlere ve devrim yasalarına karşı eylem gerçekleştirdikleri konulardan birisi olmuştur. Bu hükümet müdahalesi, diğer laiklik tedbirlerinin herhangi birinden daha geniş bir halk kızgınlığına sebep olmuştur²¹⁴. Türkçe ezan uygulamasına karşı ilk ciddi halk tepkisi Bursa'da görülmüştür.

1 Şubat 1933 tarihin de Türkçe ezan okumak istemeyen ve o gün görevi başına gelmeyen müezzın yerine ezanı, Nakşibendi tarikatına mensup²¹⁵ Hoca Yahya oğlu Kozanlı Topal Halil namında birisi Türkçe yerine Arapça olarak okumuş, kamet yine Arapça olarak Tatar İbrahim tarafından verilmiştir. Cemaat içerisinde bulunan sivil polis memuru Hamdi Efendi'nin müdahalesi mevcut bulunan halkı heyecanlandırmıştır. Topluluktan bir kişi halka hitaben yüksek bir sesle " bu nedir yahu! Yahudiler Havralarında, Hristiyanlar kliselerinde serbestçe ayin yaparlarken

²¹¹ **Milliyet** 15 Mart 1933

²¹² **Cumhuriyet** 27 Mayıs 1933

²¹³ Gez, **a.g.e.**,s.89

²¹⁴ Dikici, **a.g.m.**,s.84

²¹⁵ Neşet Çağatay, **Türkiye'de Gerici Eylemler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s.34

neden bizi böyle kanunsuz tazyik ediyorlar, gidip derdimizi anlatalım" demiştir. Bu sözlerden sonra kalabalık hareket ederek Evkaf Müdürlüğü'nün önünde toplanmış. Seksen kadarı müdürlüğün içine girmiştir. Elektrikçi Arnavut Seyfettin Türkçe ezan istemediklerini, bu amaçla aşağıda toplandıklarını müdüre anlatmıştır. Bu sırada dışarıdaki kalabalıktan istemeyiz sesleri gelmekteydi. Evkaf Müdürü'nün bu konuda yetkili olmadığını, bu dertlerini valiye anlatmalarını söylemesi üzerine kalabalık yolda kendilerine katılanlar ile birlikte valiliğe gitmişlerdir. Evkaf Müdürü hemen karakola haber vermiştir. Haberi alan Belediye Başkanı Muhittin Bey zabıtaya bazı önlemler aldırıldığı gibi kendiside durumu haber verebilmek için Vali'nin evine doğru hareket etmiştir. Kalabalık da bu sırada valilikte bulunmayan Vali Fatih Bey'i beklemeye başlarlar. Bir kısmı merdivenlerde bir kısmı sıralarda diğerleri de dışarıda beklemektedir. Vali Fatih Bey ile Belediye Başkanı Muhittin Bey, olayı askeri birliğe bildirirken, polis bu kalabalığı dağıtmış ve içeridekileri de tutuklamıştır.

Soruşturma o gün ve gece sabaha kadar devam sürmüş, birçok kimse sorguya çekilmiştir. Tutuklananların hepsi tahliye edilmişlerse de olaya sebep olduklarını düşündükleri kişiler tekrar tutuklanmışlardır²¹⁶. Bu kişilerin şunlardır:

Hacı Yahya Oğlu Kazanlı Tatar İbrahim, Mehmet oğlu kuyumcu Arnavut Şahin, mühürücü Tatar Abdülkerim, köy imamı gürcü Hafız Mustafa, Aziz oğlu Gürcü Ali, Mehmet oğlu Kasap Mustafa, Ahmet oğlu Çilingir Salih, Kayapa köyünden Ömer oğlu Kaya Ali, Hasan oğlu Mustafa Hilmi, elektrikçi İslam oğlu Arnavut Seyfettin, Üçkuzular Mahallesi'nden Mustafa oğlu Halil, Mahmut oğlu Hafız Ali, Orhan camisi müezzin vekili Hüseyin, Demirtaş camisi müezzin vekili İsmail, Ulucami müezzini Kalaycı Mehmet'dir.

Tutuklananları üzerinde önemli evraklar bulunmuştur. Tatar İbrahim'in olduğu zannedilen defterde, Türkçe ezan olayının önemle kaydedildiği ve bunu zorla halka yaptırıldığı dair bazı ibarelerin olduğu söyleniyor.

Evkaf Müdürüne kimliği belirsiz kişiler tarafından iki adet tehdit mektubu gönderilmiş, Türkçe ezan hakkında ağzını açarsa hemen öldürüleceği bildirilmiştir. Evkaf Müdürü bu mektupları hemen zabıtaya teslim etmiştir²¹⁷.

²¹⁶ Cumhuriyet 6 Şubat 1933

²¹⁷ Cumhuriyet 6 Şubat 1933

Bursa olayının gerçekleştiği sırada Gazi Mustafa Kemal, bir yurt gezisindedir. Bursa Valisi Fatin Bey'in, Bursa'da bulunan tümen komutanından yardım istemesi üzerine Tümen komutanı, o sırada Mustafa Kemal ile beraber İzmir'de öğle yemeğinde bulunan Kolordu komutanı Ali Hikmet Paşa'ya kuvvet verip veremeyeceğini soran şifreli bir telgraf gönderir. Ali Hikmet Paşa'nın telgrafi Mustafa Kemal'e uzatması üzerine Gazi, derhal Bursa'ya gitmek üzere İzmir'den hareket ederek 5 Şubat 1933'de sabahın beşinde Bilecik'e varır. Mustafa Kemal İzmir'den ayrılarak Afyon'a doğru gittiği sırada da, hükümet İsmet Paşa başkanlığında olağanüstü toplantı halindedir. İsmet Paşa Gazi'nin Bursa'ya gitmesinden önce yapılacak bir görüşmenin yararlı olacağına karar verir ve 5 Şubat'da Gazi'yi Afyon'da yakalar, Bilecik'e kadar onunla seyahat eder. İsmet Paşa'nın Ankara'ya dönmesi ile Gazi sabahı beklemeden Bursa'ya hareket eder ve saat 9.30 da Bursa'da olur²¹⁸. Akşama kadar köşkte dinlenen Mustafa Kemal, akşama doğru köşke gelen vali Fatin Bey ile görüşmüştür²¹⁹.

Mustafa Kemal, Bursa'da kaldığı köşkten, o andan itibaren ezan, kamet, tekbir, hutbe ve namazın Türkçe olacağını bir işareti sayılabilecek, Türk dilinin her zaman hakim olacağını belirten bir telgraf çeker. Bunun üzerine bakanlar kurulu yeniden toplanır. Kurulda hakim olan fikir, halkın buna yavaş yavaş alıştırılmasıdır. Buna dayanarak İsmet Paşa, Mustafa Kemal'i arar ve bu işte derece derece ilerlemesini, önce ezan ve tekbirden başlayıp namaza doğru gidilerek halkı hazırlamayı önerir. Mustafa Kemal bu fikri kabul eder. Böylece diyanet işleri başkanlığı Tahrirat Müdürlüğü'nün 360-128 sayılı emri ile müftülüklere, bundan böyle belli bir düzen içinde ülkenin en ücra köşesine kadar her tarafta Türkçe ezan ve kamet okunması, buna karşı gelenleri şiddetle cezalandırılacağı bildirilir²²⁰.

6 Şubat'da Bursa'daki olayı araştırmak için İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Adliye Bakanı Yusuf Kemal Beyler 13.30 da Bilecik üzerinden Bursa'ya varmışlar ve doğrudan Mustafa Kemal'in yanına giderek konu ile ilgili görüşmeler yapmışlardır. Hükümet namına Bursa olayını araştırmaya başlamışlardır²²¹. Bakanların yanı sıra

²¹⁸ Gez,a.g.e.,s.86

²¹⁹ Cumhuriyet 6 Şubat 1933

²²⁰ A.g.e.,s.87

²²¹ Cumhuriyet 7 Şubat 1933

Emniyet Genel Müdürü Tevfik Hadi ve Dahiliye ve Adliye Kalemi özel müdürleride Bursa'ya hareket etmişlerdir²²².

Mustafa Kemal, Bursa'dan ayrılmadan önce Anadolu Ajansına Bursa Olayı ile ilgili bir tebliğde²²³ bulunmuştur ve İstanbul'a gitmiştir. Tebliğ şu şekildedir:

*"Bursa'ya geldim. Hadise hakkında alakadarlardan malumat aldım. Hadise haddi zatında fazla ehemmiyeti haiz değildir. Her halde cahil mürteciler cumhuriyet adliyesinin pençesinden kutulamayacaklardır. Hadiseye dikkatimizi bilhassa çevirmemizin sebebi dini siyaset ve herhangi bir tahrike vesile etmeye asla müsamaha etmeyeceğimizin bir daha anlaşılmasıdır. Meselenin mahiyeti esasen din değil dildir. Kat'i olarak bilinmelidir ki Türk milletinin milli dili ve milli benliği bütün hayatında hakim ve esas kalacaktır"*²²⁴.

Bakanlar Mustafa Kemal'in yanından ayrıldıktan sonra parti binasına giderek jandarma komutanı Kazım, Emniyet Genel Müdürü Tevfik Hadi, Adliye müfettişlerinden Necmettin Tahir beyler ile birlikte incelediler ve bazı kararlar aldılar.²²⁵

Tahkikate başlayan bakanlar şehrin üç önemli memuruna el çektirilmiştir. Bunlardan biri Müftü Nurettin Efendi, diğeri Sulh Hakimi Hasan Bey, üçüncüsü de Savcı Sakıp Bey'dir. Müftü Nurettin Bey ihmal ve savsaklama yüzünden olaya sebep olmuştur. Müftü efendi ezanın Türkçe okunması ve kametin Türkçe verilmesi hakkında Diyanet İşleri Riyaseti ve Evkaf Müdüriyeti Umumiyesinden gelen kat'i emri anlamamış görünmüş, bunları memurlarına ve diğer ilgililere izah etmemiştir.²²⁶

Savcı Sakıp Bey'e işten el çektirilmesinin sebebi ise; Olay günü tutulan 11 elebaşı sulh hakimliğinden tahliye kararı aldıktan bir gün sonra Sakıp Bey Bursa Hapishanesinde bu suçla şüpheli kimse olmamasına rağmen 30 kişinin tevkif edildiği hakkında adliye vekaletine bir telgraf çekmiştir. Daha sonra Bursa Belediye Başkanı Muhittin Bey, Ankara'ya gidip suçluların tahliye olduklarını söylediğinde adliye müfettişleri konuyu araştırmak için Bursa'ya gitmişlerdir. Adliye müfettişlerinin

²²² **Akşam** 6 Şubat 1933

²²³ Tarihe Atatürk'ün Bursa nutku olarak düşülmüştür ancak Mahmut Goloğlu, yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde bu söylentilerin aslı olmadığını yazmaktadır. Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Goloğlu Yayınları, İstanbul, 1974, s.90

²²⁴ **Cumhuriyet** 7 Şubat 1933; **Akşam** 7 Şubat 1933

²²⁵ **Akşam** 7 Şubat 1933

²²⁶ **Cumhuriyet** 7 Şubat 1933

tahkikatı sonucu Sakıp Bey işten el çektilirilmiş ve yardımcısının vekaleten işleri yapması kararlaştırılmıştır²²⁷.

Sulh Hakiminin görevden alınması Bursa Olayı ile ilgili değildir. 16 Aralık 1932 tarihinde Bursa Ulucami'de Arapça ezan okuyan Tefvik hoca'yı serbest bırakmış, ancak hoca hakkındaki karar temyiz mahkemesinde bozularak Tefvik Efendi tutuklanıp Çorum ağır Ceza mahkemesine gönderilmiştir²²⁸. Hakim Bey bu dava hakkında çarşıda görevine aykırı sözler söylemiş, sözüne güvenilir bir kişi tarafından şikayet edilince müfettişlerin araştırması sonucu hakimler kanununun 18. Maddesince işten el çektilirilmişdir²²⁹.

İnceleme neticesinde olayın geniş kapsamlı olmadığı anlaşılmış. Olaya katılanlardan bir kısmının Bursalı olmadığı anlaşılmış. Tutuklanan 15 kişiden çoğu cahil kimselerdir. Üç kişinin ele başlık ettiği anlaşılmıştır. Bunlar Elektrikçi Seyfettin, Tatar İbrahim ve Hafız Ahmet Efendi idi.

Dahiliye ve Adliye vekilleri 7 Şubat 'da Dolmabahçe sarayına gidip gerekli bilgiyi verdikten sonra akşamda Ankara'ya hareket ederek Bursa'da yaptıkları incelemeleri anlatacaklardır²³⁰.

Adliye Vekili Yusuf Kemal Bey Bursa Olayı ile ilgili bir açıklama yapmıştır: Divanı harbin oluşturulmasının mevzu olmadığını. Sıkıyönetimin ilan edilmediğini bu sebepten divanı harbinde oluşturulmasına gerek olmadığını söylemiş. İncelemenin başında olduğu ve henüz sorgulamanın başlamadığını, soruşturmanın şimdilik Bursa'da olduğunu, hakim davanın nakline karar verirse başka bir yerde görülebilir demiştir²³¹.

Tutuklamalar devam etmektedir. Soruşturmayı Emniyet Genel Müdürü Tefvik Hadi, adliye müfettişi Necmettin Tahir ve yeni savcı Muzaffer Beyler yapmakta idi²³².

Olaydan sonra Ulucami imamı Tefvik Efendi uzun süre aranılmış fakat bulunamamıştır. Tefvik Efendi İstanbul'da yakalanarak Bursa'ya gönderilmiştir²³³.

²²⁷ Cumhuriyet 7 Şubat 1933

²²⁸ Cumhuriyet 11 Mayıs 1933

²²⁹ Cumhuriyet 13 Şubat 1933

²³⁰ Akşam 8 Şubat 1933

²³¹ Akşam 8 Şubat 1933

²³² Akşam 9 Şubat 1933

Dahiliye ve Adliye Bakanları Ankara'ya varınca ertesi günü bakanlar kurulu toplanmış ve iki bakan aldıkları önlemleri diğer bakan arkadaşlarına anlatmışlardır. Toplantıdan sonra Başbakanlık tarafından resmi bir açıklama yapılmıştır:

*"Adliye ve Dahiliye vekilleri Bursa'daki tetkikleri ve yerinde aldıkları tedbirlerin neticesini icra vekilleri heyetine arzettiler. Hadisenin mahiyeti hakkında verilen izahat ve alınan tedbirler muvafık görülmüştür. Hadiseyi ve mahiyeti reisicumhur Hz. Tebliğleri tenvir etmiştir. Cumhuriyet adliyesince tatbikata devam olunacaktır"*²³⁴.

Ulucami Olayı hakkında ülkenin her yerinden kınama ve nefret telgrafları gönderilmiştir.²³⁵

Bursa olayı ile ilgili olarak sorgulananların sayısı 13 Şubat'a kadar iki yüzü geçmiştir²³⁶. Suçlu görülenlerin sorgulamalarının Çorum ağır Mahkemesinde yapılması için tüm tutukluların Çorum'a gönderilmesi kararı alınmıştır²³⁷. Ancak sevk için gerekli paranın hazırlanamaması yüzünden bir süre için aktarım işi sürümcemede kalmış, 5 Mart'da suçlular iki kamyon içinde saat 17:30 da Çorum'a ulaştırılmış ve buradaki Taşhan hapisanesine yerleştirilmiştir²³⁸.

Çorum ağır Ceza Mahkemesi 18 Mart'da toplanmıştır²³⁹. Mayıs ayının başında Bursalıların toplu yapılan sorgulamaları bitmiş ve olayla ilgili olarak 19 kişi çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır. Bunlardan Mehmet oğlu İsmail, İbrahim oğlu Cemal, Ali oğlu Yusuf, Eyüp oğlu Hacı Yusuf beraat etmiş. Muin oğlu Abdülhakim, İsa oğlu İbrahim, Mehmet oğlu Şahin, İsmail oğlu Seyfettin, Ahmet oğlu Salim ikişer yıl ağır hapse o kadarda polis gözetimi altında bulundurulmaya,; hasan oğlu Mustafa Hilmi, Ömer oğlu Ali, Mehmet oğlu Hafız Ali, Aziz oğlu Ali, Mehmet oğlu Osman, Abdülaziz oğlu Eşref altışar aya; Mustafa oğlu Halil, İsmail oğlu Hüsnü, Mustafa oğlu Mehmet, Mehmet oğlu Mustafa, Hasan oğlu Süleyman, Haşim oğlu Mehmet, Gaffar oğlu Mehmet birer sene hapse o kadarda polis gözetim altında bulundurulmaya; Süleyman oğlu Hafız Tefvik iki buçuk sene ağır hapis, iki buçuk

²³³ **Akşam** 9 Şubat 1933

²³⁴ **Akşam** 9 Şubat 1933

²³⁵ **Akşam** 9-13 Şubat 1933, **Cumhuriyet** 9-10-12-13-14 Şubat 1933

²³⁶ **Cumhuriyet** 13 Şubat 1933

²³⁷ **Cumhuriyet** 22 Şubat 1933

²³⁸ **Cumhuriyet** 6 Mart 1933

²³⁹ **Cumhuriyet** 19 Mart 1933

senede gözetim altına alınmaya mahkum edilmiştir. Ayrıca hepside 4800 kuruş mahkeme masrafları için ödeyeceklerdir²⁴⁰.

Atatürk'ün Bursa'ya geldiği akşam kendisine bir yemek verilmiştir. Yemektekilerden biri Bursa gençliğinin hemen olayı bastıracağını fakat zabıta ve adliyeye olan güveninden dolayı müdahale etmediğini söylemesi üzerine, Atatürk Bursa Nutku adı verilen bir konuşma yapar. Bu nutuk basında yer almamıştır. İlk defa 1947 yılında gündeme gelmiştir ve tartışmalara neden olmuştur²⁴¹.

1.4.2.Yasağa Duyulan Tepkiler ve Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar

Arapça ezanın tüm Türkiye'de uygulanması uzun zaman aldı. Bu konuda tam bir başarıda sağlanamadı. Ezanın Türkçe okunması için çok sıkı tedbirler alınmasına rağmen ülkenin birçok yerinde gizli olarak Arapça ezan okunmaya devam edildi. Arapça ezan yasağına karşı ilk ve son toplu tepki olan, Bursa olayından sonra, tepkiler daha çok kişisel nitelikte kalmış ve birçok insan hakkında işlem yapılmıştır. Cezalar, mahkemelerde Ceza Kanunu'nun 526. Maddesine göre veriliyordu. Madde de Arapça ezan okumak diye bir madde yoktu. Somut olarak sayılan suçlar maddenin ikinci fıkrasındaydı. Şapka kanununa veya Türk harflerinin kullanılmasına dair kanuna muhalefet etme suçlarından ibaretti²⁴².

Bireysel hareketlerin ilki Bursa'da gerçekleşmiştir. 16 Aralık 1932 de Tefvik adında bir vaiz, Ulucami'de Cuma namazı kılınacağı sırada okuduğu hutbede, Türkçe ezana karşı sözler söylemiş. Cemaatte camiye terk ederek hafızın cezalandırılmasını istemişlerdir. Bu olaya savcılık el koymuştur²⁴³. Görevden atılarak, sarığı çıkarılmıştır²⁴⁴.

İzmir'de 25 Ocak 1933'de 20 yıllık vaizlik yapan Tunuslu Hoca Habip, Hisar camisinde Türkçe ezan aleyhinde konuşmuştur. Şikayet üzerine tutuklanmıştır²⁴⁵. 4

²⁴⁰ Cumhuriyet 2 Mayıs 1933

²⁴¹ Bursa Nutku metni ve ayrıntılı bilgi için bkz.: Reşit Ülker, **Atatürk'ün Gizlenen Bursa Nutku**, Nokta Kitap, İstanbul 2008, muhtelif sayfalar

²⁴² Altan Öymen, **Değişim Yılları**, 4.b., Doğan Kitap, İstanbul 2004, s.485

²⁴³ Cumhuriyet 18 Aralık 1932

²⁴⁴ Cumhuriyet 20 Aralık 1932

²⁴⁵ Cumhuriyet 8 Şubat 1933

Nisan'da Çorum'da yapılan mahkemede 163. Madde gereğince cezalandırılmıştır²⁴⁶. Yine 5 Şubat 1933'de Kahramanlar Camii'nde²⁴⁷, Salihli'de²⁴⁸, İskilip'de²⁴⁹, Karşıyaka Hamam Paşa Camii'nde²⁵⁰, Kemalpaşa Armutlu'da²⁵¹, tekrar Bursa'da²⁵², Biga'da²⁵³ vb. yapılan bireysel hareketlerdir. 163 madde üzerinden Çorumda yargılanarak cezaya çarptırılmışlardır.

1935 yılında Siirt'de Nakşibendi Şeyhi Halid'in ve 1936 yılında da büyük oğlu Abdulkuddüs'ün giriştikleri küçük çaplı bölgesel eylemler, yine 1936 yılı ocak ayında Nakşibendi tarikatından Kayserili Ahmet Kalaycı'nın yönettiği Çorum ve İskilip olayları, Türkçe ezan ve ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi karşısında girişilen sayılı hareketlerdendir²⁵⁴.

Atatürk'ün ölümünden sonra da Türkçe ezan karşı bireysel hareketler devam etmiştir. Örnek verilirse; Isparta'da Uzun oğlu Ahmet Usta'nın evinde okutulan bir mevlit esnasında Arapça tekbir alan Hilmi Alaeddin isimli bir kişi adliyeye sevk edilmiştir. Bayburt ilçesi Ulucami müezzini hasta olması dolayısıyla 15 Şubat 1938 günü sabah namazına gelen cematten Şükrü Yıldız, Arapça ve Türkçe karışık olarak kamet getirdiğinden dolayı adliyeye sevk edilmiş ancak herhangi bir cezaya çarptırılmamıştır²⁵⁵.

İsmet İnönü döneminde de aynı şekilde Arapça zan okumaya ısrar etmeye devam edilmiştir.

1941 yılına kadar Arapça ezan okuyanlara verilecek cezalar konusunda yasal boşluktan dolayı bir belirsizlik yaşanmıştır. Bu konuda Emniyet Genel Müdürlüğü arşivlerinde Arapça ezan kamet okuma iddaasıyla sevk edilen birçok insanın, farklı farklı cezalara çarptırıldıkları veya hiç ceza almadan beraat ettikleri görülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genelgesine rağmen Arapça ezan okumakta ısrar

²⁴⁶ Cumhuriyet 9 Nisan 1933

²⁴⁷ Cumhuriyet 11 Şubat 1933

²⁴⁸ Cumhuriyet 8 Şubat 1933

²⁴⁹ Cumhuriyet 26 Mart 1933

²⁵⁰ Cumhuriyet 12 Nisan 1933

²⁵¹ Cumhuriyet 28 Mart 1933

²⁵² Cumhuriyet 14 Nisan 1933

²⁵³ Cumhuriyet 3 Nisan 1933

²⁵⁴ Dikici, a.g.m., s.89

²⁵⁵ Ali dikici, "Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.42, Kasım 2008, s.170

edenlere, biraz hukuk zorlanarak, çeşitli cezalar verildi.²⁵⁶ Büyük kısmı soruşturmadan 5-10 liralık para cezasını ödeyerek kurtuluyordu. Para cezasına mahkum edilenlerden biri cezanın kanunsuz olduğunu belirterek yargıtaya başvurdu. Yargıtay bu durumu inceledikten sonra başvuruyu haklı bulup, mahkeme kararını bozdu. Bozma gerekçesi şuydu:

Arapça ezan okumak, maddedeki ifadesiyle "*yetkili makamlar tarafından kanun ve nizamlara aykırı olmayarak verilen bir emre itaat etmemek veya o yolda alınmış bir tedbire riayet etmemek sayılmazdı. Çünkü Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Ezan Arapça okunsun genelgesi kanun ve nizam açısından geçerli bir emir veya tedbir sayılmazdı. Öyle sayılması için genelgenin, ya adaletle ilgili işlemler, ya kamu güvenliği veya kamu düzeniyle yada genel sağlığın korunmasıyla ilgili bir gerekçeli düşünceye dayanması gerekirdi. Ortada böyle mantiki bir gerekçe yoktu*"²⁵⁷.

Ceza kararını veren mahkeme, Yargıtay'ın kararına uydu. Bunun duyulması üzerine diğer mahkemelerde Arapça ezan okuyanlara ceza vermemeye başladı. Arapça ezan okuma fiilleri de giderek arttı²⁵⁸. Bunu üzerine Arapça ezan okuyanların cezalandırılması için bir yasa çıkarılması gündeme geldi. Refik Saydam Hükümeti'nin TBMM'ye sevk ettiği Türk Ceza Yasası değişikliği, Arapça ezan okuyanlara üç aya kadar hafif hapis, on liradan iki yüz liraya kadar hafifi para cezası öngörüyordu. Yasa değişikliği, 23 Mayıs 1941 günü Meclis'de görüşülmeye başlandı. Görüşmeler hükümetin isteği doğrultuda çıktı. Böylece Arapça ezan ve kamet okuyanlar 2 Haziran 1941 tarihinde 4055 sayılı Türk ceza Kanunu'nun 526'ncı maddesinin ikinci fıkrasına eklenen Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hafif hapis, on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılır" hükmünde cezai bir yaptırım getirilerek, yasal bir düzenlemeye gidilmiştir²⁵⁹.

Ali Fuat Başgil, ezanı dünyanın dört yanında günde beş defa okunduğu dilden başka bir dilde okunmaya zorlanmasına Müslüman vatandaşın ibadet ve dua hakkına tecavüz olarak nitelendirmektedir.²⁶⁰

²⁵⁶ A.g.m.,s.172

²⁵⁷ Öymen,a.g.e.,s.486

²⁵⁸ A.g.e.,s.486

²⁵⁹ Dikici, **İbadet Dilinin...**, s.91

²⁶⁰ Ali Fuat Başgil, **Din ve Laiklik**, 8. b., Yağmur Yayınevi, İstanbul 2007, s.112,61. dipnot

Bu yaptırımlara rağmen Türkçe ezan okumalar devam etmiştir. Cemaat ve cami görevlileri Türkçe ezan okumada ilginç bir yöntemle başvurmuşlardır. Çocuk veya delilere veya deli süsü verilmiş kişilere Arapça ezan okutuluyor. Cezai ehliyeti olmadığı içinde bunlar serbest bırakılıyorlardı²⁶¹. Polis kayıtlarında Arapça ezan yasağını çiğnemekten dolayı yakalananlar arasında çok sayıda akli dengesi bozuk vatandaşın bulunması bu kaçamak yolların sıklıkla uygulandığını göstermektedir.

Bursa olayından sonra 1946'lara kadar Türkçe ezana karşı toplu bir hareket gerçekleşmemiştir. 1946 yılında Ticaniler 1941 yılında kabul edilen Türkçe ezan kanununu tenkide başlamışlardı, çeşitli yerlerde, ana yollarda, adliye koridorlarında tekbir getirmeye başlamışlardır. Nihayet 1949 Şubat'ında TBMM dinleyiciler kısmında, bir Ticani Arapça ezan okumuştur²⁶². Dış basına da yansıyan bu olayı gazeteler "*görülmemiş hadise*" olarak yorumladılar²⁶³.

Türkçe ezan uygulamasına gösterilen tepkiler incelendiğinde, bursa olayı dışında dikkate değer bir kitle gösterisi ve toplumsal olay yaşanmadığı ve yasağı çiğneyenlerin bu tepkilerini kişisel eylemlerle gösterdikleri görülmektedir. Bu çerçevede Arapça ezan yasağına karşı gelen birçok insan tutuklanarak çeşitli cezalara

²⁶¹ Mustafa Armağan, **Türkçe Ezan ve Menderes**, 3.b., Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s.165-166

²⁶² Tunaya, **a.g.e.**,s.193; Türkiye'deki Ticanilere, daha çok 1940'lı, 50'li yıllarda rastlanır. Bunların, gerçek Ticaniye tarikatıyla doğrudan bir alakası yoktur. Ticaniye tarikatı, 1740'larda Cezayir'in güney kesiminde ortaya çıkmış bazı kaynaklara göre 1801 de Fasta Ahmet El-Ticani tarafından ortaya atılmıştır ve daha ziyade Tevhidi zikirler ile iştihar etmiş, etrafa yayılmıştır. Kemal Pilavoğlu (1906-1977), gördüğü bir rüya ile Ahmed Et-Ticani'ye intisap ettiği iddiasıyla yola çıkmıştır. 1930'larda Türkiye'ye sığınmıştır. Ankara Hukuk Fakültesi'nden son sınıfta iken ayrılan Pilavoğlu, 1940'lardan itibaren, faaliyetlerini Ankara'nın Çubuk ilçesi, ve Çankırı'nın Şabanözü ilçesinde yoğunlaştırmıştır. 1943 de, tarikat faaliyetleri suçundan 24 müridiyle beraber mahkemeye verilmiş, akabinde serbest bırakılmıştır. Kemal Pilavoğlu liderliğindeki Ticanilerin, 1950 seçimleri öncesinde ve sonrasında CHP ile hareket ettiği bilinir. O tarihlerde Zafer gazetesinde yayınlanan haberlere göre, Pilavoğlu ve müritleri 10 Nisan 1950 günü CHP Ankara İl Başkanlığı binasında üye kayıtlarını yaptırmışlar. Ardından da, köylere kadar gidip toplantılar düzenleyerek bu partinin propagandası için seferber olmuşlar ve partiye pek çok yeni üye kazandırmışlar(Bu bilgiye sadece M. Latif Salihoğlu'nun makalesinde rastlamakayız) . Nitekim, seçimlere kadar açıkça DP aleyhinde görünen Ticaniler, seçimden sonra da DP iktidarını sıkıntıya sokacak, başını ağrıtabilecek tahripkar faaliyetlerde bulunmuşlardır. Seçimlerden sonra, Atatürk büst ve heykellerini kırmaya yönelmişler; CHPliler de bu gerekçelerle iktidar partisini protesto eden mitingler düzenlemişlerdir. Pilavcıoğlu yaptığı hareketlerden dolayı on beş yıl hapse mahkum edilmiş Bu gösteriler sonucu 25 Temmuz 1951'de 5816 sayılı Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Çağatay, **a.g.e.**, s.s. 42-43; İlhami Soysal, " Mezhepler Tarikatlar Maddesi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.s. 1366-1367; M. Latif Salihoğlu, "Ticani Tertibi ve Koruma Kanunu", **Yeni Asya**, 22 Nisan 2013

²⁶³ Dikici,**a.g.m.**,s.93

çarpıtılmıştır. Özellikle Milli Şef İnönü döneminde bu konuda tavizsiz bir politika güdülmüş ve yasak katı bir şekilde uygulanmıştır²⁶⁴.

²⁶⁴ A.g.m.,s.93

II. BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ VE ARAPÇA EZANA DÖNÜŞ

2.1.Çok Partili Hayata Geçiş

Çok partili hayata geçiş, İkinci Dünya Savaşının getirdiği siyasi ve ekonomik nedenlerin her ne kadar sonucu olarak görülse de, İsmet İnönü'nün bu konuda ilk düşüncelerine önceki yıllarda rastlamaktayız. Metin Toker'in, "Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları" adlı eserinde bu konudaki ilk fikirlerini İstanbul Üniversitesi ziyaretindeki konuşmasında görebiliyoruz²⁶⁵.

6 Mart 1939 da İstanbul Üniversitesi ziyaretinde İsmet İnönü'nün bu fikirleri 7 Mart daki gazetelerde de yer almıştır. Akşam Gazetesi'nde İsmet İnönü'nün tam konuşma metnini okuyabiliyoruz²⁶⁶.

" ...Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekâmülleri, siyasî hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir. Milletın murakabesi, idare üzerinde hakikî ve fiilî olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edinmedikçe, halk idaresi vardır denilemez.

Onun için, Büyük Millet Meclisinin vazife ifa etmesi en ufak bir tereddüde mahal vermeyecek salâbetle olacaktır. Büyük Millet Meclisi, milletin dahilî ve haricî bütün emniyetlerinin hakikaten kudretli ve uyanık teminatı olacaktır.

Büyük Millet Meclisi, milletin menfaat ve ideallerini hakikaten temsil eden bir millet hulâsası vaziyet ve itibarında bulunacaktır. Onun için, onun teşekkülünde ve onun çalışmasında hepimizin en temiz gayretlerimiz ve emellerimiz mündemiç bulunacaktır. Geçmiş meclisler, İstiklâl zaferinin kazanılmasında ve on beş senedir iftihar ettiğimiz bütün icraatta, başlıca mesned ve kudret olmuşlardır. Geçmiş Büyük Millet Meclislerini, milletimiz ve tarihimiz hürmetle yadedecektir.

Bizim Büyük Millet Meclisinin yeni intihabı vesilesile onun vasıflarından ve vazifelerinden yeniden bahsetmemizin sebebi, ona millet hayatında yeni bir tekâmül temin ettirmek içindir...."

²⁶⁵ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973**, 3.b., Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s.17

²⁶⁶ **Akşam** 7 Mart1939

Zekeriya Sertel Tan Gazetesi'nde verdiği haberinde, " *Bu nutuk yeni bir nur gibi ortalığı aydınlatmakta, Türkiye Cumhuriyetinin takip edeceği terakki ve tekamül yolunu bütün vuzuhu ile göstermektedir.* " ²⁶⁷ demiştir.

İsmet İnönü, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla 1939'daki demokrasiye dönüşüm niyetini asla terk etmemiş, ancak ertelemiştir ²⁶⁸.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve devamında savaş nedeniyle ülke içinde yaşanan ekonomik sıkıntılar ve hoşnutsuzluklar partiye karşı olan muhalif tutumlara sebep olmuştur ²⁶⁹. Tek parti sisteminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin devlet aygıtıyla sıkıca özdeşleşmiş olmasından dolayı, bu hoşnutsuzluk devlete olduğu kadar partiye de yönelikti. İnönü gerilimlerin farkındaydı ve Atatürk'ün 1930'daki Serbest Fırka denemesini hatırlayarak, bir miktar siyasi liberalleşmeye ve emniyet supabı olarak siyasal bir muhalefetin oluşmasına müsaade etmeye karar verdi ²⁷⁰.

Tarih 1 Kasım 1944'e geldiğinde Meclis açılış konuşmasında İnönü'nün demokratikleşme yönündeki konuşmalarını tekrar görebiliyoruz. 1 Kasım 1945 yılında İnönü, oldukça açık bir şekilde çok partili sisteme geçiş ile ilgili konuşmaları ²⁷¹ yer almaktadır.

"...Devlet işlerini size açık olarak söylediğim Türkiye Cumhuriyeti, iç idaresinde sağlam, demokratik ve millî bir siyaset takip eder. Bütün vatandaşlar için eşit bir adaleti, fikir ve vicdan hürriyetini samimî olarak esas tutan bir anlayıştayız.

Kanunlarımız memlekette dirliği ve düzenliği korumak için kuvvetli ve tesirlidir. Hükümet işleri Büyük Millet Meclisinin kesiksiz kontrolü altında, iç ve dış politikada her yapılan, milletin gözü ve bilgisi önündedir.

Hiç bir hakikat Türkiye'de millettten gizlenemez. Bu Devlet, en çetin bir harbi Büyük Millet Meclisinin daimî çalışması içinde bitirerek kurulmuştur. Büyük Millet Meclisi kürsüsünde Devlet ve millet işleri için Milletvekillerinin söyledikleri, Büyük Meclisin kendi nizamnamesinden ve kanunlarından başka bir tesire tâbi değildir.

²⁶⁷ M. Zekeriya Sertel, **Tan** 7 Mart 1939

²⁶⁸ Toker, **a.g.e.**, s.26

²⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Tunaya, **a.g.e.**,s.168;

²⁷⁰ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 10.b., İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.302

²⁷¹ **Tarihe Düşülen Notlar – 1 Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları – 1**, TBMM Basımevi, Ankara, 2011, s.s. 110-119,121-127

Bu kürsüden vakit vakit Hükümet icraatına karşı yükselen sözlerin her zaman tasvip ve takdir sesleri olmadığını gösteren örnekler sayısızdır. Millet murakabesinin şüphe götürmeyen delillerini, Büyük Millet Meclisinin çalışmalarında bol bol bulabiliriz. Türk milletinin sağduyusu ile Büyük Millet Meclisinin vatanseverliği, doğru yanlış bütün tenkitlerin içinden vatan için hayırlı ve faydalı kararları bulmamıza imkân vermektedir. İdareimiz, bütün mânasiyle halk idaresidir. Bu idare, demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekâmül ettirmektedir. Türkiye halk idaresinin amelî tedbirlerini bulurken, ilk günden itibaren taklit bir idareye düşmekten sakındık ve daima sakınacağız..."

1Kasım 1944'den sonra henüz teşkilatlanmamış olan muhalefet cesaret bulmuş, derlenip toparlanmaya başlamış, muhalifler Meclis içinde bir araya gelmişler²⁷². İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 deki Gençliğe seslenişinde yine demokrasi konusuna değinmiştir²⁷³.

"Memleketimizin siyasi idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi, ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemediyen ilerletmiştir. Büyük Meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat; halk idaresinin memleketi serbest düşüncelere ve hürriyet hayatına alıştırıp eriştirmesi ve geçmişte olan otoriter idarelerden daha kuvvetli olarak vatanda anarşiyi ve sözü ayağa düşürmeyi kaldırmaması olmuştur. Büyük Meclis, az zaman içinde büyük inkılâplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin edecektir. Harp yıllarında biz de, bir çok memleketler gibi, fena hastalıklar geçirdik. Yabancı propagandaları ve yabancı fikirler bizde de yuvalar bulmak istidadını gösterdi. Harp zamanlarının haksız kazanç hırsları memlekete çok ıstırap çekirtti. Yabancı siyasetlerin inip çıkışları, bazı kimselerde kötü taklit hevesleri uyandırdı. Bütün bu fenalıklara karşı, Türk milleti kendi varlığını dikkat ve metanetle korumuştur. Harp kazançlarının kirleri ise, hiç bir suretle, idare ve iktidar başında bulunanlara bulaşmamıştır.

Türk Milleti, İkinci Cihan Harbinde siyasi ve manevi bakımdan, temiz ve başarılı bir imtihan geçirmiştir. Büyük Millet Meclisinin kudretli elinde olan millet idaresi, demokrasi yolunda olan gelişmesinde devam edecektir."

²⁷² Toker, a.g.e., s.36

²⁷³ İsmet İnönü konuşma, Demeç, Makele, Mesaj ve Söyleşileri 1944-1950, İnönü Vakfı, <http://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1944-1950.htm>, 20 Nisan 2019

İnönü'nün 19 Mayıs nutkunun sonrasında ilk ortaya çıkan ve CHP'nin uzun tekeline son veren parti, İstanbul valiliğinin izniyle 18 Temmuz 1945 kurulan Milli Kalkınma Partisi oldu²⁷⁴. Milli kalkınma Partisi böylece tek partili hayatın kapanıp, çok partili yaşama geçişin başlangıcı olmuştur. 5 Eylül'de, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, verdiği aylık olağan beyanatta, Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasına izin verildiğini ve tek dereceli seçim gibi konularda taleplere hükümetin ilke olarak karşı olmayacağını belirtmiştir²⁷⁵.

İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945'te Meclis açılışında yaptığı konuşma ile şimdiye kadar yaptığı konuşmalardan çok daha açık bir şekilde bir muhalefet partisinin eksikliğini dile getirmiştir. Açılış nutku gazetelerde²⁷⁶ ayrıntı yer verilmesinin yanı sıra günlerce gazetelerde yer almıştır. Birkaç ay sonra ise Demokrat Parti'nin kurulduğunu görmekteyiz.

" ... Bizim tek eksiğimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hattâ iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muva'ak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları şevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasına tâbî işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır. Bununla beraber, Mecliste çokluğu teşkil eden parti üyelerinin Hükümeti tenkitte Devlet ve millet işlerini denetlemede, hiçbir kayda, hattâ hiçbir ölçüye bağlı bulunmadıkları herkesin gözü önünde bir gerçektir. Memleketimizin hürriyet ve güvenlik içinde halk idaresini bütün şartlarıyla geliştirebilecek bir yolda ilerlediğini inanla söyleyebiliriz. Bu gelişme için her vatandaşın vazife ve sorum duygusu ile ilgili olması birinci şarttır. Demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi, her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri de vardır. Türk milleti kendi bünyesine ve karakterine göre, demokrasinin kendi için özelliklerini bulmağa mecburdur. Söz ve yazı hürriyeti, şüphe yoktur ki, her halk idaresinin söz götürmez ortak temelidir. Her milletin kendi karakterine göre de, bir konuşma ve söze dayanma ölçüsü vardır. Bu ölçüyü hiçbir kitapta bulamayız ve hiçbir kitaba yazamayız. Ancak, uygularken milletin neye dayandığını ve neye dayanmadığını öğrenebiliriz. Son zamanlarda tartışmalarımız, Alman harbinin bitmesiyle daha dünyada hiçbir bir şey kararlılık bulmadan, geniş bir ölçü almıştır. Günün pahalılığı ve dertleri üzerinde süren şikâyetler, doğrudan doğruya Devletin temel idaresi üzerinde bir mesele şekline girmiştir. Gazetelerimizde en nazik dış meseleleri ve memleketin karşısında bulunduğu ağır ihtimaller önünde, milletin maneviyatını zayıflatacak, Devletin varlığının kanuni temeli olan Büyük Millet Meclisi üzerinde bile saygılı denilemeyecek surette dil uzatılmıştır. Bu durumun vatandaşların haysiyet ve şerefini, ölçüsüzlerin oyuncağı haline getireceğinden ve dış politikanın fena ihtimallerine karşı memleketi zayıf göstereceğinden

²⁷⁴ Lewis, a.g.e., s. 379-380

²⁷⁵ Cumhuriyet 6 Eylül 1945

²⁷⁶ Ulus 2,3,4,5 Kasım1945; Tan, 2,3,4,7 Kasım1945; Cumhuriyet, 2,3,4,5,6 Kasım1945

şüphe edilemezdi. Bu durumun, memleketi, içerdeki endişeli vatandaşlara ve dışardan seyreden Devletlere zayıf göstermesi, tabii bir şeydir. Bu memleketin aşırı ve ölçüsüz sözlere dayanamayarak, mutlaka şurasından ve burasından ateş çıkarması, tarihte geçirdiğimiz hakikatlerdendir. Türkiye'nin kuvveti ve istikrarı hakkında bir hüküm verebilmek için, memlekette ne çıkacağını beklemek, seyirciler için anlatılır bir şeydi. Bütün bu ıstırap verici ihtimallere karşı, Hükümetin ve Meclisin soğukkanlı ve sabırlı olması, ve memleketin yüksek anlayış göstermesi çok faydalı olmuştur. Geçirdiğimiz devrin geçirilmesi zaruri idi. Söz ölçüsünde rol alan vatandaşların faydalıyı ve zararlıyı kendilerinin anlaması için tatbik edilmesi ve zaman geçmesi gerekti. Hürriyet ölçüsünün başlıca muvazenecisi olan halk e)ârı da, ancak tatbikatı görerek ve vazife hissini kendi yüreğinde duyarak takdirini ayarlayabilirdi. Hürriyete tecavüzün ve anarşinin cemiyet duygusu ile ve kanun yoluyla sınırları ancak zaman içinde bulunacaktır. Hürriyet ve demokrasi havasının yerleşmesinde cemiyetin vazife duygusu birinci unsur olduğunu söylemekte ısrar etmek isterim...

Meclis, tam bağımsızlık ve huzur içinde kendi vicdani kanaatinin verimi olan doğru ölçüleri kanun şeklinde Hükümetin eline vermelidir. Bu ehemmiyetli işlerin tecrübeli ve vatansaver ellerinizde iyi ölçülerle kararlaştırılacağını kuvvetle umuyorum. Memleketin iç hayatında bu tedbirleri aldığınızdan sonra, yeni seçim için tabii olarak birbuçuk sene kadar geçecektir. Bu zaman, milletin yeni seçime bir hazırlık devri olacaktır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tâyin edecektir. O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa, bunun Meclis içinde mi, Meclis dışında mı, ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmeye arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol; milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur. Siyasi kanaat ayrılıklarından dolayı vatandaşlarımız arasında düşmanlık olmaması için bütün kuvvetimizle çalışacağız. Sayın Milletvekilleri! Memleketimizin siyasi hayatında gelişmeyi bu şekillerde düşünüyoruz. İç idareimizin hiçbir sayfasını, içerde gürültüden korkarak ve dışarıya gösteriş ve kendimizi beğendirme gayretine düşerek düzene koymıyacağız. Büyük Millet Meclisinden çıkacak her kanun ve Türkiye'de yürüyecek her nizam, Türk milletinin kendi iradesinden ve ihtiyaçlarından doğacak ve bütün vatandaşlar için adalet ve şe)at hislerine dayanacaktır. Türk milletinin daima daha iyi ve daha ileri yollarda yürüyeceğine kesin olarak inanıyoruz. Büyük Millet Meclisi ileri ve iyi yolların daima birinci kılavuzudur"

Bütçe görüşmelerinde, çiftçiyi topraklandırma kanununda oluşan muhalefet ve arkasından Fuat köprülü, Adnan Menderes, Refik Koraltan'ın basında yer alan muhalif

durumu sonucu CHP'den ihraç edilmeleri, arkasından Celal Bayar'ın partiden istifa etmesi ile Demokrat Parti kurma çalışmaları başlamış oldu²⁷⁷.

Kemal Karpat'a göre dörtlü takririn CHP tarafından red sebebinin, siyasi alandaki özgürlükleri birden vermeyi fazla aşırı bir hareket olarak gördüğü düşünülebilir veya Halk Partisi ileri gelenleri gerçek bir muhalefet partisinin kurulmasına imkan vermek için bir sebep verilmiş olabilirdi.²⁷⁸

Bu şartlar dahilinde 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti resmen kurulmuş oldu.

2.2.Kurulan Partiler ve Parti Programlarında Din Meselesi

Tek parti dönemine kadar dini kontrolü elinde bulunduran CHP, 1946 yılı ile çok partili hayata geçişle birlikte din siyasal iktidar üzerinde etkili olmaya başlamıştır. CHP'nin tek parti yönetimine karşı toplumsal muhalefetin yaygınlaştığı ve yükseldiği zaman dilimi olmuş, iç dinamiklerin zorlayıcı etkileri de açığa çıkmıştır²⁷⁹. 1945 Temmuz'undan itibaren DP'nin iş başına geçmesi safhasına kadar, Türkiye'de 24 siyasi parti ve teşekkül kurulmuştur²⁸⁰. Beş yıl içinde örgütlenen bu kuruluşlar, çoğunlukla, yaygın bir gelişme ortamı bulamamakla birlikte, programlarında tutucu bir tavrın savunuculuğunu yapmışlardır²⁸¹.

1945'de kurulan ilk parti Milli Kalkınma Partisi, "dış politika sahasında, İslam Birliği- Şark Federasyonu projesinin gerçekleştirilmesini istemektedir. Parti İstanbul'da, Müslüman Şark milletlerinin talebelerini sinesinde toplayacak bir Teknik ve Ahlak Üniversitesi, açmak isteğindedir²⁸². Şark ve İslam ülkelerinin kurtuluşu ve refahı için önerdiği Şark Milletleri Federasyonu projesi için Amerikan Federasyon sistemini model olarak göstermekteydi²⁸³.

28 Şubat 1946'da kurulmuş olan Sosyal Adalet Partisi, "Dünya Müslümanları Birliği fikrini destekleyeceğini parti programına almıştır²⁸⁴. Birkaç ay sonra 24 Nisan'da

²⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.s. 230-234; Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, 4. b., Hil Yayınları, İstanbul 2010, s.26-30; Cem Eroğlu, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 4.b., İmge Kitabevi, İstanbul 2003, s.25-30; Zürcher, **a.g.e.**, s.304-308; Lewis, **a.g.e.**, s.303-305

²⁷⁸ Karpat, **a.g.e.**, s. 234

²⁷⁹ Sevgi Kocaçimen, **Demokrat Parti Döneminde TBMM'nde Laiklik Tartışmaları**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Yayınları, Antalya 2008, s. 17

²⁸⁰ Tunaya, **a.g.e.**, s.169

²⁸¹ Muzaffer Sencer, **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**, Garanti Matbaası, İstanbul 1968, s.140

²⁸² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları, İstanbul 1995, s.s. 639-640

²⁸³ Muammer Öztürk, "Siyasi Ahlâkın İmkânı ve Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi", **İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı 3, 2014, s.252

²⁸⁴ Tunaya, **a.g.e.**, s.693

kurulan, Çiftçi ve Köylü Partisi, tarih ve kültürümüzün korunması için İslami esaslara dayanılacağını belirtmiştir²⁸⁵. 26 Haziran 1946 da kurulan Arıtma Koruma Partisi, teşkilat kuramamış ve faaliyet gösterememiş bir parti olduğu halde “dinci bir siyasi parti” olmasını tüzüğüünün birinci maddesinde açıklamıştır²⁸⁶. Aynı yıl kurulan bir değer parti ise İslam Koruma Partisidir. Kuruluş dilekçesinde her türlü siyaset ve siyasi partilerden uzak amacının sadece İslam dininin kuvvetlenmesi, yükselmesi, dayanışması olduğunu beyan etmiştir²⁸⁷. 8 Temmuz 1947 de kurulmuş olan Türk Muhafazakar Partisinin programına İslami esaslar hakimdir²⁸⁸. 20 Temmuz 1948’gelindiğinde Demokrat Parti’den ayrılarak Millet Partisi kurulmuştur. Parti programında din ile ilgili konulara yer verilmiştir. Programın 7. Maddesinde “ *Parti, içtimai nizamın teşekkülünde itikatların, ahlakın, geleneklerin, örf ve adetin büyük hislerini tanır. Bunlar sık sık değişmezler ve devletin nüfuz sahasının dışında kalırlar.*” 8. Maddesinde, “ *Parti din müesseselerine ve milli ananelerine hürmetkardır*”;12. Maddede ise “ *Parti din işlerinin devlet işlerinden ayrı tutulmasını kabul eder. Herkesin vicdan ve itikat hürriyetini ve dilediği dilde ve dilediği şekilde ibadet etmek hakkını mukaddes tanır. Parti Türkiye’de muhtelif din ve mezheplere mensup cemaatlerin dini maksatla teşkilat vücuda getirmelerini ve dini vakıfların bu teşkilata devredilmesini tasvip ve müdafaa eder. Bu teşkilat kendi mensuplarının din işlerini tanzim ve idareye selahiyetli olmalıdır. Parti ilk ve orta tedrisata din dersleri ilave edilmesini ve üniversitelerde ilahiyat fakülteleri ihdasını muvafık görür. Fakat din derslerine iştirak, öğrenciler reşit oluncaya kadar, aile reisinin irade ve ihtiyarına tabidir*²⁸⁹”. Millet Partisi’nin programındaki yer alan yedinci, sekinci ve on ikinci maddeler ile din konusunda en fazla ayrıntıya yer verdiğini görebiliyoruz. 30 Eylül 1949 yılında kurulan Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, programında ilahiyat fakültesi açılmasına, aydın kitle dindarlığını, çeşitli din ve mezheplere mensup cemaatlerin dini amaçlı teşkilatlanmasına ve dernek kurmalarına taraftar olduğunu vurgulamıştır²⁹⁰.

2.3.Demokrat Parti

Çok partili hayata geçişte ilk kurulan parti olmasa da, CHP’nin karşısında ana muhalefet yapabilen tek parti, Demokrat Parti olmuştur. Parti din konusunda oldukça nettir ve parti programının 14. Maddesinde din konusuna, yer vermiştir; “*Partimiz layikliği Devletin siyasette, dinde hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların*

²⁸⁵ A.g.e., s.695

²⁸⁶ A.g.e., s. 708

²⁸⁷ A.g.e., s. 709

²⁸⁸ A.g.e., s.711

²⁸⁹ A.g.e., s.,s.719

²⁹⁰ A.g.e.,s.737; Çağatay, a.g.e.,s.40

tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve layikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.

Gerek dini tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda müteassıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette müesseseler, Milli Eğitim Bakanlığının bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdırlar.

Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanüdü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete geçirmesine müsamaha olunmamalıdır²⁹¹.

Demokrat parti kurulduğu gün yapılan basın toplantısında gazeteciler Celal Bayar'a " Halk Partisinin sağında mı, yoksa solunda mısınız" sorusuna Celal Bayar, " parti programı siyasi, iktisadi içtimai sahaları ihtiva ettiğine göre CHP ye nisbetle bu sahaların hangisinin sağda hangisinin solda olduğunu kesin olarak tesbit etmek zordur²⁹²" diyerek net bir cevap vermemiştir. Ancak Metin Toker Adnan Menderes'in cevabının " belki iki parmak solundadır" dediğini söylemiştir²⁹³.

Kuruluşundan 1949 yılına kadar Demokrat Parti laiklik konusunda gayet titiz davranmıştır²⁹⁴. Bu davranışta daha önceki dönemlerde denenmiş ve hüsrarla sonuçlanan çok partili hayata geçiş denemeleri oldukça etkili olmuştur. 1950 yılına kadar net bir şekilde din konusunda çalışmalar içerisinde olmasa da dini alanda açıklama yaptıkları konuşmalar olmuştur.

26 Mart 1949 Balıkesir kongresinde, DP Balıkesir il başkanı ve Delegelelerden Nuri Demiroğlu'nun verdiği " laiklik prensibi aynen baki kalmak üzere çoğunluğun dini hayatının tanzimi ve laikliğin tek taraflı ve dinsizlik şeklinde tatbik edilmemesinin partimize temini lazımdır" önermesine karşılık Celal Bayar'ın cevabı ise, "dini siyasete alet edenlere asla imkan verilmeyeceği"dir²⁹⁵.

Bir hafta sonra gerçekleşen Bursa kongresinde laiklik ve din konusu daha fazla yer almıştır. Bursa kongresinde, Celal Bayar laiklik ve din konusunda uzunca konuşmuştur. Arkasından Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu yine din ile alakalı konuşmasını yapmıştır²⁹⁶.

²⁹¹ **Cumhuriyet** 8 Ocak 1946; Tunaya, **a.g.e.**, s.663-664; TBMM Kütüphanesi, **Demokrat Parti Programı**, 1946, yer 2008-563, s.4

²⁹² **Cumhuriyet** 8 Ocak 1946

²⁹³ Toker, **a.g.e.**, s.80

²⁹⁴ Binnaz Sayarı, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevleri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.33 S.1, 1978, s.181

²⁹⁵ **Akşam** 26 Mart 1949; **Vatan** 26 Mart 1949

²⁹⁶ **Vatan** 4 Nisan 1949; **Cumhuriyet** 4 Nisan 1949

“Huzurunuzda gelirken kafamda bazı memleket meselelerinin bir programını hazırlamış ve bunlar hakkında görüşlerimi açıklamağı kararlaştırmış bulunuyordum. Fakat kongrenizde laiklik prensipi üzerinde ısrarla durduğunuzda görünce kafamdaki bu planı değiştirdim ve bu meseleyi ön plana aldım. Dikkat buyurulmuşsa hatırlanacaktır ki Demokrat Parti resen hiçbir vakit bu mevzua temas etmemiştir. Çünkü din meselesi çok nazik mevzudur. Evet biz müslümanız ve Müslüman olarak kalacağız. Şunu ehemmiyetle ve ısrarla tekrarlayarak derim ki laiklik prensipi buna asla mani değildir. Bilakis vicdanlara hükmetmesine müsaade etmeyen bir prensiptir. Bugün bizi inandıığımız gibi ibadet etmekten meneden hiçbir kimse yoktur ve hiçbir zamanda olmayacaktır.

Demokrat parti din tedrisatının yürütülmesine şimdiye kadar ses çıkarmamıştır. Eğer bu tedrisat laik prensip esasları dahilinde yürütülürse bizde sizin arzularınız çerçevesi içinde kendilerine yardım edeceğiz.

Biz milli hakimiyetin ve milli iradenin tecellisine çalışan insanlar olarak mazinin istibdadının kimden gelirse gelsin, nereden gelirse gelsin boyun eğmeyeceğiz. Vicdanlarımızın emrettiği şekilde Allaha kulluk edeceğiz, arada hiçbir kimseye hiçbir zümreye imtiyaz tanımayacağız.

Laikliği bırakacağız diye ortaya atılacak bir fikir maazallah bu memlekette ekseriyet bulursa ben memleketin istikbalinden ümidimi keserim, fakat bu hiçbir zaman böyle olmayacaktır. Tekrar ediyorum, Allahla kul arasına imtiyazlı bir sınıf sokmıyacağız. Milli meselelerimizi ne kadar ağır olursa olsun onları halledeceğiz. Türk milletinin akliselimi kullanılmış ta hangi meselenin halli mümkün olmuştur.”

Celal Bayar’ın arkasından gerçekleşen Feyzi Lütfi Karaosmanoğlu konuşması şu şekildedir:

“Biz düşünmeliyiz ki her şeyden evvel Türk olduğumuz için Müslümanız. Türk milleti Müslümanlığı Arabın ve Acemin telakki ettiği manada anlamaz. Türkün Müslümanlığı yalnız vicdanına ve gönlüne girmiş bir hidayetin mahsulüdür. Türk hiç bir devirde ve onun cemiyetinde akli selim hakim olduğu zaman dini siyasete ve dünya işine alet etmemiştir. Türkün Müslümanlığı her şeyden evvel millidir. Hristiyanlık ta böyledir. Dinleri güzel sanatlar çerçevesi içinde mütalaa ettiğimiz zaman görürüz ki bir flamanın muhalliyesindeki İsa ile İtalyanın ve Çinli Hristiyan tasavvurundaki İsa arasında çok fark vardır. Müslüman dinin Türk kaidesindeki yeri ukubet yolundan değildir. Ferah ve muhabbet yolundadır. Bu yol ise ruhlara ancak serinlik veren bir neticedir. Ve her şeyden evvel bizi hayata bağlayan bir yoldur.

Gençler, bilhassa gençler; laiklik bizim en güzel ideallerimizdir. Gençler dini ahlaka temayülden ziyade milli ahlaka bağlanmalıdır. Dini dünya işine ve siyaset işine

karıştırmamak bu günkü neslin ve bu günkü neslin aklı selimine dayanan D.P. nin en birinci vazifesidir. Laikiz ve laik kalacağız. Çünkü bilelim ki laiklik dinsizlik demek değildir.”

Vatan Gazetesi'nden Ahmet Emin Yalman Balıkesir ve Bursa kongrelerine dair, köşesinde uzunca yazı yazmıştır. Bu yazıda “ ...Balıkesir kongresinde olduğu gibi, bursa kongresinde de bir genç ortaya çıkmış, dini taassup işlerini körükleyecek sözler sarfetmiştir. Fakat her iki kongredeki ferdi tezahürü memnuniyetle karşılamalıyız. Çünkü için için kanayan bir yaraya neşter vurulmasına vesile olmuş, meselenin kestirip atılmasına, derdin kökünden tedavisine yol açmıştır...²⁹⁷ ” diyerek. Konunun açılıp, gerekli cevapların verilmesinden memnuniyetini dile getirmiştir.

20 Haziran 1949 sabahı Ankara'da DP 2. Kongresi toplantı. Yoğun geçen bir kongrenin sonunda Celal Bayar'ın 23 Hazirandaki nutku içinde din ve irtica konusuna da değinildi. Celal Bayar konuşmasında programlarını laik olduğunu, din eğitiminin teknik bir konu olduğunu, irticanın karşısında yer alacaklarını söylemiştir²⁹⁸.

“Programımızda din hürriyeti de diğer hürriyetler gibi mukaddestir, demişizdir. Programımız laiklik, dine hürmet esasını en iyi bir şekilde tesbit etmiştir. Eğer biz iktidarda olsa idik, bu programın tatbiki keyfiyeti de mütehasısların hazırlayacağı bir programla elde edilirdi. Türk milleti Müslümandır, Müslüman kalacaktır. Allahına Müslüman olarak gidecektir. Dini tedrisat meselesi tamamiyle teknik bir meseledir. Genel idare kurulu şöyle böyle yapacağım dese idi acele etmiş olurdu. Biz programımızın tatbiki imkanını elde ettiğimiz gün en salahiyyetli ve en mutemet kimseler tarafından tatbik şekli de programa bağlanacaktır. Yine burada o programı beraberce mütalaa ederiz.

Biz, dinin siyasete alet edilmesinin şiddetle aleyhindeyiz. Bu ne maksatla olursa olsun bizzat o mukaddes mefhuma hürmetsizliktir. Biz irticanın aleyhindeyiz. Memlekette irtica yoktur ama irticaa doğru beliren istidatları zamanında görüp önlemezsek bu memleketin felaketini kendimiz hazırlarız. Bu noktada hassas bulunmamız lazımdır.

Cem Eroğul, DP'nin kurulduğu günden itibaren, muhalefeti rejim içi bir çizgide tutmaya büyük dikkat harcadığını, şeriata yanaşmama konusuna özen gösterildiğini söylemiş. Bunu da Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesinde yaşanan dinci gösterileri hoş karşılamadığı, örneğini vererek belirtmiştir²⁹⁹. Hangi parti iktidarda olursa olsun, dine karşı tutum tek parti dönemine göre daha esnek olacaktı.³⁰⁰

²⁹⁷ Vatan 28 Mart ve 7 Nisan 1949

²⁹⁸ Vatan 24 Haziran 1949, Cumhuriyet 24 Haziran 1949, Tunaya, a.g.e., s.681

²⁹⁹ Eroğul, a.g.e., s.87-88

³⁰⁰ Sabahattin Nal, " Demokrat Parti'nin 1950-1954 Dönemi Din Siyaseti", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,60/3, 2005, s.143

2.4.Cumhuriyet Halk Partisi'nde Din Konusu

CHP de 1945'ten önce iki konuda dinin lehine sayılabilecek icraat gerçekleştirmiştir: 1939'da hükümet, the Encyclopaedia of Islam'ın ilaveli Türkçe tercümesinin yayımlanması için Milli Eğitim Bakanlığı'na tahsisat ayırdı ve 1942'de de orduya moral verme maksadıyla askeri okullarda din eğitimi başladı³⁰¹.

1945 yılın geldiğinde çok partili rejime geçilmeden, toplumda ilk defa bir dinde reform fikri ortaya atılmıştır. Bu fikir iktidar partisinin içinden gelmektedir. Grubun reform konusundaki teklifleri şu şekildedir³⁰²:

- 1 – Dünya işlerini din işlerinden tamamıyla ayırmış olan bir rejimde Diyanet İşleri Reisliği gibi bir teşkilatın yer almaması,
- 2- Kur'an ve din tatbikatının öztürkçe olarak düzenlenmesi,
- 3-İbadet yerleri Türk'ün geleneğine uygun bir tarza konularak Halkevleri'nin ibadet yeri, ibadet yerlerinin de Halkevine benzer bir şekle dönüştürülmesi.
- 4- Ruhbanlığın icabı olan her şeyin silinmesi ve sarık, cübbe gibi din tatbikatında kullanılan her nevi kıyafetin kaldırılması.
- 5- İbadet yöntem ve zamanlarının düzenlenmesi.
- 6- Diyanet İşleri Reisliği yerine, Dil Kurumu'na benzer bir teşkilat oluşturularak din teşkilatının devlet bünyesinden çıkarılıp millete mal edilmesi.³⁰³

Türkiye'de çok partili siyasal hayatın başladığı zaman yirmi yedi yıldır iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi'ne yönelmiş olan suçlamalar arasında en çok sözü edilen, Müslümanların bu dönemde serbestçe ibadet etme imkanından yoksun bırakılmış oldukları şeklindeki suçlamaydı³⁰⁴. CHP'nin içinden çıkan dini reform isteği ve bunun karşısında olanlar yanında bir yandan da kurulan İslami düşünceli partiler süreci CHP'de 7. Kurultayda din konusunun ayrıntılı bir şekilde ele alınmasına neden olmuştur.

Kurultay toplanmadan yaklaşık bir sene kadar önce senenin başında Ocak ayında toplanan CHP Divan'ında, laiklik uygulama şeklide konuşulmuştur. Din öğretimi konusunda Arapça harflerle öğretim yasağı aynen devam ederken laiklikten uzaklaşmadan, Türkçe olmak üzere özel dini öğretimin, Milli eğitim Bakanlığı'ndan izin alınarak yapılabileceği Divana bildirilmiştir.³⁰⁵ Temmuz ayında hükümet özel din dersaneleri açılmasına onay

³⁰¹ Şaban Sitembölükbaşı, **Türkiye'de İslamın Yeniden İnkişafı (1950-1960)**, İslam Yayınları, Ankara 1995, s.20

³⁰² Tunaya, **İslamcılık Akımı**, s. 171

³⁰³ Tunaya, **a.g.e.**, s. 171; Sencer, **a.g.e.**, s. 142

³⁰⁴ Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, 18.b., İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.130

³⁰⁵ **Cumhuriyet** 28 Ocak 1947

vermiştir. Yayınladığı bildiri şu şekildedir: “ *Medeni haklara sahip yurttaşlar 789 sayılı Maarif Teşkilatı Kanunu’nun 4. Maddesi gereğince milli eğitim Bakanlığında izin almak şartıyla, İslam dininin akidelerini ve ibadetin esaslarını öğrenmek isteyen çocuklara bunları öğretmek maksadıyla din bilgileri dersaneleri açılacaktır.*”³⁰⁶ Bu kurslara ilkokulu bitirmiş kişiler başlayabilecektir. Görev alacak öğretmen yetiştirmek için yine özel olacak şekilde seminerler açılacaktır. Seminerlerde ortaokul mezunları 5 yıl, lise mezunları 3 yıl eğitim alacak. Dersler Türk harfleri ile olacak, Milli eğitim Bakanlığı’nın hazırladığı program uygulanacak ve bakanlıkça onaylananlar dışında başka kitap kullanılmayacak, siyasi veya İslami usul ve esaslar dışında faaliyet yapıldığı takdirde kapatılacaktır.³⁰⁷

2.4.1. Yedinci Kurultay

17 Kasım 1947 tarihinde toplanan kurultay ile CHP çok partili sistemin getirilmesine kendini hazırlamıştır. Mekki Sait Esen Cumhuriyet Gazetesindeki yazısında, 7. Kurultayda alınan kararların partinin kaderini tayin edeceğini belirtmiştir³⁰⁸. Koyu merkezîyetçilikten uzaklaşan parti, DP ile yarışabilmek için laiklik ilkesinin yeniden gözden geçirilmesine karar vermiş ve bu ilkeler ile ilgili ciddi değişiklikler yapılması kararı alınmıştır³⁰⁹.

2 Aralık gazetelerinde Hamdullah Suphi Tanrıöver’in türbeler ile ilgili konuşması dikkat çekmektedir. Tanrıöver “*Türk büyüklerinin türbesi neden kapalıdır*”³¹⁰ diye sormaktadır.

Laiklik konusunda oldukça münakaşanın yaşandığı günün haberlerini yine gazetelerde 3 Aralıkta yer almaktadır. Cumhuriyet Gazete’si “*C.H.P. Kurultayında en heyecanlı gün*” diyerek manşeti atmıştır.

Laikliğe dair 15.³¹¹ madde okunduğunda söz isteyen pek çok delege olmuştur. Tartışmalara yol açmıştır. Sözü alan ilk delege; Türklerin uzun zamandır İslam dinini kabul ettiğini, manevi güçle zaferler kazandığını sonrasında menfaat için kullanıldığını söylemiştir. Abdülkadir Güney, dinin zaafa düşmesinin kötülüğe sebep olduğunu söyleyerek ilkokullarda

³⁰⁶ Cumhuriyet 3 Temmuz 1947

³⁰⁷ Cumhuriyet 3 Temmuz 1947

³⁰⁸ Cumhuriyet 18 Kasım 1947

³⁰⁹ Murat Kılıç, "Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP'nin 7. Kurultayı", ÇTTAD.XII/24. 2012 Bahar, s.196

³¹⁰ Cumhuriyet 2 Aralık 1947

³¹¹ “Partimiz, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, muasır medeniyete, ilim ve fenlerin temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini din fikirlerinin devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutulmasını milletimizin her yönden ilerleyip yükselmesinde başlıca muvaffakiyet amili görülür.

Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masumdur. Hiçbir vatandaşa kanunların menettiği ibadet ve ayinlerden dolayı karışılmaz.”Tunaya, Türkiye’de Si..., s. 586; Cumhuriyet 3 Aralık 1947

din dersleri olmasını ve İlahiyat Fakültesi açılmasını istemiştir. Sinan Tekelioğlu, diğer dini cemaatlerin dini konularda rahat olurken, köylüye dini öğretecek kimse olmadığını, ölüleri yıkayacak kimse bulunmadığını ve dinsizlikten dolayı ahlakın çöktüğünü dile getirmiştir. Şükrü Nayman, ruhların manevi gıdadan mahrum kaldığını ve ancak manevi bağları İslam dini kuralları ile bulabileceğini söylemiştir. Necmettin Feyzioğlu'da din derslerinin devlet okullarında okutulmasını istemiştir. Emin Karpuzoğlu'nun konuşmasında gerçek irticanın *"binlerce yıl evvelki güneş millet dinlerine havarileri safsatalarına götürmek isteyenlerin"* iddiası oldukça tepki çekmiştir. Dine saldırıların sona ermesini istemiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver söz alınca, Dünyada ki dini uygulamalara örnek vererek, Üniversiteler, imam hatip okullarını açılmasını, cenazelerin bekletilerek başka köyden imam çağrıldığını anlatıp. İmam hatip okullarının açılması ile halkın minnettarlık duyacağını belirtmiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver' e karşı Cemil Barlas, Ali Rıza Esen, Behçet Çağlar söz almıştır. Dinin Allah ile kul arasında olduğunu, siyasete alet edilmemesini, laikliğin yanlış anlaşıldığını, dinsizliğin olmadığını söylemişlerdir. Tahsin Banguoğlu söz alarak, din eğitimi yapılması, din müesseselerine bakılsın, din adamlarının terfi ettirilsin, demiş ve Tanrıöver'in bazı sözlerini eleştirmiştir³¹².

CHP'de kurultaydan sonra, yıllardır benimsedikleri laiklik, din olgusunu yumuşatmış ve kurultayda konuşulan konular, bir yıl kadar sonra uygulanmaya başlamıştır. Necdet Subaşı bu kurultay ile CHP'nin geçiş döneminin başlangıcı olarak sayabileceğini ve dini hassasiyetin yaratacağı gerilimi politik bir manevra ile kullanılabilceğinin işaretinin verildiğini söylemektedir.³¹³

14 Ocak 1948'de İbrahim Arvas, Diyanet İşleri Başkanlığıca İmam ve Hatip ve Vaiz okulları açılması ve üniversitede İlahiyat Fakültesi kurulması hakkında önerge vermiştir³¹⁴. 1948 yılında laikliği zarar vermeden ilkokul çocuklarına din dersleri verilmesi imkanları araştırılmaya başlanmış olup İmam Hatip kurslarının açılması hazırları başlanılmıştır³¹⁵. Kurslarda verilen dersler; Kur'an, hadis, tefsir, ibadet, ahlak, Türkçe, hutbe, Türk ve İslam Tarihi, coğrafya, yurt bilgisi, sağlık bilgisidir³¹⁶. İlk olarak, İstanbul, İzmir, Seyhan, Diyarbakır ve Erzurum³¹⁷, Ankara³¹⁸ olmak üzere açılma kararı alınmıştır. Konya, Kastamonu, Bursa, Trabzon³¹⁹ da kurs açılışı izlemiştir. Devamında Afyon, Isparta ve Urfa'da açılmıştır.³²⁰ Kurslara kabul edilen öğrencilerin en az ortaokul mezunu ve askerlik

³¹² **Cumhuriyet** 3 Aralık 1947, **Kudret** 3 Aralık 1947

³¹³ Subaşı, **a.g.e.**, s.67

³¹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:VIII, Birleşim 30, 14.01.1948, c.9, s.22

³¹⁵ **Ulus** 18 Temmuz 1948

³¹⁶ **Cumhuriyet** 7 Ocak 1949

³¹⁷ **Cumhuriyet** 22 Eylül 1948, **Ulus** 22 Eylül 1948

³¹⁸ **Ulus** 22 Eylül 1948

³¹⁹ **Cumhuriyet** 27 Ocak 1949

³²⁰ **Ulus** 22 Ekim1949, **Yeni Sabah** 24 Ekim 1949

görevini yapmış olması³²¹ istenirken sonra ortaokul mezunu 18 yaşını bitirmiş olması diye düzeltilmiştir³²².

Diyanet İşleri Başkanlığı, Ocak 1948 de İlkokul 4. Ve 5. Sınıfta okutulacak derlerin belirlendiği ve programın Milli Eğitim Bakanlığına göndermiştir. İslam dininin itikat ibadet ve ahlakına dair konular içerdiğini söylemiştir³²³. 1 Şubat'ta Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu tarafından ilkokul 4 ve 5. Sınıfta din derslerinin 15 Şubatta seçmeli olacak şekilde başlayacağına dair valiliklere bir genelge göndermiştir³²⁴.

Muş milletvekili İbrahim Arvas'ın İlahiyat Fakültesi açılması konusundaki önergesinin CHP meclis grubunda görüşülmesinin ardından 4 Haziran 1949 da çıkarılan Ankara Üniversitesi kuruluş kadroları hakkındaki 5239 sayılı kanuna ek 5424 sayılı kanunla Ankara Üniversitesi'ne bağlı bir İlahiyat Fakültesi açılmasına karar verilmiştir³²⁵. İlahiyat Fakültesi 21 Kasım 1949'da öğretime başlamıştır³²⁶.

Şemsettin Günaltay'ın başbakanlığı İslami çevrelere CHP'nin yaptığı bir jest olarak görülmüştür. Molla³²⁷ olarak tanınan medresede³²⁸ yetişmiş ilahiyatçı profesördür. Başbakan hazırlanan parti programda inkılap konusuna da yer vermiştir ve şu şekildedir; “ ...*Türk inkılabının ana prensiplerini titiz bir itina ile savunmakta devam edeceğiz. Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din öğretiminin ihtiyari olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkanları hazırlayacağız; fakat laiklik prensibinden ayrılmamıza asla imkan tasavvur edilmemelidir. Bilhassa din perdesi altında bu milleti asırlar boyunca uyuşturmuş hurafelerin yeni baştan belirmesine asla meydan vermeyeceğiz...*”³²⁹

Şemseddin Günaltayın Başbakanlığı döneminde türbeler de açılmaya başlanmıştır.1 Mart 1950 de Mecliste görüşülerek 677 sayılı kanuna ek fıkra eklenerek türbelerin açılması meclis tarafından kabul edilmiştir.³³⁰ Buna göre 1950 seçimleri öncesi Cumhuriyet Halk

³²¹ **Cumhuriyet** 22 Eylül 1948

³²² **Cumhuriyet** 27 Ocak 1949

³²³ **Cumhuriyet** 25 Ekim 1949; Ders içerikleri ile ilgili ayrıntı için bkz, Jaschke, **a.g.e.**, s.s. 87-93

³²⁴ **Cumhuriyet** 1 Şubat 1949; **Yeni sabah** 1 Şubat 1949;bu sistem, 4.11.1951'e dek sürmüş ve 3/12018 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile, din dersleri programa dahil edilmiştir. **Gez, a.g.e.**, s.106 28. dipnot

³²⁵ **Resmi Gazete** 10 Haziran 1949 s.s.16309-16310

³²⁶ Necati Aksanyar, “ Demokrat Parti'nin Din Politikalarının Türk Basınında Yansımaları (1950-1954)”, **Akademik Bakış**, S. 11, Ocak 2007, s. 11

³²⁷ Subaşı, **a.g.e.**,s. 67

³²⁸ Sitebölükbaşı, **a.g.e.**,s.23

³²⁹ **Yeni Sabah** 23 Ocak 1949

³³⁰ “*Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Millî Eğitim Bakanlığınca umuma açılabilir. Buralara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilir. Açılacak türbelerin listesi Millî Eğitim Bakanlığınca hazırlanır ve Bakanlar Kurulunca tasvip olunur.*” TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Birleşim: 57, 01.03.1950, C.25 s.; **Cumhuriyet** Mart 1950

Partisi tarafından sırayla Mustafa Reşid Paşa (13 Mart 1950), Gazi Osman Paşa (5 Nisan 1950), Barbaros Hayreddin Paşa (18 Nisan 1950), Kanuni Sultan Süleyman (19 Nisan 1950) ve Yavuz Sultan Selim (21 Nisan 1950) halkın ziyaretine açıldı³³¹.

Çok partili hayatın başlayıp, açılan partilerin din konusundaki programları ve istekleri, bu zamana kadar sessiz kalınan dini taleplerin su yüzüne çıkması ve dile gelmesi, seçim kaygıları din konusunda serbestliğe sebep olmuştur. Bu serbestlik çeşitli dini gruplarında ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nurculuk ve Ticanilik bu dönemde gelişme göstermiştir. Ticaniler daha önceki yıllarda gerçekleştirdikleri Arapça Ezan okumayı 1949 Şubatında yine gerçekleştirdiler.³³²

2.5. Demokrat Parti İktidarı ve Ezanın Arapça'ya Çevrilmesi

DP'nin 14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanması sonucu, Celal Bayar Cumhurbaşkanı olurken, Adnan Menderes'de başbakan ve parti başkanı olmuştur. Celal Bayar katı bir laiklik taraftarı biri olarak tanınmakta idi. Ancak DP'nin halkçı yaklaşımı sebebiyle, laiklikle ilgili düşüncelerini yumuşatmak zorunda kalmıştır.³³³ Menderes de laiklik taraftarı olmasına rağmen dine karşı kişisel tavırları daha olumlu idi.³³⁴

DP iktidara gelince ilk icraatı Ezanı Arapçaya döndürmek oldu. Bu sebepten, gerici ve tutucu çevreler tarafından İslamiyet'i kurtaran parti adının verilmesine yol açmıştır.³³⁵ DP'nin 1946 seçim öncesi dönemden itibaren Ezanın Arapça okunması konusunun gündeme getirdiğini Tahsin Banguoğlu ve Meclis tutanaklarında görmekteyiz. Banguoğlu, ilk olarak açıkça dile getirenin Fuat Köprülü olduğunu söylemiştir.³³⁶ Fahri Ecevit ise Fuat Köprülü'nün seçimi kazandıktan sonra Ezanın Arapça okunacağını söyledikten sonra Çubuk'ta Arapça ezan okunduğunu söylemiştir. Buna karşılık Adnan Menderes, "*Demokrat Parti'nin hiçbir zaman din propagandası yapmayı aklında geçirmeyeceği gibi dinin siyasete alet edilmesini en menfur bir hareket olarak telakki eder*" demiştir ve suçlamayı da reddetmiştir.³³⁷

³³¹ Gökçen Beyinli Dinç, "677 Sayılı Kanun, Türbeleri "Millileştirme" ve Yıkıcı Sonuçları: Geç Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türbedarlık", **Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, S. III/2 , Aralık 2017, s. 128. Diğer açılan Türbeler içinde aynı eser s.128'e ve Tunaya , **İslamcılık Akımı**, s. 191, 107. Dipnota bakılabilir; jascike, a.g.e.s, 104-105

³³² **Cumhuriyet** 5 Şubat 1949; **Yeni Sabah** 5 Şubat 1949; Çağatay, **a.g.e.**, s.s. 42-43

³³³ Sitembölükbaşı, **a.g.e.**, s.27

³³⁴ **A.g.e.**, s. 28

³³⁵ Kocaçimen, **a.g.e.**, s 35

³³⁶ İsmail Kara, "Tahsin Banguoğlu'ndan Birkaç Hatıra Çok Partili Hayata Girerken", **Tarih ve Toplum**, C.11, S. 66, Haziran 1966

³³⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:VIII, Birleşim 8, 26.08.1946

Ezanın Arapça'ya döndürülme isteği Celal Bayar ve Menderes arasında sorun olmuştur. Atatürk devrimlerine sıkı sıkıya bağlı olan Bayar, bu konuda fedakarlık edilmesine kesinlikle karşıdır. Ezan dilinin değişmesini istememiş, istifayı dahi düşünmüş ama kabul etmiştir sonunda.³³⁸ Celal Bayar bu tarz konularda Atatürk'e çok bağlıydı ve Atatürk'ün kurduğu sistemi bozmak istememesi ve DP kurulduğunda Atatürk inkılaplarının zedelenmemesine dikkat edeceğine dair İsmet İnönü'ye söz vermişti³³⁹.

Adnan Menderes Parti programını açıklarken, din konusuna da değinmiş, irticaya müsaade etmeyeceklerini söyleyerek, hakiki laikliğin dinle ilgisi olmadığını belirtmiştir. *"...İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakikî lâyikliğin mânassini biz böyle anlamaktayız. Programımızda da sarahaten ifade edildiği gibi, hakikî lâyikliği dinin Devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icabeden tedbirleri süratle ittihaz etmek kararındayız..."*³⁴⁰ Parti programını açıklarken *"millete mal olan inkılapları mahfuz tutacağını da"* söylemektedir.³⁴¹

29 Mayıs'taki açıklanan parti programına muhalefetin cevabı 31 mayısta toplanan meclistedeki görüşmelerde oldu. Millet Partisi adına Kırşehir milletvekili Osman Bölükbaş söz alarak dinin devlet işlerine karışmasının zararı kadar, devlerinde din işlerine karışmasının zararlı olduğunu, yeni bir devir açılırken hürriyetin her alanda görülmesinin önemli olduğunu, hükümetin irticadan ne anladığını, din işlerinin yönetimini bir devlet işimi yoksa bir cemaat işimi gördüklerini sormuş, cemaatlere bırakılmasını doğru bulduğunu söylemiş, dini duyguların kominizmle mücadele adı altında kanuni olarak sınırlama altına alınmasına son verilmesini istemiştir.³⁴²

Bağımsız Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu, uzun bir konuşma yapmış ve konuşmasında laiklik konusuna da değinmiştir: *"Arkadaşlar, lâyik bir Devlet kurduk, diyorlar. Lâyik Devlet ne demektir? Dinsiz demek midir? Hayır, lâyik demek, dünya işi ile ahiret işini ayırmak, Devletin işlerini din işleriyle karıştırmamaktır. Fakat esası da ikinci şartı da ülke dâhilinde mevcut olan dinlerden hiçbirine imtiyaz vermemektir. Acaba Türkiye'de mevcut olan üç dinden herhangi birine Türk Devleti Türk Cumhuriyeti, Aristokratik Cumhuriyet, imtiyaz vermiş midir? Evet.. Musevi dinine, İsevî dinine imtiyaz*

³³⁸ A.g.e., s. 43

³³⁹ Öymen, a.g.e., s.488

³⁴⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:IX, Birleşim 3,29.05.1950, c. 1, s.31; **Zafer** 30 Mayıs 1950, **Cumhuriyet** 30 Mayıs 1950

³⁴¹ A.g.t.d., s.30

³⁴² A.g.t.d., 31.05.1950, s.s.58-59

vermiştir. Çünkü İslâm dinini eline almış, kanunlarla perçinlemiş, Diyanet İşleri demiş, Hükümet kendi içine almış, Evkaf demiş Hükümetin içine sokmuş. Soruyorum, acaba bu şekildeki bir sistemle bu lâiklik sistemine aykırı hareket edilmemiş midir? Halbuki din işleriyle uğraşmıyacaktı, din adamlarını içine aldı, olmaz. Eğer olması lazım geliyorsa Patrikhaneyi de, Hahamhaneyi de Diyanet İşlerinin içine soksun bakalım? Bilâkis onlara vâsi salâhiyet vermiş, onlar evkaflarını ellerinde tutmuşlar, kiliseler açmışlar, hahamhane açmışlar, mektep açmışlar, din adamı yetiştirmişlerdir. Arkadaşlar, biz o kadar feci bir vaziyetteyiz ki 20 milyon olan nüfusumuzun % 85 i, hattâ % 90 nını teşkil eden Müslüman köylüler ölümlerini yıkatıp gömdürecek adam bulamayacak hale gelmiştir. .. elimizdeki kanunlara göre dini irtica var deniyor. Ben dini irticain manasını bir türlü anlamıyorum. Biz yaştaki insanlar bu memleketin bütün inkılaplarını gördük... hatta büyük Ata'nın Heyeti Temsiliyesi içerisinde kaç tane sarıklı hoca bulunduğunu sorarım. Bu memlekette irtica olmaz. Çünkü irtica dini alet ederek isyan eden insanların hareketi demektir.³⁴³

DP İzmir milletvekili Cihat Baban “ millete mal olmuş inkılapların mahfuz tutulması ” ifadesini kullanmıştır.³⁴⁴

5 Haziran da Başbakan Adnan Menderes'in Zafer Gazetesi başyazarı Mümtaz Faik Fenik'e bir ropörtaj vermiştir. Bu ropörtajda Fenik'in ezanın din lisanında okunabilmesi konusundaki sorusuna karşı Adnan Menderes'in verdiği cevap ile ezanın Arapça okunmaya başlanmasına kadar olan kısa yolculuk başlamıştır.

Zafer Gazetesi başyazarı Mümtaz Faik Fenik' in sorusu üzerine Adnan Menderes şu açıklamayı yapmıştır:

"Her taassup cemiyet hayatı için zararlı neticeler doğurur. Cemiyet hayatında esas değişikliklerin yapılabilmesi evvelâ taassup zihniyetinin yıkılmasına bağlıdır. Bu hakikatin iyice kavranmış olması neticesidir ki, Büyük Atatürk bir takım hazırlayıcı ön inkılâplara başlarken taassup zihniyetiyle mücadele etmek lüzumunu hissetmişti.

Ezanın Türkçe okunması mecburiyeti de böyle bir zaruretin neticesi olarak kabul edilmelidir. Zamanında çok lüzumlu olan bu mecburiyet ve tedbir diğer tedbirlerle birlikte bugünün hür Türkiye'sine zemin hazırlamıştır.

³⁴³ A.g.t.d., s.66

³⁴⁴ A.g.t.d., s.79

Ezanın Türkçe okunmasına mukabil cami içinde bütün ibadet ve duaların din dilinde olması garip bir tezad teşkil eder gibi görünür. Bunun izahı arzettiğim gibi, geçmişteki hâdiselerin hatırlanmasına ve taassup zihniyetine karşı mücadele zaruretinin kabul olunmasına bağlıdır. Aradan bunca yıllar geçtikten ve vaktile zarurî görülen ısrar bu sefer vicdan hürriyetine karşı bir taassup teşkil eder.

Şimdi meselenin lâiklik ve vicdan hürriyeti bakımından halline sıra gelmiştir. Dini, siyasete karıştırmak ve dini ibâdetler âmme nizamına ve umumî âdaba aykırı olmamak şartile herkesin dinî vecibe ve ibadetlerini serbestçe yerine getirebilmesi vicdan hürriyeti ve lâiklik esası bu anlayışa göre tesbit edilmiştir.

Diğer inkılâplarımız gibi lâiklik esasının da muhafazası bugün için ancak prensiplere bağlı kalmakla mümkündür. Halbuki umumî âdaba ve âmme nizamına hiçbir aykırılık göstermiyen ezan meselesinde memnu'iyetin devamı lâiklik prensibini menfi cihetten zedelemek mânasını tazammun eder.

Tekrar edelim ki, irtica, taassuba, geriliğe karşı mücadeleyi ancak prensiplere sıkı sıkıya bağlı kalmakla mümkün görüyoruz.

Bu izahımın milletimize malolmuş inkılâplarımızın tamamıyla korunacağı mânasını taşıdığını da ayrıca tafsile lüzum görmemekteyim.

*Hükümet olarak ezan meselesi hakkında görüşümüz bundan ibarettir. Ancak kanunî hükümlerle de alâkalı olan bu meselenin gerek prensip, gerekse grubumuzca lüzum görüldüğü takdirde kanunda değişiklik yapmak bakımından Meclis Grubumuza arzı ve Grubumuzca alınacak karara göre olunması pek tabîdir.*³⁴⁵

Bu haber gazetelerin hepsinde yer almıştır. Ezan dilinin döndürülmesi yanında ve karşısında olan gazeteler, köşe yazarları gerekçeleri ile birlikte, süreç tamamlanana kadar yoğun ilgi göstermişlerdir.³⁴⁶

Arapça ezan konusu ilk önce DP Meclis Grubunda görüşüldü. Grup, 13 Haziran 1950'de saat 15.00'de Eskişehir Milletvekili Abidin Potuoğlu'nun

³⁴⁵ **Zafer** 5 Haziran 1950

³⁴⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için tezin Basındaki Yansımaları bölümüne bakılabilir.

başkanlığında toplandı. İlk sözü başbakan Adnan Menderes alarak Arapça Ezan meselesinin görüşülüp karara bağlanmasını rica etmiştir:

“Muhterem arkadaşlar, ezanın aynı zamanda Arapça okunabilip okunamayacağı hakkındaki noktai nazarını Hükümet gazetelerle ve radyolarla yayınlamış bulunuyor. Hareketimize esas olan prensip basittir. Biz bu memnuniyeti bu gün için faydasız bulduğumuz gibi, aynı zamanda laikliğe de münafi bulmaktayız. Bu husustaki görüşlerimiz Yüksek heyetinizce malum bulunmaktadır. Meselenin ruznameye alınarak Yüksek Heyetinizce müzakere edilmesini ve bir karara bağlanmasını rica etmekteyiz.”³⁴⁷

İkinci sırada sözü Ankara milletvekili Sadri Maksudi Arsal almıştır. Laik fert değil devlet olur demiştir. Devletin ibadete müdahalesini doğru bulmamıştır ve ezan hakkındaki kararın geçici olarak alındığını bunu Atatürk inkılabına bağlamanın yersiz olduğunu söylemiştir:

“Ezan hakkındaki münakaşalar, layıklık mefhumunun memleketimizde birçokları tarafından anlaşılmamış olmasından doğan bir hadisedir. Layıklık, hepimizin bildiği gibi, devletin vasfıdır. Layık devlet demek hiçbir ferdin ne vicdan sahasına nede dini zümrelerin işlerini tanzim etmelerine müdahale etmemek demektir. Layık fert yoktur, anayasadaki manada layık devlet vardır. İşte bu esas anayasamızda da yer almıştır ve bütün dünyadaki layık devletlerin vaziyetleri de böyledir. Bu layıklık esası anayasada kabul edildikten sonra devletin, fertlerin şu ve bu şekilde iltifat etmesine veya şu ve bu şekilde ibadet veya dua etmelerine müdahale etmesi doğru olmaz. Ezan hakkındaki karar, geçici bir tedbir olarak alınmıştır bunu Atatürk inkılabına bağlama teşebbüsü yersizdir. Atatürk’ün eserlerini sadakatten başka bir şey yapmıyoruz. Şayet terakki yolunda atacağımız hamleler inkılaplarımıza mani olacak taassubane ve mürteciane bir surette hareketler olursa Büyük Millet Meclisi’nin şu muhterem demokrat azaları onlara sed çekecek tedbirleri almaktan asla geri kalmayacaktır. Biliyoruz; Memleketin istiklalini temin etmesi, kıyafet kanunu, harf kanunu muhteviyatı bakımından mükemmel, anayasamız ve Atatürk’ün milletin istikbali hakkındaki direktifleri ebediyen yaşayacak esaslardır.

³⁴⁷ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara 2002, s.355

Fakat bu ebediyen yaşayacak esaslardan başka geçici mahiyette tedbirler, birtakım tedbirlerde alınabilir. Bu tedbirler katiyen ne Atatürk tarafından ve ne de onun tavsiyeleri ile başkaları tarafından ebedi olarak kabul edilmiş değildir. Bu cümleden türbelerin kapatılmasını görebiliriz. Eski iktidar derhal kapatılan türbelerin açılması kanununu kabul etmişlerdir. Şu halde Atatürk'ün edebi olarak yaptığı, inkılapları ile geçici mahiyette olan inkılaplarını birbirine karıştırmamak lazımdır. Atatürk'ün inkılabını ezan meselesine bağlamak Atatürk'ü büyütmek değil küçültmektir. Atatürk dünyada eşi olmayan bir kumandan, misli görülmeyen bir dahidir. Fakat Atatürk, fanatik bir kalven değildir. Atatürk'ü bu vaziyete düşürmek, Atatürk'e hürmet değil, Atatürk'ü anlamamaktır. Onun için arkadaşlar, ben bugün anayasamıza hürmeten, bu layiklik kanununu kabul edildikten sonra, tarihi bir zaruret olarak bu kanunun kabul edilmesi taraftarıyım...³⁴⁸

Sonrasında sözü Afyonkarahisar milletvekili Kemal Özçoban almıştır. Özçoban din alet edilerek halkın dine olan sevgisi istismar edilmiştir. Cumhuriyetten sonra insanları batıl fikir ve kötü yollara sevkeden yolların önünü kesmek için inkılaplar yapılmıştır. Laiklik İslam dini düşmanlığı gibi algılandığı ve partisinin kurulduğundan itibaren bu düşüncenin karşısında olduğunu söylemekte, caminin içinde kamet Arapça okunurken dışında ezanın Arapça okunamadığını dile getirmiştir.

“Laiklik din işleri ile dünya işlerinin ayrılması öteden beri bilhassa milletimizin asırlardan beri çekmiş olduğu teokratik rejim esaslarından sıyrılmış olması demektir. Biz filhakika İstiklal mücadelemizden sonra attığımız adımlar, yaptığımız inkılapların sebeplerinden birisini de, maalesef tarihimizin muhtelif sayfalarını kara bir şekilde dolduran taassubi hareketlerden memleketimizin mustarip olması şeklinde istihraç edebiliriz. Hakikaten dini alet ederek, millet fertlerinin dine olan sevgisini istismar etmek suretiyle yıllardan beri bu memleketi körletmek yoluna gitmiş bir takım yobazların hareketleridir ki, maalesef Cumhuriyetten sonra da dinimiz aleyhinde bir takım fena cereyanların türemesine sebep olmuştur. Hakikaten arkadaşlar, teokratik rejim tehlikelidir. Bu hususta bir takım eserleri intişar etmiş olan hocalarımız açıklamışlardı ki, devlet otoritesinin dini esaslar üzerinde işlemesi bir takım mahzurlar tevhit eder ve etmiştir.

³⁴⁸ A.g.e.,s.s. 355-356

Arkadaşlar, işte bu bakımdan Cumhuriyete kavuştuktan sonra idareyi ellerinde tutanlar bu memleketin gerilemesinin münhasıran İslâm dininin memleketi kötü yollara sevkedeceği, bir takım kötü neticeler vereceği yolunda hayli sakim yollara gitmişlerdir. Arkadaşlar, hepimiz bu dinin salikleriyiz, İslâm dini hiç bir zaman bu memleketi kötü yola sevkeden bir din değildir. Ancak, hassasiyetle üzerinde duracağımız bir nokta vardır o da; Cumhuriyetten sonra bir takım inkılâplar yaptık bu inkılâbı yaparken insanları batıl itikatlara ve kötü yollara sevkeden bir takım tehlikelerin önüne geçmek lâzımdı. 1923 den sonra yapılan inkılâpların bu esas üzerinden yürümesi lâzım gelirken sanki lâyıklık demek İslâm dini düşmanlığı demekmiş gibi İslâm dininin esaslarına, merasimlerine o kadar el sürüldü ki... İşte dört seneden beri sizin bir arkadaşınız sıfatıyla komisyonlarda bu derterini dökmeye ve müdafaa etmeye çalıştım. Fakat maalesef geçmiş iktidara derdimizi anlatamadım. Lâyıklık, din ile dünya işini ayırmak olduğuna göre niçin dinî esasları kanun çerçeveleri dahiline almak isteniyor? Niçin dinî merasimler kanunla tehdit ve tayin edilmek isteniyor? Bugün hamdolsun taassuptan arî olarak şu mukaddes topluluk karşısında kemali serbesti ile fikirlerimizi, hislerimizi açıkça açıklamaktan iftihar duyuyoruz. Arkadaşlar işte bu bakımdan işte ben bu bakımdan hislerimi dökerken duyduğum heyecanı hazzı huzurunuzda izhar ediyorsam affedin, çok görmeyin arkadaşlar.

Şimdi asıl mesele şudur; ezan nedir arkadaşlar? Müslüman olanlar bilirler ki, ezan, İslâm dininin ibadetinin merasiminden biridir. Ezan demek, müslümanları ibadete çağırarak demektir. Bunun Türkçeleştirilmesi veya Arapça okunması meselesi değildir, ibadeti tam ve kâmil manasiyle yerine getirmek demektir. Arapça ile Türkçe arasındaki farkı tebarüz ettirmekten ziyade düşünülen tezadın üzerinde durmak istiyorum.

Caminin içinde Arapça kamet okuyoruz, caminin dışında ise, yine dini merasimin tamamlayıcısı olan ezanı Arapça okuyamazsın diyoruz ki, kötü, manasız kanuni takyidlerle biz layiklik prensibini biz lâiklik prensipleri bakımından cevap vermiyoruz arkadaşlar. Onun için yüksek heyetinizden pek çok arkadaş bizimle aynı fikirdedir. Bu itibarla bunu buraya getiren arkadaşlara teşekkür ediyoruz. Lâiklik prensibine lâyık olduğu veçhile önem vermek için, asla ve asla bundan sonra biz din işlerine el sürmeyelim arkadaşlar. Tâ ki dinimizi istismar ve dine

olan saygımızı alet etmek suretiyle gerek siyaset, gerek şahsî menfaatler bakımından bir takım menfaatler elde etmek için yobaz düşünceler çıkmasın. Eğer çıkarsa şu münevver kitlenin, şu Büyük Millet Meclisinin yolu bu türlü yobazların hakkından gelene kadar nurludur. Eğer irtica yoluna sapacak olanlar olursa, onlar sakın sanmasınlar ki, lâiklik prensiplerine uymayan hareketleri serbest bırakacağız. Biz ezanı Muhammediyi lâiklik prensiplerine uygun olmadığı için serbest bırakıyoruz. Bu itibarla ezanı Muhammed Arapça okunsun derken, bize irtica yapıyorlar diye mürteci damgasını basmak isteyenler olursa ki, görüyoruz gazetelerde, onlara verilecek cevap şudur : Biz Anayasamızın koyduğu lâiklik prensibine sadakattan başka bir şey yapmıyoruz .”³⁴⁹

Seyhan milletvekili Arif Nihat Asya, kametin Arapça değil Türkçe okunduğunu, kametin de Arapça okumasının teklifinden sonra kametinde Arapça okunulmasının görüşülmesini istemiştir. Yapılan oylama ile ceza kanununun 526. Maddesinde ezanın Türkçe dışındaki dillerde okunabilmesinin yasağının kalkması ve kamet üzerindeki şartın kaldırılması kararı alınmıştır. Kanunun Ramazanda önce çıkarılması istenmiştir.³⁵⁰

Demokrat Parti Grup toplantısına Cumhurbaşkanı Celal Bayar’da katılmıştır. Toplantıda, “Atatürk’ün ruhu azap duymaz mı” sorusuna karşılık, Nihat Reşat “büyük zaferimiz üzerine Atatürk’ün ruhu o kadarcık kusuru bize bağışlar efendim” der.³⁵¹

DP grup toplantısı ile Mecliste konunun görüşülmesi arasındaki iki günlük zamanda, CHP’de kendi Meclis grubunda bu maddeyi görüşmüştür. Bazı vekiller bu fikri desteklerken bazıları da karşısında yer almıştır. Karşısında düşünenler ezanın Arapça okumasının inkılabı ihanet olduğunu, irticanın geri gelmesi için bir adım olacağını söylemektedirler. Taraftar olan özellikle genç milletvekilleri Arapça ezanın laiklik, inkılapçılık, milliyetçilik prensipleri bakımından görülmesi gerektiği ve laiklik açısından hatalı bir uygulama olduğu, Arapça veya Türkçe okunması ısrarının laiklik prensibine aykırı olduğunu söylemişlerdir. İsmet İnönü’nün de görüşmelerde sesiz kaldığı ancak aleyhte düşündüğü söylenmektedir.

³⁴⁹ A.g.e.,s.357-358

³⁵⁰ A.g.e.,s.359

³⁵¹ Öymen, a.g.e.,s. 488

CHP eski dönemde olduğu gibi yalnız lider yönlendirmesi ile yönetilmeyip partinin alacağı ortak karar ile yönetilmekteydi³⁵². Mesele din bakımından ziyade bir prensip kültür davası olarak ele alınarak onaylanacağına karar verilmiştir.³⁵³

Kayseri milletvekili İsmail Berkok ve 11 arkadaşı ve Tokat milletvekili Ahmet Gürkan 526. Maddenin 2. Fıkrasının değiştirilmesine dair kanun teklifleri ve Adalet komisyonu raporu 16 Haziran da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmeye başlanmıştır.³⁵⁴

Sözü ilk olarak Başbakan Adnan Menderes almıştır: *“Muhterem arkadaşlar; Arapça ezan hakkında Demokrat Parti Meclis Grubunda verilen kararın gazeteler ve radyo ile yayınlanması neticesinde kanuni mâniin kaldırılmış olduğu telâkkisinin hâsıl olması bazı vatandaşların Arapça ezan okuması ve muhtemel olduğu için bu bapta Hükümetçe Meclise sevketmiş olduğumuz lâyihanın bugünkü ruznameye alınmasını ve müstacelen müzakere edilmesini yüksek tasvibinize arz ediyorum.*³⁵⁵”

526. madde adalet komisyonunda görüşüldükten sonra aradan 48 saat geçmeden meclisde görüşülemezken, oylama sonucu görüşme kararı oy birliği ile alındı. Arkasından acele olması ve öncelikli görüşülmesi teklifleri onaylandı ve ilk görüşülmeye başlayan kanun tasarısı oldu.

İlk sözü alan CHP Trabzon milletvekili Cemal Reşit Eyüpoğlu oldu. Arapça ezan meselesinin karşısında olmayacaklarını söylemiştir. Konuşması şöyledir: *“Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinden, Ezana taallûk eden ceza hükmünün kaldırılması maksadiyle Hükümetin bugün huzurunuzda getirdiği kanun tasarısı hakkındaki C. H. Partisi Meclis Grubunun görüşünü arz ediyorum. Bu memlekette Millî Devlet ve Millî şuur politikası, Cumhuriyetle kurulmuş ve C. H. Partisi bu politikayı takip etmiştir. Bu politika icabı olarak ezan meselesi de bir dil meselesi ve Millî şuur meselesi telâkki edilmiştir. Millî Devlet politikası, mümkün olan her yerde Türkçenin kullanılmasını emreder. Türk Vatanında ibadete çağırmanın da öz*

³⁵² Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye**, C.2 , 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001, s.1018

³⁵³ **A.g.e.**, s.s.489-490, **Cumhuriyet** 16 Haziran 1950; **Son Posta** 17.06.1950

³⁵⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Birleşim 9,16.06.1950, C. 1, s.177

³⁵⁵ **A.g.t.d.**, s. 181

dilimizle olmasını bu bakımdan daima tercih ettik. Türkçe ezan, Arapça ezan mevzuu üzerinde bir politika münakaşası açmaa taraftar değiliz.

Millî şuurun bu konuyu, kendiliğinden halledeceğine güvenerek Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacağız .”³⁵⁶

Bağımsız Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu sözü alarak Atatürk sağ olsaydı ezanın din dili okunacağını söylemiş, ezanın İslam kurallarına göre camilerde din dili ile olacağını, DP’ye oy veren seçmenlerinde yüzde doksan sekizinin böyle düşündüğünü söylemektedir. “*Sayın arkadaşlar; Atatürk her şeyi Türkçeleştirmek kaidelerini ortaya attığı zaman acaba İslâm dinine ait olan kitapların Türkçeye tercümesi mümkün müdür diye bir tecrübeye başvurulmuştu. Atatürk bu meyanda ilk defa ezanın Türkçe okunmasına karar verdi. Bilâhara Arapça ezan okuyanları tecziye etmek üzere de bir ceza müeyyidesi olarak, Ceza Kanununa bir hüküm kondu. Arkadaşlar; şayet Atatürk sağ olsaydı hiç şüphe yok ki, o da bu büyük Meclisin düşündüğü gibi düşünecek, o da elimizdeki Allah Kanununun Türkçe ile tercümesine imkân olmadığını, din ulemalarının vermiş olduğu karara göre, anlayacak ve ezanı din diliyle okutacaktı. Arkadaşlar; Atatürk inkılâbı; gazetelerin yazdığı gibi umdesi değil, Atatürk memlekette yapmış olduğu inkılâpların millet tarafından hazmedilmesini esas olarak kabul etmişti. Bu bir dil meselesi değil; Allahuekber ile Tanrı Uludur kelimeleri ikisi bir manâya gelmez. Biz eski zamanlara ait kitapları okursak, birçok tanrılar olduğunu görürüz, yağmur tanrısı yer tanrısı ve saire. Binaenaleyh Tanrı Uludur deyince bunların hangisi uludur? Binaenaleyh İslâm dini, Müslüman dili kaidelerine göre Müslüman camilerinde ancak din dili ile olur. Ve bunu da memleketin yüzde doksan sekizi, bizi seçenler, bizden istemişlerdir.*

Hristiyanlar bile bir ölüyü haber vermek için çan çalarlar, onlar çan çalınırken çanın ne demek istediğini anlıyorlar. Müslümanlar bir salâ sesi duymuyorlardı. Dışardan Türk dili ile ezan okunurken, içerde yine din dili ile Kuran okumaya müsaade ediliyordu. Binaenaleyh arada birbirine uymayan, zıt esaslar vardı. Ben Adnan Menderes Hükümetine ve o Hükümetin istinat etmiş olduğu milletin reyi ile mutlak reyi ile buraya gelen Demokrat Parti

³⁵⁶ A.g.t.d., s. 182

milletvekillerini tebrik etmekten başka kendimde hiçbir salâhiyet göremiyorum. Yalnız bugünü bize gösterdiğinden dolayı Adnan Menderes Hükümetine teşekkür ediyorum.

Türk Milletinin büyük umdesi olan dine sarılmak esası komünizme vâki olan kaleyi Adnan Menderes tamamiyle ve mutlak olarak kurmuştur. Kendilerini tebrik ederim.

Arkadaşlar, yalnız bununla iş bitmiş olmuyor. Dine alt birçok takyidatı sinesinde taşıyan antidemokratik denen kanunlar vardır. O kanunlardan bir tanesi bize seçim arifesinde kabul ettirildi. Bu kanunda ben Müslümanım demek dahi ceza idi. Onun için Adnan Menderes Hükümetinden nasıl bu kanunu kaldırırsa bunların da kaldırılmasını rica ediyorum.

Arkadaşlar, o zaman bu kanun müzakere edilirken, gerek Grupta gerek Mecliste, bendeniz elimden geldiği kadar bu kanunun çıkmaması için uğraştım. Çünkü bu aşırı sağcı ve aşırı solcu kanunu; mâna ve hüküm itibariyle doğrudan doğruya tam mânasiyle İslâm akidelerine birer gem vurmaktan başka bir şey değildi. Çünkü onda solculuğa ait hiçbir hüküm yoktur. Solculuktan bahsederken dini ortaya koymuştur. Sağcılıktan bahsederken yine dini ortaya koymuştur. Diğer taraftan din hakkında hareket eden vayemsi teşkilâtının ve kökü dışarda bulunan Masonluk teşkilâtının kurulmasına müsaade edilmişti.

İslâm dini mevzuubahis olurken Mecliste İslâm hattâ velev Hristiyan olsun, hepsi bir din ve akide sahibi oldukları için. Onlar da kendi dinlerine karşı bu şekilde bir baskının yapılmasına Anayasa hükümlerine göre hiçbir zaman muvafakat etmeyeceklerdi. O zaman arzettiğim gibi şu söylemiş olduğum sözleri arkadaşlar hatırlarlar ve yahut o zamanki tutanakları alıp okuyacak olurlarsa görürler ki, o zaman şöyle demiştim: "Bu kanun kıpkırmızı komünist kokar." Bu kanunun lütfen kaldırılmasını rica ederim.

İşte bu tasarının tetümmatından bir kanunun kaldırılmasını istemek de bu tasarının müzakeresi yapılırken bir milletvekilinin vazifesidir. Şimdi arkadaşlar o kanunun müzakeresi tabii yapılmış ve kabul edilmiştir. Bu yeni önümüze gelen din lisanı ile ezan okuma tasarısının da vaktiyle kanunu vardı, o da kaldırılmıştır.

Tabii kanunun tümü konuşulurken buna müteferri olan kanunların da kaldırılmasını istemek bir milletvekili olarak hakkımızdır. Takrir tabii vereceğiz.”³⁵⁷

Üçüncü sırada DP Ankara milletvekili Talat Vasfi Öz söz alarak, tarihi süreç ve ezan dilinin değişimi konusunda memnuniyetini dile getirmiştir. “*Muhterem arkadaşlarım, büyük bir hâdisenin arifesinde bulunmak itibariyle sağda ve solda şekiller altında yazılmış muhtelif yayınları da göz önünde tutarak bu kanunun kabulünden önce efkârı umumiyyeye bâzı hâdiseleri izninizle açıklamak istiyorum.*

Muhterem milletvekilleri, bilirsiniz ki, ezanın Arapça okunmasına dair verilen yasak 18. VII. 1932 tarihinde Atatürk'e atfen Diyanet İşleri Riyasetinden alınan bir tamimle memlekette temin edilmişti. Bu emre muhalif hareket eden muhtelif din mensuplarının zaman zaman mahkemelerde suçlandırılması neticesi temyize intikal eden dâvalar karşısında temyiz kararını huzurunuzda bir defa daha tekrar etmeyi faydalı görüyorum.

Temyiz, bu cezalandırmalar karşısında Hükümet emirlerine itaatsizlik telâkki ederek Ceza Kanununun 526 ncı maddesini tatbik edebilmek için salâhiyattar merciin verdiği emrin kanun ve nizamnameye yakın olmaması icabettiğini nazara alarak bu yolda kanaate varmış ve suçluları beraet ettirmiştir. Bu hâdisenin tekürrürü üzerine sabık Hükümet 1941 tarihinde Ceza Kanununun 526 ncı maddesini tadil etmek suretiyle, bildiğiniz Arapça ezan ve kamet okuyanlar terimini kullanarak bu suçu işleyenlerin cezalandırılmasını imkân dâhiline almıştır.

Şu halde kanuni memnuiyet, bilhassa tebarüz ettirmek isterim ki, 1941 tarihinde vâki olmuştur.

Şimdi de ikinci bir noktaya kısaca temas edeceğim. Ezan yalnız bir ilân değildir. Ezan muayyen vakitlerde hususi terimlerle yapılan özel bir ilândır. Hususi lâfızlar şâriin, yani Peygamberin tâyin ettiği lâfızlardır. Bu da ezandır. Bu hususi vakit ise muayyen vakitler olup, bildiğiniz namaz, beş vakit namaz vaktidir. Peygamberimize ezan için bir vahiy nazil olmuştur. Bu vahye sâri dilinde vahyi

³⁵⁷ A.g.t.d., s.s. 182-184

medlöv denildiğini de pek âlâ takdir edersiniz. Ezan farzı kifayedir. Bir memlekette Peygamberin emrettiği şekilde ezan okunmazsa namazın sahih olmadığını söyleyen müctehitler olduğunu bilhassa huzurunuzda zikretmek isterim. Fakat arkadaşlar, bu âsil milletin asıl duyduğu kendi kendine vâki olan yetkisiz tecavüz, ve kanunsuz hareket karşısında yıllarca susmuştur. 18 milyonun % 98 ini teşkil eden müslüman çocuklarının ıstıraplarını sessiz sessiz taşımışlardır. Adnan Menderes Hükümetine, huzurunuzda Büyük Meclisle beraber Millet adına minnet ve şükranlarımı sunmayı en kutsal bir vazife telâkki ederim. İnsanın vicdan hürriyetinin, insanların en tabii hakları olduğunu ancak Türk Milleti 14 Mayıs'ta büyük siyasi zaferi temin ettikten sonra teslim edilmiş bir hak olarak görebilmiştir.

Büyük Meclisi tebrik eder ve Hükümete şükranlarımı arz ederim. 14 Mayıs'a bilhassa işaret etmek isterim ki, mübarek bir güne tesadüf etti ve mübarek günün arifesinde Türk Milleti, dünyayı imrendiren eşsiz bir siyasi zafere ulaştı. Bu bir iradei ilâhiye idi. Bu iradei ilâhiyenin yüceliği karşısında (Sağdan, iradei milliye sesleri) iradei milliye olduğu kadar iradei ilâhiye olduğunu da tasrih etmeme müsaadenizi rica ederim. Bunun bu şekilde tasrihini bilhassa lüzumlu görürüm. (Sağdan iradei milliye sesleri) Müsaade buyurun rica ederim iradei milliye olarak tasrih ettim iradei ilâhiye olarak tasrih etmemi kabul etmeyenler iştirak etmeyebilirler. Bunu ibret ve hayretle mütalâa etmek lâzımdır. Ezana taallük eden müdahale nin kaldırılması hâdisesi de Ramazanımızın arifesi olan mübarek bir cuma gününe tesadüf ediyor. Buna da bilhassa işaret etmek isterim. (Sağdan lâyıık Hükümet) 18 milyon Türk'ün % 98'i İslâm camiasını teşkil eder. Bunu Türk vatandaşları Büyük Meclisin bu mübarek... (Sağdan ve soldan gürültüler, vaiz istemiyoruz sesleri) Bu mübarek günde ittihaz ettiği kararı vicdanlarından aldığı sesle, göz yaşlarıyla ve şükranla kaydetmektedir³⁵⁸”

Meclis başkanı leyhe konuşmalardan sonra alehte konuşma olmaması üzerine oylamaya gemiştir. Oylama sonucu Türk Ceza Kanununun 4055 sayılı Kanunla değiştirilmiş olan 526 ncı maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir: *Salahiyetli makamlar tarafından adli muameleler dolayısıyla yahut âmme emniyeti veya âmme intizamı veya umumi hıfzıssıhha mülâhazasıyla kanun ve nizamlara aykırı olmayarak verilen bir emre itaat etmeyen veya bu yolda alınmış bir tedbire riayet*

³⁵⁸ A.g.t.d., s. 184

*eylemeyen kimse, fiil ayrı bir suç teşkil etmediği takdirde, bir aya kadar hafif hapis veya 150 liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılır. Şapka iktisası hakkında 671 sayılı Kanunla Türk harflerinin kabul ve tatbikına dair 1353 sayılı Kanunun koyduğu memnuiyet veya mecburiyetlere muhalif hareket edenler 3 aya kadar hafif hapis veya 30 liradan 600 liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılır.*³⁵⁹

Kanun Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın onayından sonra 17 Haziran 1950 de Resmi gazetede yayınlanarak aynı gün yürürlüğe girmiştir. Haber başbakanlık tarafından valiliklere telgrafla bildirilmiştir. Ezanın dil serbestliğinden sonra Türkçe ezan okuyan olmamış, bütün camilerde ezan Arapça okunmuştur. Ezanın Arapça okunması bir bayram havasına dönüşmüştür. Arapça ezanı duyanlar camileri doldurmuş, kurbanlar kesilmiştir.³⁶⁰ Bunun yanı sıra genç ve aydın çevre olumlu karşılamayıp " millete verilmiş bir taviz"³⁶¹ olarak nitelemektedir.

Yeni Sabah Gazetesi'nde CHP kendi yavrusunu korumayıp, iktidar ile birlikte kanuna onay vermiştir, denilmektedir.³⁶² Arapça ezan olayı, DP'ye "dini kurtaran parti"³⁶³, "İslamiyet'in kurtarıcısı"³⁶⁴ ünvanını verdirmiştir.

Ezanın dili konusu 1960 yılında da devam etmiştir. Arapça Ezan yasağının kaldırılması 1960 askeri darbesinin sebepleri arasında sayılmıştır.³⁶⁵ IX. Türk dil Kongresinde, 14 Temmuz 1960 da, Diyanet işleri Başkanlığından Ezanın Türkçe okunması istenmesine karar verildi.³⁶⁶ Cemal Gürsel'in başkanlığındaki komite toplantısında Türkçe Ezan yanında ve karşısındaki tartışmalardan sonra Ezanın Türkçe okunması kabul edilmemiştir.³⁶⁷ 25 Temmuz da Milli Birlik Komitesi 35 numaralı tebliği yayınlamıştır: " *Vicdan hürriyetinin hazinesi olan mukaddes dinimizin, irticai ve siyasi cereyanlara alet edilmeden, saf ve lekesiz kalması, Milli Birlik Komitesi'nin en büyük emelidir.*

³⁵⁹ **A.g.t.d.**, s.186

³⁶⁰ **Yeni Sabah** 18 Haziran 1950

³⁶¹ **Vatan** 18 Haziran 1950

³⁶² " *İnkılapçılık ve Seçmen Korkusu*", **Yeni Sabah** 18 Haziran 1950

³⁶³ Tunaya, **İslamcılık...** , s.197

³⁶⁴ **A.g.e.**, s.196

³⁶⁵ Ali Dikici, " *İbadet Dilinin...*", s.97

³⁶⁶ Jaschke, **a.g.e.**, s.133

³⁶⁷ Haydar Tunçkanat, **27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996, s.323

Vatandaşlarımızın din hakkındaki inanış ve ibadetlerine ne kanun ne de zor kuvvet ile müdahale edilemez.

Bu maksatla, şunu kesin olarak belirtmek isteriz ki, bazı teşekkül ve şahıslar tarafından yapılan, ezan ve Kur'an-ı Kerim'in Türkçe okutulması mecburiyeti gibi, vatandaşlarımızın zihinlerinde yanlış kanaatler uyandıracak istidattaki, beyan, tefsir ve propagandalar, hiçbir suretle Milli Birlik Komitesi'nin fikirlerini ifade etmez."³⁶⁸

Kıbrıs'ta ise, 12 Mayıs 1950 yılı ile Arapça Ezan okumaları başlamasına rağmen, Mağusa'daki Ayasofya Camii'nde 1966 yılına kadar ezan Türkçe okunmuştur.³⁶⁹

³⁶⁸ Tunkçanat, **a.g.e.**, s. 323; Jaschke, **a.g.e.**,s.133

³⁶⁹ Başak Ocak, "Arapça Ezana Dönüş ve Bunun Kıbrıs Türk Basını'ndaki Yankıları", **Kıbrıs Araştırmaları Dergisi**, C.12, 2016, s.40,63

III.BÖLÜM

EZANIN ARAPÇA'YA ÇEVİRİLMESİNİN BASINDAKİ YANSIMALARI

Zafer Gazetesi başyazarı Mümtaz Faik Fenik'in ezanın din lisanında okunabilmesi konusundaki sorduğu soruya, Başbakan Adnan Menderes'in verdiği cevap gazetelerde aynen yer almıştır. Bu haberin tüm gazetelerde aynen yer almasından sonra, ezanın dili hakkındaki yasanın değişmesine kadarki geçen zamanda, gazetelerde gün gün gelişmeler yer almaktadır. Adnan Menderes'in açıklaması şu şekildedir:

"Her taassup cemiyet hayatı için zararlı neticeler doğurur. Cemiyet hayatında esas değişikliklerin yapılabilmesi evvela taassup zihniyetinin yıkılmasına bağlıdır. Bu hakikatin iyice kavranmış olması neticesidir ki, Büyük Atatürk bir takım hazırlayıcı ön inkılaplara başlarken taassup zihniyetiyle mücadele etmek lüzumunu hissetmişti.

Ezanın Türkçe okunması mecburiyeti de böyle bir zaruretin neticesi olarak kabul edilmelidir. Zamanında çok lüzumlu olan bu mecburiyet ve tedbir diğer tedbirlerle birlikte bugünün hür Türkiye'sine zemin hazırlamıştır.

Ezanın Türkçe okunmasına mukabil cami içinde bütün ibadet ve duaların din dilinde olması garip bir tezat teşkil eder gibi görünür. Bunun izahı arzettiğim gibi, geçmişteki hadiselerin hatırlanmasına ve taassup zihniyetine karşı mücadele zaruretinin kabul olunmasına bağlıdır. Aradan bunca yıllar geçtikten ve vaktile zaruri görülen ısrar bu sefer vicdan hürriyetine karşı bir taassup teşkil eder.

Şimdi meselenin laiklik ve vicdan hürriyeti bakımından halline sıra gelmiştir. Dini, siyasete karıştırmak ve dini ibadetler amme nizamına ve umumi adaba aykırı olmamak şartile herkesin dini vecibe ve ibadetlerini serbestçe yerine getirebilmesi vicdan hürriyeti ve laiklik esası bu anlayışa göre tesbit edilmiştir.

Diğer inkılaplarımız gibi laiklik esasının da muhafazası bu gün için ancak prensiplere bağlı kalmakla mümkündür. Halbuki umumi adaba ve amme nizamına hiçbir ayrılık göstermiyen ezan meselesinde memnu'iyetin devamı laiklik prensibini menfi cihetten zedelemek manasını tazammum eder.

Tekrar edelim ki, irtica, taassuba, geriliğe karşı mücadeleyi ancak prensiplere sıkı sıkıya bağlı kalmakla mümkün görüyoruz.

Bu izahımın milletimize malolmuş inkılaplarımız tamamıyla korunacağı manasını taşıdığını da ayrıca tafsile lüzum görmemekteyim.

Hükümet olarak ezan meselesi hakkında görüşümüz bunda ibarettir. Ancak kanuni hükümlerle de alakalı olan bu meselenin gerek prensip, gerekse grubumuzca lüzum görüldüğü takdirde kanunda değişiklik yapmak bakımından Meclis Grubumuza alınacak karara göre olunması pek tabiidir."³⁷⁰

Gazeteler, haber başlıklarını farklı atsalar da Adnan Menderes'in Ezan ile ilgili açıklamalarını yorumsuz ve aynen vermişlerdir.

6 Haziran'da ise gazeteler ezanın iktidar, muhalefet ve halk tarafından nasıl karşılandığına yer vermiştir.

Hürriyet Gazetesi, "*Arapça Ezan İşi*"³⁷¹ başlığını atarak yazıya başlamıştır. DP bu açıklama ile ezanın Arapça okunmasını son derece doğru bir karar olarak karşılamış, cami içinde ibadet Arapça yapılırken ezanın Türkçe okunmasındaki tezatlığın son bulacağını düşündükleri yer almakta.

"Başbakan Adnan Menderes'in Arapça ezan okunmasına müsaade etmek lazım geldiği hakkındaki beyanatu şehrimizde büyük akisler yaratmıştır. Demokrat Parti mahfilleri beyanatu büyük bir tahville karşılamaktadırlar. Demokratların izahına göre ezanın Arapça okunması kadar tabii bir şey olamaz. Camilerde ibadettin Arapça yapılması yanında ibadete sadece bir davet demek olan ezanın Türkçe okunmasını izah etmek zordur. Uzun bir zamandan beri bu hususta mevcut olan tezat bertaraf edilmiş olacaktır.

Laiklik prensibini Demokrat Parti programında ifade edildiği gibi anlamak ve tatbik etmek icabeder. Hükümet bu program esaslarına göre hareket etmektedir. Bazı kimseler bunu. Bir nevi irticai hareket olarak mütalaa etmek isteyeceklerdir. Hakikat de ise bu laikliğin ta kendisidir.

³⁷⁰ Cumhuriyet 5.6.1950; Hürriyet 5.6.1950; Milliyet 5.6.1950; Son Posta 5.6.1950; Ulus 5.6.1950; Vatan 5.6.1950; Yeni Sabah 5.6.1950; Zafer 5.6.1950

³⁷¹ Emin Karakuş, "*Arapça Ezan İşi*", Hürriyet, 6.6.1950

Bu sahada yeni bir takım kararlara intizar etmek doğru değildir ve böyle şey asla olmayacaktır."

CHP ise bu karardan üzgün olduğunu.Bu hareketin başlangıç olduğunu, sonrasında aynı yönde yeni kararların takip edeceğini söylemektedirler.

"CHP'liler çok müteessir. Diğer taraftan CHP'liler Başbakan'ın bu beyanati karşısında kurşunla vurulmuşa dönmüşlerdir. Halkçılar, inkılap prensiplerine sadakati her fırsatta tekrar eden Demokrat Parti erkanının böyle bir karara nasıl vardığından çok acı bir lisanla bahsetmekte, bir kısım halka hoş görünmek için Demokrat Parti'nin bu yolda bir tedbire baş vurduğunu söylemektedirler.

Yine Halkçıların ifadesine göre bu hareket, bir başlangıçtır. Yarın bunu, bu sahada alınacak yeni bir takım kararlar takip edecektir ki, işin en hazin hatta en korkunç tarafını bilhassa bu cihet teşkil edecektir. Halkçılar, Demokrat Parti hükümetinin bu yolda bir karar almasına Demokrat Parti Meclis grubunun ve geçen gün yapılan Parti grubu toplantısında Ankara Vekili vaiz Ömer Bilgen ve arkadaşlarının büyük bir tesir icra ettiğini söylemektedirler.

Tarafsız müşahitler ise memleketimiz deki belli başlı partilerin bu sahada birbirleriyle yarış halinde olduklarını ifade etmekte, Başbakan'ın beyanatında bu itibarla bir fevkaladelik görmemektedir."

"Arapça ezan meselesi münakaşa mevzu oldu³⁷²" başlığı ile haberi veren Vatan gazetesi halkın bu karar ile büyük memnuniyet duyduğunu, muhalefetin, inkılaplara muhalefet şeklinde yorumladığını, DP ise, Halk Partililer kadar inkılapları muhafaza edeceklerini söylemektedir.

Sabahattin Sönmez'in konu ile ilgili partililerle görüşmeleri şu şekildedir:

"Muhalefet, hükümet kararını " İnkılaba ihanet" şeklinde tefsir diyor.

C.H.P. bu günlerde bir karar verecek

DP: liler de: " Halkın dini hassasiyetini tahrike kalkan ve bunu istismar etmek isteyenler C.H.P. lilerdir" diyor.

³⁷² Sebahattin Sönmez, "Arapça Ezan Meselesi Münakaşa Konusu Oldu", **Vatan**, 6.6.1950

Başbakan Adnan Menderesin Arapça ezan hakkındaki beyanatı bugün Ankara'da birinci planda bir siyasi münakaşa mevzuu olmuştur. Politikacılar, bunun leh ve aleyhinde uzun boylu mütalaalar ileri sürerken, hükümetin vicdan hürriyetinin tezahürünü temin eden bu kararı halk üzerinde büyük bir memnunluk doğurmuştur.

Başbakanın bu vadinin tahakkuk edip tatbik mevkiine konması, bir kanun layihasının hazırlanmasına ve bu layihanın Mecliste müzakere edilip kanuniyet kesbetmesine, yani muayyen bir müddetin geçmesine bağlı bulunmaktadır. Esasen bu yolda bir kanun teklifi Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan tarafından yapılmıştı. Fakat umumi tahminler bu yoldaki teklifin Meclise hükümet kanalıyla geleceği merkezindedir.

Başbakan ezanın Arapça okunması hakkındaki beyanatının, çok dikkatle ve titizce hazırlanmış olduğu ve bunda bütün mukadder sualleri ve itirazları karşılayıcı esaslara bilhassa itina edildiği ilk bakışta görülmektedir. Nitekim bunda, her taassubun cemiyet hayatına zararlı olacağı, Türkçe ezan mecburiyetinin inkılap yıllarında zaruri bulunduğu ve bu mecburiyetle bugünün hür Türkiyesinin kurulduğu, fakat artık bu gün için bu mecburiyete ihtiyaç kalmadığı ve bunda ısrarın vicdan hürriyetine karşı bir taassup teşkil edeceği, bu memnuniyetin devamı için laik devlet prensibinin tahakkuk edemeyeceği, laiklik prensibinin menfi cihetten zedeleneceği anlatılmaktadır.

Bu hükümet kararının muhalefet tarafından istismarını önlemek için de beyanatta (İrticaa, taassuba, geriliğe karşı mücadeleyi ancak prensiplere sıkı sıkıya bağlı kalmakta mümkün görüyoruz. Bu izahımın milletimize mal olmuş inkılaplarımızın tamamile korunacağı tafsile lüzum görmekteyim.) denilmektedir.

Fakat Başbakanın bütün bu müdafaalarına ve açık teminatına rağmen muhalafet, hükümet kararını (İnkılabı ihamet) şeklinde tefsir etmeğe çalışmaktadır."

Sabahattin Sönmez yazısında CHP ve DP liler ile görüşüğünü dile getirmiştir. Halk Partililer endişelidir. Bu konudaki değişiklik ve düzenlemelerin nereye kadar gideceğini tahmin edilemeyeceğini, ezan kararının inkılabı zedeleyeceği ve tamamen inkılabın sarsılmasına sebep olabileceğini düşünmektedirler.

"Bugün bu mevzu üzerinde muhalefetin tanınmış şahsiyetleri ile görüştim. Bu şahsiyetler, Başbakanın bu beyanatını bir geriye dönüş hareketi olarak görmekte ısrar etmekte ve ezcümle şunları söylemektedir:

"--Atatürk inkılabı bir küldür. Burda tadiller, tasfiyeler yapmaya kalkamayız. Bu yapıldığı takdirde bunu nereye varacağı bugünden kestirilemez. Ezan hakkında ki bu karar inkılap abidesinin altından bir tuğlanın çekilmesine ve bütün mihrak temelinin sarsılmasına benzer. Biz Celal Bayar'ın, Adnan Menderesin ve diğer arkadaşlarının inkılapçılık prensibinde bizim kadar hassas olduğuna samimiyetle inanıyoruz. Fakat Arapça ezan kararının nerede başlayıp nerede biteceğine bir türlü akıl erdiremiyoruz. Son seçimlerde Arapça ezan hususunda seçmenlerimiz bizde büyük tazyik yaptılar. Fakat seçimi kaybetmek bahasına dahi olsa biz onlara müsbet cevap vermedik. Meclisin geçen devresinde milletvekili bulunan İbrahim Arvas Arapça ezan hakkında bir teklifte bulunmuştu, fakat derhal reddolundu"

Halk Partililer ile yaptığım bu görüşmede, o halde bütün vilayetlerde hemen birer miting tertip edin ve hükümetin bu kararını protesto edin dedik, içlerinden bir zat yarı ciddi yarı şaka:

"--Yani bunu yapalım da 1954 seçimini de kaybedelim öylemi" dedi.

Halk Partisi meclis grubu bu günlerde toplanarak bu mesele hakkında bir karar alacak ve görüşünü açıklayacaktır."

Demokrat Partililer, Halk Partililer'in eleştirilerini samimi bulmadıklarını ve inkılabı CHP kadar koruyacaklarını söylerken, asıl dini hassasiyeti değiştirmeye çalışan Halk Partililer olduğunu dile getirmiş, türbelerin açılması, dini eğitimin başlanmasının, değişiklikteki ilk adımlar olduğunu söylerler. Ezan konusundaki gerçeği ve ihtiyacı onlardan önce görmemiz mi CHP'yi kızdırıyor? Sorusunu soraktadır.

DP mahfilleri ise, Halk Partililerin bu tenkitlerini samimi bulmamakta, kendilerinin asgari Halk Partililer kadar inkılabı muhafaza edeceklerini söylemekte ve şunu ilave etmektedirler.

"--Halkın dini hassasiyetini tahrike kalkan ve bunu istismar etmek isteyen Halk Partililerdir. Türbelerin açılması, dini tedrisatın başlaması, bunun ilk adımları

idi. Halk Partili bir milletvekili de Arapça ezan hakkında bir teklifte bulunmakta idi. Hakikati ve ihtiyacı bizim onlardan evvel görmemiz mi onları kızdırıyor?"

Diğer taraftan, Demokrat Partinin hükümet programında vicdan hürriyeti hakkında şöyle denilmekte idi.

(İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber, din ve vicdan hürriyetinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız. Programımızda da sarahaten ifade edildiği gibi, hakiki laikliği dinin devlet siyasetile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinin gerek din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icap eden tedbirleri süratle ittihaz etmek kararındayız.)

Bu mevzu üzerindeki münakaşanın epey uzun süreceği anlaşılmaktadır.

Yeni Sabah gazetesi de, muhalefetin hoş karşılamadığını, Atatürk inkılabını zedeleyici olacağını söylerken, halkın bazı kesimlerinde olumlu, bazı kesimlerinde de olumsuz bir şekilde karşıladığını yazmıştır³⁷³. Sonrasında haberi yapan gazeteci kendi düşüncesine de yer vermiştir.

" Başbakan Adnan Menderes tarafından dün verilen beyanatta Arapça ezan okumakta bir mahzur olmadığını, ancak bu husustaki kanuni hükmün değiştirilmesi icap ettiği, yakında bu husus için D.P. Meclis Grupunda görüşmeler yapılacağı ifade edilmişti.

Hiç beklenmedik bir zamanda yapılan bu beyanat, burada türlü tefsirlere yol açmış bulunmaktadır. Muhalefet Partisi çevreleri, bu beyanattı hiç hoş karşılamamakta, bunu Atatürkün inkılabını zedeleyici bir mana ile vasıflandırmaktadır. Muhalefet partisi elbetteki bu hususu kendi bakımından lehine bir propaganda yapmak için bütün gayretini sarfedecektir.

Halk tabakaları arasında ise, bu beyanatın bazı kütlelerde müsbet, bazı kütlelerde menfîbir tesir yarattığı görülmektedir.

³⁷³ "Ezan Diline Ait Zorluk Kalkıyor", **Yeni Sabah** 6.6.1950

Hakikat şudur ki: Menderes Kabinesinin almak istediği bu kararda inkılabımıza karşı bir hüremetsizlik olmadığı gibi bunu takiben bazı buna hallerinde tevali edeceği yolunda birşey düşünmek çok yanlış olur.

Bu kararın alınmasının en büyük amili, Arapça ezan meselesinin hemen bütün köylerde, köylüler arasında husumet yarattığı ve onları birbirine düşürdüğüdür.

Filhakika mahkemelere intikal etmeyen bu gibi vakaların sayısı binleri aşmaktadır. Nihayet vicdan hürriyeti tamamen kabul edildiğine göre, hükümetin bu işe menedici şekilde karışmaması muvafık görülmektedir.

Yine, Yeni Sabah gazetesinde, Laleli İmamı Mustafa Ayni ile Arapça ezan okutulup okutulmaması konusunda yapılan röportajda İmam, ezanın Arapça okunmasından memnuniyetini dile getirmiştir³⁷⁴.

"Eskiden olduğu gibi Arapça okutulup okutulmaması hususunda malumatına müracaat ettiğimiz Laleli camii Baş İmamı Mustafa ayni şunları söylemiştir:

"... Başbakanımızın işaret buyurduğu gibi, minarede ezan Türkçe okutuluyor, camide ibadet ise Arapça yapılıyor. Sonra, ezan o kadar yanlış Türkçeleştirilmiştir ki.. Tanrı, Allah manasına gelmez. Türkçede Allah kelimesinin karşılığı Çalap kelimesidir. " Tanrıdan başka yoktur tapacak" da doğru bir tercüme değildir. İslam dininde " tapmak" yoktur. Bu acayip yanlışlıkların bir an evvel düzeltilmesi lazımdı. Çok şükür, yeni hükümet bunu ele almış bulunmaktadır. Bu hareket, Türkiye'deki milyonlarca Müslümanla beraber, yurd dışındaki müslümanları da memnun bırakacaktır. Çünkü; Türkiye hariç, dünyanın hiçbir müslüman memleketinde ibadet oranın lisanı ile yapılmadığı gibi. Ezan da Arapçadan başka bir dilde okunmaz.

Arapça ezan okunulmasına izin verildiği tarihten itibaren Türkiye'de hakiki laikliğin temeli atılacaktır. Bu tahakkuk ettikten sonra, her vatandaş vicdanen hür olabilecek ve dünya müslümanları arasında ki vahdet tam olarak teşekkül edecektir.

Cumhuriyet gazetesi, Arapça ezanı destekleyenler yanında, istismara uğrayabileceğini de dile getirmiş ve muhaliflerin çekindiği konulara yer vermiştir³⁷⁵.

³⁷⁴ Yeni Sabah, 6.6.1950

³⁷⁵ "Arapça Ezan Davası", Cumhuriyet 6.6.1950

"Arabca ezan davası

Muhalefet propagandası Başbakanın beyanatını istismara başladı

Başbakan Adnan Menderesin, ezanın arabca okunması mevzuunda hükümetin görüşünü açıklayan beyanati, geniş akisler uyandırmıştır. Bu izahattan aşırı derecede memnun görünenler olduğu gibi, endişe duyanlar da bulunmaktadır. Cami içindeki dua ve ibadetler, din dilinde olduğu halde, müslümanları ibadete davetten ve namaz vaktini hatırlatmaktan ibaret olan ezanın türkçe olmasınınaki faydalarını ileri sürenler kadar, mahzurlarından bahsedenlerde vardır. Tam manasile laik bir devletin bu işlere şu veya bu şekilde karışmamasını isteyenler de mühim bir yekun tutmaktadır. Muhalefet propagandası ise, beyanati alabildiğine istismara girişmiş bulunuyor. Ezanın arabca okunmasına izin verilmesi, bu mahfillerde sadakatsizlik olarak vasıflandırılıyor. Bu hareket noktasında açılan propagandanın, daha şimdiden ortaya attığı mülahazalar şöyledir:

Fes giymek serbest, eski yazıya dönüyoruz, dört kadın alabilirsiniz, şeklinde haberlerle de karşılaşmak mümkündür! Hayret edilmemeli!"

Ulus gazetesinin konuyu ele alışı diğer gazetelerden biraz daha farklıdır. Hepsi karşı çıkan olduğu kadar destekte gördü bilgisine yer verirken, Ulus gazetesi tepkilere yer vermiştir³⁷⁶. Genel olarak gençler ve aydın kesim tarafından üzücü olarak yorumlanmış olmasının yanında Demokrat Parti içinde de kalabalık bir grubun tepkisini çektiğini, Atatürk'ün gençlere emanet ettiği inkılaplara üzüldüklerini yazmaktadır.

"Umumiyetle gençler ve münevverler Atatürk'ün inkılap yapısında bir gedik mevzubahis olduğunu belirterek teessürlerini bildiriyor.

Ezanın Arapça okutulması hakkında Başbakan Adnan Menderes'in yaptığı beyanat, çeşitli tefsirlere yol açmıştır. Umumiyetle gençler ve münevverler, Atatürk'ün inkılap yapısında bir gedik mevzubahis olduğunu belirterek teessürlerini ifade etmekte ve bir çokları da işin bu kadarla kalıp kalmayacağını sormaktadır. Demokrat Parti'nin seçim beyannamesinde ezan hakkında bir vaad olmadığı halde yeni iktidarın bu tedbiri almak zaruretini duyması, bu kara propagandacılarına atfedilen birçok vaadler gibi bununda parti ileri gelenlerinin malumatı tahtında

³⁷⁶ "Menderes'in Demeci Birçok Tefsirlere Yol Açtı", **Ulus** 6.6.1950

seçmenlerin kulağına fısıldandığı kanaatini birçok kimselerde uyandırmıştır. Herhalde iktidarı ele aldıktan on, on iki gün sonra Meclisteki zayıf itimat reyini hemen takiben bizzat Başbakanın bu işi ele alması gözden kaçmamıştır.

Haber aldığımızı göre, Demokrat Parti Meclis Grubu üyeleri de Başbakanın bu beyanatını çeşitli şekilde karşılamışlardır. Ezanın Arapça okunması kararından memnun kalan grupun 70-80 kişi olduğu haber verilmektedir. Buna karşılık, Demokrat Parti milletvekillerinden münevver ve genç kalabalık bir grupun, cumhuriyeti ve inkılabı Türk gençliğine emanet için Atatürk'ün söylediği sözleri hatırlayarak eza duydukları da öğrenilmiş.

Ulus Gazetesinde, köşe yazarları da gelişme ile ilgili fikirlerine yer vermiştir: Prof. Dr. Yavuz Abadan "*inkılaplarımızın korunması*³⁷⁷" başlığı ile giriş yapmıştır. Demokrat Parti'nin Ezan ile ilgili planlarını eleştirmektedir.

"Hükümet Programını tahili eden yazılarımızdan birinde, beyannamenin en çok övülmeğe değer noktaları, "millete malolmuş inkılaplarımızın mahfuz tutulacağına" dair teminat olduğunu sevinçle belirtmiş ve be esas üzerinde ehemmiyetle durmuştuk. Gerçekten bu teminat, daha önce D.P. nin Seçim Beyannamesinde yer aldığı gibi, Hükümet Programında da bir kaç kere tekrarlanmıştı.

Bu açık teminat karşısında, Başbakanın Arapça ezana dair Zafer Gazetesinde çıkan beyanatını okuyunca, içten bir ürperti duyduğumu saklayamayacağız. Demek oluyor ki, ileri ve inkılapçı bir zihniyetle hürriyet davasını zafere ulaştırdığı iddiasında bulunan D.P. iktidarının ilk icraati, Arapça ezan okunmasına yeniden imkan vermekle başlayacaktır. Bunun, yukarıda işaret edilen seçim ve hükümet beyannameleri vaadiyle, hazin bir tezad teşkil ettiğine hiç şüphe yoktur.

Hükümet Programında vuzuhsuz, müphem bazı noktaların bulunduğu dair C.H.P. görüşünün, Demokrat Parti çevrelerinde büyük bir sinirlilik yarattığı hatırlardadır. Şimdi anlamış bulunuyoruz ki, Hükümet programında müphem kalan tereddütlü noktaların esasını araştırmakta hiç de haksız değiliz.

Arapça ezan meselesi, asıl korkmamız gereken şeyin, Hükümet Programında asla zikredilmemiş hususlar olduğunu gösterdi. Daha fenası, Başbakanın beyanati,

³⁷⁷ "İnkılaplarımızın Korunması" , **Ulus** 6.6.1950

beyannamede sarih surette belirtilmiş bir taahhüdün de indi bir tefsir ile kolayca bertaraf edilebileceği endişesine yol açmış bulunmaktadır.

Düne kadar "millele malolmuş inkılaplar" arasında bizim gibi Demokrat Parti iktidarının da "layiklik" prensibini anlamakta olduğu kanaatinde idik. Öyle sanıyorduk ki, sayın Adnan Menderes; laiklik esasının Türk inkılabının karakteristik hususiyetini teşkil ettiği hususunda bizimle beraberdir.

Gerçekten Türk inkılabı, hakiki manasıyla dini-teokratik temellere dayanan bir ortaçağ devleti yerine, milli-layik prensiplerin üzerine kurulan modern bir yeniçağ devletinin hayata kavuşması demektir. Milli mücadelenin en değerli verimi, istiklaline kavuşmuş bir millet varlığında, ortaçağın dini hurafelerinden temizlenmiş layik bir zihniyetin yerleşip kök salması olmuştur.

"Zafer" deki beyanatına bakılırsa, Adnan Menderes arkadaşımız, arapça ezan okuma işinin, layiklik prensibine dokunmayacağı veya hiç olmazsa bu prensiple ilgili olmayacağı kanaatindedir. Fakat ne yazık ki, bu kanaatini delillendirmek üzere ileri sürdüğü gerekçe, tıpkı Hükümet Programının icraata taalluk eden vaadleri gibi, vuzuhsuz, müphem, çapraşık ve mütenakızdır.

Başbakan her taassubun, cemiyet hayatı için zararlı neticeler doğuracağı gerçeğiyle sözlerine başlıyor. Atatürk'ün taassubu yıkmak için Türkçe ezan mecburiyetini koyduğunu, zamanında bunu çok lüzumlu hatta zaruri bir şey olduğunu kabul ediyor. Yalnız aradan bu kadar zaman geçtikten ve artık ihtiyaç ortadan kalktıktan sonra, Türkçe ezan okumada ısrarın vicdan hürriyetine karşı bir taassup teşkil edeceğini ileri sürmek suretiyle, aynı kelime ile ifade olunan aynı zihniyetin, muayyen bir devre içerisinde mana ve mahiyet değiştireceği neticesine varıyor. "Taassup" mefhumunun böyle birbirine mütenakız bir manada yorumlanması kelimeleri siyasi maksatlara alet etmekten başka bir şey değildir.

Başbakanın Arapça ezana dair beyanatını gazetelerde okuyan bir yabancı dostumuz bize bunun bir "seçim lokması=Wahlfleisch" telakki edilip edilemeyeceğini sordu. Aynen dilimize seçim eti diye tercüme edilmesi gereken bu tabirle, yem borusu veya taviz gibi bir mananın kastedildiği meydandadır. Kendileriyle münasebetlerimiz ne kadar içli ve samimi olursa olsun, yabancı dostlarımızın bizim meselelerimizle karışmalarını hoş görmediğimiz cihetle, bu ihtimali şiddetle reddettik.

Demokrat Parti'nin seçimler sırasında ve parti programında Arapça ezan konusunda herhangi bir vaadi olmazken ilk icraat olarak başlanması yazarın hayretini artırmakta. Bunu Millet Partisi yapsa şaşırmayacağını söylemekte.

Esasında Demokrat Parti iktidarının, ne seçimler sırasında ne de Hükümet Programında halka bu konuda her hangi bir vaade bulunduğunu hatırlamıyoruz. Bu yüzden durup dururken ilk icraat olarak böyle bir mevzuun ortaya atılması, büsbütün hayretimizi artırıyor. Eğer iktidara gelen Millet Partisi olsaydı, diyecek hiçbir söz bulunamazdı. Çünkü adı geçen parti, vatandaşlarının istedikleri dilden ibadette bulunabileceklerini programında tasrih etmiştir.

Bu durum karşısında insanın aklına garip şeyler geliyor: Bu ölümlü dünyanın türlü inanılmaz ecellilerine her gün şahit olduğumuza göre, acaba Demokrat Parti, muhalefette eski kader arkadaşlarına bir zafer hediyesi olarak mı böyle bir karara doğru gidiyor? Büyük Millet Meclisinde Başbakanla Samed Ağaoğlu'nun Millet Partisine karşı sert hücumları üzerinden daha üç günü geçmemiş bulunması, bu ihtimali suya düşürüyor. O halde, Demokrat Partinin bu türlü sürprizlerle, halk efkârını geçim ve iktisat alanında beklediği müsbet işlerden başka taraflara çelme gayesi güttüğünü kabul etmekten başka çare kalmıyor.

Eğer yakın tarihin ve Türk inkılabının seyri, hafızalarımızda canlı bir şekilde yaşamasaydı, belki biz de Adnan Menderes'le birlikte, ezanın Türkçe veya Arapça okunmasının layiklik prensibiyle hiçbir ilgisi olmadığına inanırdık. Fakat işin böyle olmadığı Türkçe ezana karşı yapılan mukavemet ve son günlere kadar bazı tarikat mensuplarının Meclis binasına Arapça ezan okumakta ısrarlariyle sabittir.

Biz hiçbir zaman, cemiyetimiz için Müslümanlığın yüksek sosyal değerini inkara kalkışanlardan değiliz. Aksine bugünkü millet ve devlet şuurunun terkiibinde, gerçek ve öz manasiyle İslamlığın, en kuvvetli duygu ve dayanışma kaynağı olduğunu bütün ehemmiyetiyle idrak edenlerdeniz. Türk tarihinin ikbal ve şeref devirlerine ait kıymetlerden pek çoğunu dine ve Müslümanlığa borçlu olduğumuzu asla unutamayız.

Ancak şurasını da unutmayacağız ki, Osmanlı İmparatorluğunun son idbar devresinde ki, sukutlarda, soysuzlaşmış dini hurafeler, siyasi maksatlara alet edilen taassup en yıkıcı faktör olmuştur. Atatürk inkılabının layiklik prensibi, dini, bu aşındırıcı curufundan kurtararak asıl ve öz değerine kavuşturma dileğinin ifadesidir.

Türk milletinin Luther'in yaptığı gibi bir din reformuna kavuş olması halinde şimdi bu tedbirlere gerek kalmayacağını savunmaktadır.

Türk Milleti, inkılaptan önce Luther ölçüsünde bir din reformcusuna kavuşsaydı, hiç şüphesiz ne taassubu yıkmak için siyasi ve kanuni tedbirlere, ne de layikliği tesis için Türkçe ezan okunması mecburiyetine başvurulmazdı. Buna asla ihtiyaç da duyulmazdı. Çünkü o zaman cemiyetimiz, kendiliğinden dinin yıkıcı ve karanlık maksatlar için istismarından kurtulur, cami içindeki ve dışındaki, ibadetlerimiz ancak kendi öz dilimizle ifa edilirdi. İnkılapçılık ve layiklik prensibi bize milli dil ile Başbakanın "din dili" dediği iki türlü dil tefrikini unutturacak bir dini reforma açılan yolu gösteriyor. Bu yolda yürüyerek gerçek din bilginlerinin ve iradeli din reformcularının yetişmesini kolaylaştıracak tedbirler üzerinde duralım.

Yoksa Arapça ezana dönmek bu yolu tıkamak inkılapçılık ve layikliği yanlış anlamaktır. Böyle bir taviz çıkının neleri beraber sürükleyeceğini kestirmek güçtür. Bu türlü bir teşebbüsün muhtemel neticeleri demokratik hayatımız için söz hürriyetini, vicdan emniyetini ihlal etmekten çok daha korkunç bir tehlike olabilir."

Kemal Zeki Gençosman " Ümit kırıcı başlangıç"³⁷⁸ başlığı altında Arapça ezan hakkındaki şaşkınlığına yer vermiştir. Yeni hükümetin, ekmeği, şekeri basmayı ucuzlatmaktansa öce girdiği faaliyetin inkılap ile ilgili olduğunu ve bundan kolayını bulamamıştır derken Türkçe ezanı minareden kovmak için nasıl bir sebep bulunduğunu sorgulamaktadır. Etime bıçak saplansa bir damla kanım akmaz haldedir. Arapça ezandan sonra gerilere doğru daha ne gibi adımlar atılacağını sorarken ürperdiğini dile getirmektedir. Halkın hoşnutluğunu, oyunu kazanmak için bu gidişle Arap harflerini, fesi dört kadını getirecekleri düşünülmektedir.

"Bugünkü fıkramın mevzuu başka idi. Büyük Millet Meclisinde ileri sürülen bir teklifin hatırlatışıyle illet bayramları üzerinde konuşmak istiyordum. Sayın Halide Edip Adivar'ın Demokratların iktidara geçtiği 14 mayıs gününü milli bayram yapma fikrine ait düşüncelerimi söylemek niyetinde idim. Ama bugün ortaya bayramdan da, seyrandan da daha mühim bir mesele atılmıştır. Hepsini bir yana bırakıyorum. Günün davası üzerine geliyorum. Ötekiler şimdilik bir yanda dursun, çünkü yeni Hükümet minarelerde büyük icraata geçmiştir.

³⁷⁸ "Ümit Kırıcı Başlangıç", **Ulus** 6.6.1950

Yeni Hükümetin, ekmeği, şekeri, basmayı ucuzlatmadan önce giriştiği faaliyet, inkılap üstünedir. Anlaşılan bundan kolayını bulamadı.

Ezanı Arapça okuyacaklar.

Bu, bir kanun mevzuudur. Değiştirecekler. Ama daha önce umumi efkari hazırlamak lüzumunu duymuşlar. Guya sualler soranlar olmuş, cevaplarını yazdırmışlar. Demişler ki, bizim vicdan hürriyeti anlayışımıza göre ezan pekala Arapça okunabilir. Bunu söyleyenler vicdan hürriyetini nasıl anlarlar, bilmiyorum. Büyük tecessüs de duymuyorum. Yalnız bir şey var ki o, merak edilmeye değer: Acaba birer inkılapçı olarak, İslam ümmetini Türk diliyle ibadete davet eden ezanı minarelerden kovmak için nasıl bir mucip sebep bulmuşlardır?

Ezan Türkçe mi okunmalı, Arapça mı? Bunu kör bir taassupla düşünmüyorum. Mesele yapmak isteğim böyle bir taassuptan değildir. Görülüyor ki, yeni Demokrat Parti Hükümeti, hayati alışkanlıkların ve mistik duygularının zaviyesinden alan hal sınıfına hoş görünmek için çırpınırken işlerin en kolayına ve en ucuzuna el atmışlar.

Bu sabahtan beri perişan bir halde olduğumu sizden neye gizleyeyim. Etime bıçak saplansa bir damla kanım çıkmaz. Hükümet gazetesinin Atatürk inkılaplarının bir taraftan diklenmeye başladığını teşbir eden büyük manşetini gördüğüm andan itibaren içimi derin bir ümitsizlik kapladı. Sabahtan beri kara kara düşünüyorum. Arapça ezandan sonra halkın daha nelerden hoşlanacağını ve yeni hükümetin gerilere doğru daha ne türlü adımlar atacağını düşünüyorum. Tüylerim diken diken oluyor.

Arapça ezan, sadece bir sembolden ibrettir. Ama bu sembolün altında bu millete benliğini duyurmak uğruna girişilmiş ileri hareketler vardır, dünya yüzündeki itibarımızı ve memleket içindeki kudretimizi temin eden inkılaplarımız vardır. Bunlara kısaca Atatürk inkılapları diyoruz.

Bu gidişle yeni Hükümet yarın halkın Arap harflerini öbür gün festen ve dört karıdan hoşlanacağını düşünebilir; halkın hoşnutluğunu kazanmak reyini kazanmaktır. İş birer fetvaya kalsın. Hazin bir surette görüyoruz ki yeni iktidarın safları arasında fetvaların her türlüünü verebilecek olanlar yer almışlardır ve kamış kalemler ellerinde, divitler bellerinde, kağıtlar dizlerindedir.

Sayın Başbakanın nutkunda ehemmiyetle yer tutmuş olan "millete mal olmamış inkılap" tabiri bile açık kapıdır ki oradan geçmiyecek, geçirilemiyecek hiç bir şey yoktur.

İktidardadırlar; muhalefeti konuşturmamak kararında olduklarını da daha ilk günde isbat etmişlerdir. O halde her şeyi yapabilirler, her kanunu değiştirebilir, yeni Türk Devletinin temel taşları, yarınki Türkiye'nin en sağlam teminatı diye gururlandığımız inkılapları, Atatürk'ten kalmış bütün mirasları birer birer yiyebilirler.

Siz, haklı olarak, peki dersiniz, bu mirasyediler içinde Atatürk'ün emanetine ve inkılapların muhafaza ve müdafaasına andiçmiş olanlardan hiç mi kimse yoktur?

Biz cevap veririz: çoktur. Hatta üçü beşi müstesna, hepsi inkılap neslindedir ve inkılabın adamıdır, ama Atatürk ölmüş, onun partisi şimdi ekalliyette kalmış ve Demokrat Parti iktidara geçmiştir.

Bin bir gaile arasına bir de yemin mi düşünecekler. "Tanrı uludur" diyen müezzine sen in aşağı... Senin yerine "Allah-u Ekber" diyen çıkacak! Çünkü bugünün oy ticaretinde ikincisi daha çok makbuldür."

Yine aynı gün "inkılaplar bir bütünse"³⁷⁹ başlığıyla Feridun Osman Mentешеoğlu kanunla ilgili düşüncelerini sunmuştur:

"Beş gün evvel çıkan "Hangi İnkılaplar?" başlıklı yazımda, hükümet programının inkılaplara dair maddesini çok karanlık bulduğumdan bahsedecek vuzuhlandırılmasını dilerken, Hükümetimizin kendisini manevi tazyikler altında hissederek karar vermek mecburiyetinde kalmamasını da temenni etmişim. Bilhassa genç nesillerin candan bağlı bulunduğu bu mevzua dair fikirlerini - Arapça ezan hakkındaki hükümet - tasavvuruyla birlikte - izah eden Başbakana, açıklamalarından dolayı teşekkür etmek isteriz.

Sayın: Adnan Menderes'in beyanatu "programdaki ifade şekline nazaran acaba Hükümetçe millete malolmamış sayılan inkılaplar mı vardır?" endişemizin tamamen doğru olduğunu teyid etmiştir. Ezanın Türkçe veya Arapça okunup okunmamasını münakaşa niyetinde bulunmamakla beraber, yeni demecin bir

³⁷⁹ " İnkılaplar Bir Bütünse", **Ulus** 6.6.1950

tenakuz, başka bir hükmünde derin bir ibham sezdiğimizi belirtmek lazım gelmektedir. Başbakanımız: "İrticaa, taassuba, geriliğe karşı mücadeleyi ancak prensiplere sıkı sıkıya bağlı kalmakla mümkün görüyoruz" diyor. Tamamen haklıdır ve prensipleri böyle anlamakla mutabıkız. Lakin Hükümet Reisinin bu zihniyeti, vermek temayülünde olduğu kararla acaba tezat halinde değil midir? Eğer Atatürk inkılapları köklü prensipler kaidesi ve bölüntü kabul etmez bir bütünse onların herhangi bir dalını ortadan kaldırmak, Başbakanın istinat ettiği "prensiplere sadakat" prensibiyle nasıl uyuşur? Bunun tesir ve tepkilerini zaman gösterecektir.

Başbakanın beyanatında müphem gördüğümüz cihet: "Amme nizamına ve umumi adaba aykırı olmamak şartıyla" herkesin dini ibadetlerini serbestçe yerine getirebilmesi tarifidir. Bugün Türk Milleti evinde veya camide mutlak bir hürriyetle din vazifelerini ifa edebildiğine göre, sayın Menderes'in yukarıdaki tasrihinin nereye ve ne şekil ibadetlere müteveccih olduğu bizce mechuldür.

Menteşoğlu, ezanın dilinden çok böyle bir hareketin kaynağının aranmasını daha doğru bulmaktadır. Laiklik Türk milletinin duruşunu, dünya algısını değiştiren inkılaplardan biridir. İnkılaplar gelişmiş medeniyetlere ulaşmamızın kilit taşlarıdır bu yüzden biri çıkarılırsa diğerleride sarsılacaktır demektedir.

Asıl meseleye gelince, biz ezanın dilinden ziyade, böyle bir teşebbüsün varlık problemimiz içindeki menşeyini aramayı daha doğru buluyoruz. Biliriz ki Atatürk inkılapları Türk milletinin cemiyet binasını, irfan karakterini ve dünya anlayışını tamamen değiştiren temel kaidelerdir. Ve laiklik onlardan yalnız bir tekidir. Atatürk bu laikliğin milli inkişafı sağlıyan inkılaplar lehinde işlenmesinde fayda görmüştü.

Şimdi davanın anahtarı bu olunca, Demokrat Parti hükümetinin kül halinde inkılapçılığı mı, yoksa ümmet devrimizdeki telakkilere kadar müsamaha edebilecek bir laikliği mi tercih ettiğini öğrenmekte zaruret vardır sanmıyorum.

Eğer geniş veya mahdut bir prensip çerçevesi olan laiklik, Adnan Menderes Hükümetinde, Atatürk inkılaplarının çoğuna galebe çaldı ise (Müslüman Türkleri camie çağırmaktan başka bir rolü bulunmayan ezanın, ana dilimiz yerine mutlaka Arapça okunması şart olmamakla beraber) meselenin mahiyeti basitleşir ve yeni Hükümetin politik bünyesi sarahate kavuşur. Bu takdirde bizlere düşen vazife böyle

bir laiklikte pisikolojik mesnetler arıyan bir hükümetin tecrübelerini dikkatle takip etmekten ibaret kalır.

Ama son demecinde bile: "Milletimize malolmuş inkılaplarımızın tamamıyla korunacağını" tekrar taahhüt eden sayın Başbakan, Atatürk inkılaplarının bütünü mahfuz tutmak kararındaysa o zaman mevzuun nezaketi bambaşka hüviyet alacaktır. İnkılaplar kendiliğinden gelişmeyen, empoze edilen hadise ve müesseseler olduğu için vicdan ve tefekkür hürriyetleri onlara göre ayarlanmış, binaenaleyh inkılap kanunları Türk cemiyetinin normal hayat prensipleri haline gelmiştir. Bu şartlar altındayken Adnan Menderes'in: "Aradan bunca yıllar geçtikten ve vaktiyle zaruri görülen tedbire ihtiyaç kalmadıktan sonra..." Gerekçesinde ne derece isabet bulunduğunu kestirmek güçtür. İnkılap kanunlarına lüzum kalmadığı hangi tezahürlerin güvenliğinden, ne gibi karinelere kuvvet almaktadır?

Biz umumi olarak öyle düşünüyoruz ki inkılaplarımız muassır cemiyet yapımızın kilit taşlarıdır. Onlardan herhangi birisini çekip çıkarmanın tabiat kanunlarına uygun bir reaksiyonla diğerlerini de sarsabileceği, daima uykularımızı kaçıran bir ihtimal olarak hatırımızda düğümlü durmalıdır.

Vatandaşlarımızın vicdan ve iman hürriyetleri ancak inkılaplar nizamının ahengiyle selamete yürüyebilir. Bu mazbut terkibi titiz bir itina ile korumak yeni Hükümetin de başlıca muvaffakiyet sırrını teşkil edecektir. Şimdilik Hükümet fikrinin akislerini hatta yukarıdaki tenakuzları da giderecek daha geniş izahları beklemez mevkiindeyiz."

7 Haziran 1950 de gazetelerde Arapça ezan ile ilgili çoğunlukla köşe yazarlarının yazılarına yer verilse de, halktan gelen ilk tepkilere de yer verilmiştir.

Zafer Gazetesinden Mümtaz Faik Fenik "*İnkılabı Sadakat ve Vicdan Hürriyeti*"³⁸⁰ başlığını yazarak, Halk Partisi cephesindeki karşı düşüncelere yer vermiştir. CHP lilere göre Arapça ezana onay vermek şimdiye kadar üzerinde ısrarla durulan inkılaplara sadakatsizlik ve geri doğru gidişattır. Bunun yanında DP'nin ezanın Arapça'ya döndürülmesi ile ilgili, geçerli nedenleri sıralamıştır. Adnan Menderes'in sözleri, ileri bir görüş olması yanında laiklik ve vicdan hürriyetinin oluşmasını sağlayan rahat bir ortamdır. İnkılaplar yerleşmiştir, dinin siyasete alet

³⁸⁰ "İnkılabı Sadakat ve Vicdan Hürriyeti", **Zafer** 7.6.1950

edilmesine izin verilmeyecektir ve Allah ile kul arasına kimse giremeyecektir. Din bir vicdan meselesidir.

"Başbakan sayın Adnan Menderes'in Arapça ezan meselesine dair verdiği beyanatın, bilhassa halk partisi mahfillerinde türlü tefsirlere yol açtığını görmekteyiz. Onların fikrine göre Arapça ezana müsaade etmek şimdiye kadar üzerinde ısrarla durulur büyük inkılaplara bir nevi sadakatsizliktir ve hatta geriye doğru bir çarktır.

Bilmiyoruz: bu şekildeki bir iddada ne dereceye kadar hakikat payı bulunur?

Bizim kanaatimizce, bilakis Adnan Menderes'in sözleri, çok ileri bir görüşün mahsulüdür; ve laiklik prensibinin, vicdan hürriyetinin tam tezahürüne imkan veren bir genişliktir.

Memlekette başarılan inkılaplar, artık yerleşmiştir. Dinin politikaya alet edilmesine elbette müsaade edilmeyecektir fakat bu sırada: Allahla kulun arasınada kimse girmeyecektir; her vatandaş Allahına istediği şekilde ibadet etmek hürriyetine sahip olmalıdır. Ezanın Arapça okunabilmesi işte bu vicdan hürriyetinin bir neticesi olarak lazım gelir. Gerçi vaktiyle bu hususta bir kanun çıkarılmıştır. Fakat zamanların değişmesiyle, kanunların değişmesi kadar tabii birşey olmaz. Bu gün artık ezanın, Türkçe ve Arapça okunması, bir politika meselesi değil, sadece bir telakki meselesidir. Hem zaten ezanın Türkçe okunması tamamlanmış bir din reformunda sayılmaz. , çünkü ezan Türkçe okunduğu halde, camilerde ibadet kuran diliyle yapılmaktadır. Müslümanları camie "tanrı uludur nidasıyla çağırıyoruz fakat mümin namaza " Allahüekber" hitabıyla başlıyor, ve bütün dualarını Arapça yapıyor. Bu tezat şimdiye kadar kimsenin gözünde kaçmış değildir. Demek ezanın Türkçe veya Arapça okunmasında ne bir dil telakkisi ve nede bir dini reform bahse mevzudur; nasıl böyle düşünebilirizki, cenazelerimizde bile imamlar, bu gün kuran diliyle telkin vermekte ve müslümanlık kelimeyi şehadetle" tamam olmaktadır.

Yazının devamında, DP'nin anayasaya aykırı ve antidemokratik yasaları kaldırmayı prensip edindiği, daha önceki dönemde bu kanunlara ihtiyaç duyulurken, artık inkılapların kökleşmesi ile ezanın Arapça okunmasının irtacaya yol açmayacağı, Adnan Menderes'in bu icraatını siyaset takdiği gibi görmemek gerektiği çünkü seçimden sonra böyle bir konunun olmadığını söylemektedir.

İnkılaplara sadakat meselesine gelince sayın Adnan Menderes'in beyanati doğrudan doğruya bu sadakatin tabii bir neticesidir. Anayasamızda kamu hakları diye bir fasıl vardır. Yetmişinci maddede hürriyetler sıralanırken bunların içinde bir de "vicdan hürriyeti" görüyoruz. Anayasamıza ve insan haklarına riayeti kendine rehber edinmiş bir rejimi, nasıl olurda bir formalitede bu esaslarda ayrılmış görebiliriz? Demokrasi inkılabına canla başla bağlanmış olan inkılapçı gençliğimizin, anayasanın laiklik prensibini ve kamu haklarını hareketle müdafaa etmesi kadar tabii birşey olamaz. Hepimiz biliyoruzki, Demokrat parti anayasaya aykırı ve antidemokratik kanunları ortadan kaldırmayı kendine esaslı bir prensip edinmiştir. Vaktiyle tek parti zamanında büyük hamleler başarılırken belki bu nevi kanunlara ihtiyaç duyulmuştur; fakat artık Türkiyede cumhuriyet kökleşmiş ve inkılaplarımız her Türkün kalbinde yer almıştır. Bundan sonra ezanın Arapça okunması, asla bir irticaa yol açamaz. Bunu fırsat bilen birtakım insanlar çıkacak olursa, onlara hadlerini bildirmek bu rejimin vazifesidir.

Evet, bazı kanunlar zamanında vazifelerini görmüşler, fakat bu gün demokrasi inkılabının ışığında eski kuvvetlerini kaybederek sararmış birer yaprak gibi düşmeğe mahkum olmuştur.

İstiklal Mahkemeleri Kanunu, takriri Sükun Kanunu böyle değil miydi?.. Türkiye Cumhuriyetinin yeni kuruluş devresinde, bu kanun inkılapçı vasfından şüphe edenler var mıydı? Fakat dünün inkılapçı kanunu, bugünkü şartlar altında artık yaşayamaz bir hal aldığından ortadan kaldırılmıştır.

Misalleri daha fazlalaştırabiliriz: Önceleri memlekette bütün türbeleri kayıtsız ve şartsız kapamak, bunları birer ziyaretgah olmaktan çıkarmak lüzumlu ve zaruri idi. Fakat şimdi, Arapça ezanın okunabileceğine itiraz edenler, eski Türk büyüklerine ait olanlardan başlayarak birer birer türbeleri açmak yoluna girmişlerdir.

Dün İlahiyat Fakültesi diye bir fakülte yoktu. Mekteplerde din dersleri kaldırılmıştı; fakat bugün, her türlü hürriyetler içinde vicdan hürriyetine de verdiğimiz ehemmiyetle bu fakülteyi açtık ve mekteplerimizde din derslerini ihya ettik. Bunlar, inkılapçılık prensipinden fedakarlık mıdır?... Hayır, inkılapçılığa bağlılığımız günden güne çok daha kuvvetlendiği içindir ki, hürriyetler rejimi genişlemektedir.

Ama diyeceklerdir ki, din bahsinde müsamaha edildi de Büyük Millet Meclisinde dinleyiciler saflarından Arapça ezanlar duyulmağa başlandı! Onlara da cevabımız şudur: eğer biz hürriyetlerimizi bir kaç meczubun hareketinden korkarak kayıt altına alırsak, o zaman inkılapların hakikaten yerleşmemiş olduğunu ilan etmiş oluruz. Eğer bugün bir toplantıda Arapça değil, Türkçe ezan okuyan, ezan değil hatta şarkı söyleyen yani sükunu bozanlar çıkarsa, bunları mevcut nizamlarımızla, yola getirmesini pekala biliriz.

İnkılabı sadakat, inkılaplara hizmet etmekle ve bunun için bu inkılapların memlekette hakikaten yerleştiğine bizzat inanmakla kabildir. Bu milletin sağduyusu her nevi irticaa karşı en müessir devadır. Biz buna inandığımız içindir ki, demokrasi inkılabını bu şekilde tamamlamış olduk. Onu her türlü maddi ve manevi kuvvetleriyle beraber yürüteceğiz.

Sözlerimi bitirirken şunu da ilave edelim: Sayın Adnan Menderes'in sözlerini bir nevi politika takdiği şeklinde umumi efkara sunmak isteyenler, büyük bir hataya düşerler. Çünkü Adnan Menderes, bu fikirlerini türbelerin açılması, İlahiyat fakültesinin açılması, mekteplerde din derslerinin tekrar ihdası hareketlerinde olduğu gibi, seçimlerden evvel değil, seçimleri Demokrat Parti kazandıktan ve iktidarı elde ettikten sonra söylemiştir. Dava hürriyetlerin muhafazası, ve rejimin demokrasi esasları dahilinde inkişaf ve davasıdır: bu da en ileri bir inkılapçılıktır."

Zafer Gazetesi'ndeki bir diğer yazarımız ise Muhip Dıranas'dır. Dıranas "Arapça Ezan"³⁸¹ başlıklı yazısında, Arapça ezana gelene kadar CHP'nin din ile ilgili yaptığı değişikliklere değinmiş, Arapça ezan ile laiklik hakkında düşüncelerini aktarmış, DP'nin Atatürk'ün inkılaplarına, kudsiyetine titizlikle bağlı olduğunu söylemektedir.

"İşi illa demagojiye dökerseniz, sizde sorarsınız: Efendiler, dersiniz, türbelerin açılmasına hem de seçime tekaddüm eden zaman içinde, biz mi izin verdik? Bunlar bu gün yapılması gerekli şeyler olduğu halde, bir zaman devirin icabı, Atatürk'ün bilerek maksatla sırf koyu taassuba, softa tahakkümünü, batıl inançları yenmek için koyduğu yasaklardandır diye geçiciliği dikkate alınmadan üzerlerine toz kondurulmayacak mıydı? Bu gün artık türbelerin pencere parmaklıklarına çaput bağlayacak insan yoktur. Ama bu milletin büyüklerinin tarihi

³⁸¹ "Arapça Ezan", **Zafer** 7.06.1950

mezarlarını ziyaretten kimseyi menetmeğe de sizin hakkınız yoktur. Çaput bağlayan çıkarsa kulağında tuttuğunuz gibi...

Neymiş? Arapça ezana müsaade etmek Atatürk'e ve inkılaplarına ihanet etmiş. Ama hürriyet ve demokrasi rejiminde siz, laikliği titiz bir hassasiyetle koruma gayretinde olduğunuzu söylerseniz, Allahla kulun arasına girmeyeceğiz dersiniz, sonra, bütün Türk müslümanlara bir kanunla emretmekte inadedersiniz: Ezanı benim istediğim gibi okuyacaksın. Bu da Laiklik!

Halbuki buna, düpedüz ibadete müdahale ve Allahla kulun arasına girme denir. İsteyen müezzin ezanı Türkçe, isteyen mümin de minaresinde Türkçe ezan duyulan camie gider; ama isteyen müezzin de, müsaade buyuralım da, ezanı Arapça okuyabilsin ve isteyen müslüman Arapça ezan okunan camide namazını kılsın. Laiklik budur. Ve bilinmeli ki Atatürk'ün inkılaplarına sadakat veya sadakatsizlik, umdelerin korunması noktasındadır.

Arapça ezan meselesinde, sayın Başbakanın söylediği makul ve ileri fikirlere ne ilave edebilirsiniz? Zaten her aklı başında insan, bu işteki garabet ve aksaklığı farkeder: Ezan Türkçe okunur, ama camiden içeride Allahüekberle namaza başlanır! Bütün sureler de Arapça.. Bırakın ki bir çok din dilleri konuşulan, yaşayan, alelade olan dil değildir. Çünkü dinin maverailiği ve insanı Allaha yaklaştıracak murakabe hali, gündelik dilin dışında bir dille, elbette, daha selametle muhafaza ve elde edilir.

Fakat, karşı taraf için mesele, hiç şüphesiz bu hakikatler değil, muhalefet adına bulanık suda balık avlamaktır. Ne yanlış yol! Atatürk'ün inkılapları diye bugün yaygara koparanlar daha düne kadar, onun yerlerine başka şahsı ikame etmişlerdi. Ölümünün ertesi günü duvarlardaki resimlerine göz dikenlerin ve adeta "Kral öldü, yaşasın kral" diye bağırانların, hiç değilse Atatürk'ün duvarları süsleyen veya kaideler üstünde yükselen resim ve heykel gibi hatıra ve anıtlarında dahi onu layik olduğu "tek" liğe yükseltenlere söyleyecek sözleri olmamak gerekir.

Demokrat Parti Atatürk'ün bir taneliğine ve inkılaplarının kudsiyetine en büyük titizlikle bağlıdır. Bundan kimsenin şüphesi olmasın."

Yeni Sabah "*Arapça ezan türlü tefsirlere yol açtı*³⁸²" ana başlığı ve "*Bazen fena niyetlilerin, ezan dilinin zordan kurtarılma işini bir irticain başlangıcı olacağı şeklinde istismar edecekleri anlaşılıyor*" alt başlığı ile Arapça ezanın hala gündemde olduğunu, iktidar ile muhalefetin fikirlerine yer verdiği gibi Ankara Üniversitesi talebelerinin Arapça ezana dair üzüntülerini belirtmiş ve bu üzüntüyü de meclise bildirmeyi karar almışlardır. Bunun yanında İzmir'den konu ile ilgili olumlu ve olumsuz yaklaşımlara yer verilmiştir.

"Arapça ezan meselesi burada günün mevzuu olmakta devam ediyor. İktidar partisinin organı Zafer gazetesi, Arapça ezanın Atatürk inkılabında asla bir gedik açmak manasına gelmediğini belirterek bu hususta iktidar partisi ve hükümetin alacağı karardaki isabeti yazmaktadır.

Hiç şüphe yok ki bazı kötü fikirliler bu mevzuyu istismar etmeğe yeltenecekleri aşikardır. Bu cümleden olarak yakında tekke ve zaviyelerin açılacağı hatta fesin kabul edileceği yolunda propagandalara tesadüf edilmektedir. Nitekim Erzurumdan verilen bir habere göre Fahrettin Kolu ve Mustafa oğlu Bürhan adlarındaki iki kişi başlarında takke ve sarık olduğu halde yakalanarak adalete teslim edilmiştir.

Muhalefet çevreleri ise Arapça ezan hakkında Demokrat Parti seçim beyannamesinde ve hükümetin programında her hangi bir kayıt olmadığını, bunun seçimler üzerinde kendi lehlerinde yeniden tesir uyandırmak için yapıldığını söylemektedir.

Dün Ankara üniversitesi talebesinden bir grup, Hukuk Fakültesi lokalinde toplanarak bu meseleden dolayı duydukları üzüntüyü belirtmişler ve bu husustaki görüşlerini Büyük Millet Meclisine bildirmeği karar altına almışlardır.

Diğer taraftan D.P. milletvekilleri arasında da muhalifler bulunduğu ve bu yüzden Arapça Ezan hakkında Meclis Grupunda yapılacak münakaşaların hayli heyecanlı olacağı söylenmektedir.

Ankara Üniversitesi'nden bir grup öğrencide 150 imza ile ezan dilinin serbestliği konusundan çok memnun olduklarına dair bir telgrafi Başbakan'a göndermişlerdir.

³⁸² "*Arapça ezan türlü tefsirlere yol açtı*", **Yeni Sabah** 7.6.1950

"Talebenin çektiği telgraf

Diğer taraftan Ankara Üniversitesi talebesinden 150 imza ile Başbakan'a şu telgraf çekilmiştir.

Sayın Adnan Menderes

Ezanın serbestisi mevzuunda verdiğiniz beyanatı derin bir memnuniyetle okuduk. Laikliğin bütün icapları ile tatbiki hususundaki kararınızı ve serbest din, serbest devlet düsturunu teyid etmek zımmin da gösterdiğiniz asilane cesareti bütün kalbimizle tasvip ediyoruz.

Vicdan hürriyetinin teminini tehlik ve hasretle bekleyen biz üniversite gençleri, milletimizin en başda gelen arzularından birinin tahakkukunu görmekte sonsuz bir bahtiyarlık duyuyoruz. Bu vesile ile minnet ve şükranlarımızı arzeder, hürmetlerimizi teyid ederiz."

İzmirdeki akisler başlığı altında haber şöyledir:

"Yeni hükümetin Arapça ezan okunmasına müsaade edeceği haberi şehrimizde umumiyetle iyi karşılanmıştır. Bilhassa din adamları laiklik prensiplerine göre ezanın Arapça okunması lazım geldiğini ileri sürmekte ve din konusunda vatandaşların serbest bırakılmalarının doğru bir hareket olacağını söylemektedirler.

Aksi tezi müdafaa edenler ise, bunun böyle yapılmasının inkılaba aykırılık demek olacağını, ezanın Arapça okunmasına başlandıktan sonra milletin eski devir adet ve ananelerinin hortlamasına intizar edeceğini, binaenaleyh bu hareketin iyi neticeler vermiyeceğini iddia etmektedir."

Milliyet Gazetesi " *Arapça ezan meselesi geniş akisler uyandırdı*³⁸³ " ana başlığını atarken, alt başlıkta "*Halk Partili çevreler hücumu geçti, münevver zümre ikiye ayrıldı, halk memnun görünüyor*" demiştir. CHP yayın organı olan Ulus ve Ankara gazetelerinde, Arapça ezan açıklamasından sonra hükümete karşı saldırıya geçtiklerini, birçok DP li milletvekilini Arapça ezan karşısında olduklarını DP meclis grubunda da olumsuz karşılandığının haberlerinin yer aldığını yazmakta. Halkın bir kısmının Arapça ezanı desteklerken bir kısmının da karşısında olduğunu yazmıştır.

³⁸³ "*Arapça Ezan Meselesi Geniş Akisler Uyandırdı*", **Milliyet** 07.6.1950

“Başbakan Adnan Menderes'in Arapça ezan hakkında evvelki gün verdiği beyanat, Halk Partisi mahfillerinde istismar edilmek temayüllerini göstermekte ve şehrimizde beyanat lehinde ve aleyhinde birçok fikirler serdedilmektedir.

CHP yayın organı olan Ulus ve Ankara gazeteleri bu beyanatu fırsat bilerek Adnan Menderes hükümetine şiddetli hücumlar yapmakta ve birçok Demokrat Partili milletvekillerinin de Arapça ezan meselesinin aleyhinde olduklarını, hadisenin DP Meclis grupunda da kıyametler kopardığını yazmaktadır.

Üniversiteli gençlerin de bu meseleyi aralarında konuştukları görülmektedir. Bu cümleden olarak Hukuk Fakültesine mensup bazı gençlerin hiçbir ilana lüzum görmeden Hukuk Fakültesi lokalinde bir toplantı yaparak bu kararı protesto ettiklerini bugünkü Ankara gazetesi yazmıştır. Bunu üzerine diğer bazı hukuklu talebe de böyle bir toplantıdan haberleri olmadığını söyleyerek hakkın, hukukun ne demek olduğunu herkesten iyi bilmesi lazım gelen arkadaşlarının bu hareketine müteessir olduklarını belirtmişlerdir. Aynı gençler Türk vatandaşlarına bahşedilmiş olan hürriyetlerini takdir edebilecek bir kültür seviyesine ulaşmış olan arkadaşlarının, çok yerinde bir hareketi sabote etmek manasına gelen teşebbüsleri beğenmemektedirler.

Gazetecilerle görüşen bu gençler ayrıca şunları söylemişlerdir:

"- Kendini bilen ve vatanını seven talebeler derslerine çalışmaktadır. Bizler Anayasamıza ve vicdan hürriyetine aykırı anormal düşünceler mahsulü olan bu protestoyu reddederiz."

Diğer taraftan bu beyanat siyaset dışındaki muhitlerde de birbirine zıt, fakat aynı kuvvette tepkiler yaratmıştır. Bir kısım münevverler bu kararı bir inkılabın ortadan kaldırılması şeklinde tefsir ederlerken, diğer bir kısım münevverler de halkın vicdan hürriyetine karışmasının esasen Anayasaya aykırı bulunduğu noktası üzerinde durmakta ve Meclisin böyle bir karar vermekle amme vicdanı üzerindeki baskıyı kaldıracağına inanmaktadır.

Şurası muhakkak ki Adnan Menderes'in beyanatu en müsait zemini orta sınıf vatandaşlar arasında bulmuştur".

Cumhuriyet Gazetesi "*Arapça ezan meselesi*"³⁸⁴ ana başlığı ve "*Demokrat çevrelerinde laiklik prensibinin bütün icablarıyla uygulanacağı belirtiliyor*" alt başlığı ile haberi vermiştir.

"Arapça ezan mevzuunda D. Parti Meclis Grupuna verilmiş olan önerenin hararetli görüşmelere yol açacağı sanılıyor. Ancak şimdiden anlaşılan cihet, Halk Partisi propagandası tarafından girişilen tahriklerin çoğunluğun üzerinde tamamen aksine tesir uyandırdığıdır.

Muhalefetin bu vesile ile bazı öğrenciler arasında yapmak istedikleri propagandalar da alakalılar tarafından dikkatle takip edilmektedir. Demokrat çevrelerinde belirtildiğine göre, laiklik prensibinin lafta bırakılmayarak bütün icablarıyla uygulanması mukarrerdir ve bu işlerde Halk Partisinin türbeleri açışı gibi, günlük politika icabları veya seçim propagandası değil, ancak prensip rehber olacaktır."

Ulus Gazetesi'nden Feridun Osman Menteseoğlu köşe yazısında Demokrat Parti'nin Arapça ezan ile ilgili uygulamasını "*Yeni açmazlar peşinde*"³⁸⁵ başlığı ile vermiştir ve Demokrat Parti ve icraatleri ile ilgili kaygı ve korkularını aktarmıştır.

"Demokrat Hükümetin faaliyete geçer geçmez, taahhüt ettiği dünya dertlerini olurluna bırakıp ayağının tozuyla Arapça kamete kalkması, hiç şüphesiz münevver sınıflarla Atatürk gençliğini kalbinden titreten bir sürpriz darbesi yaptı. Zaten programı dinlerken zihnimizin saplandığı pek çok fikir düğümlerinin şimdilik muamma halinde duran birer açmaz olduğunu anlamış; hele inkılapları ve sağ sol cereyanları bulanık bir ifadeyle gölgeler altında tasnife çalışan girift nazariyeden zaruri bir şüpheye kapılmıştık.

Şükrolunur ki Adnan Menderes bize bekleyiş azabın fazla çektirmedi. Hemen arkasından şunu ilave etmeye mecburuz: Başbakanın Türkiye'de Türkçe ezanı kaldırmak için bulduğu formülün ilmen ve siyaseten ne Atatürk'le ve inkılaplarıyla, ne de vicdan hürriyetinin laiklik kaidelerine göre tanzimiyle hiçbir alakası yoktur. Eski şeriatçı ananeleriyle yaşamak isteyen bir taasubun bu memlekette kalmadığı

³⁸⁴ "*Arapça Ezan Meselesi*", **Cumhuriyet** 7.6.1950

³⁸⁵ "*Yeni Açmazlar Peşinde*", **Ulus** 7.6.1950

iddiasından doğacak mantıki netice, herhalde Arapça ezanın Hükümet zoriyle iadesi olamazdı ve olmamalıydı.

Bunun basit sebebi İktidar Partisi ve Hükümetin fiili bir taassup baskısı altında bu karara gitmesidir. Çünkü Demokrat Parti seçimlerde oy kazanabilmek için yaşlı nesillere dini tavizler vaatetmiş ve ilk iş olarak, ilmi ikna etmesi ihtimali olmayan yozlaşmış bir laiklik mazeretiyle ezanı ele almıştır. Herşeyden önce C.H.P.nin üç milyon küsur rey satın aldığı gibi feci bir isnadı Türk Milletine reva görenlerin kulakları çınlasın demek isteriz! D.P.nin, rey çoğunluğunu Türk inkılaplarından ne tehlikeli adaklar pahasına tedarik ettiği cidden pek parlak tecellilerle sabit olmaktadır. Birçok bölgelerde şeriat devrinin dinciliğine dönüş, zengin sınıflara millet sermayesi fabrikaları (hem de çok kar getirenleri!) faizine satış!

Biz Türk minarelerinden Türk dilinin tardı şeklinde bir hezimete razı olmuyoruz; ne inkılaplarımızın, ne millet emlakinin bir ganimet taksimine mevzu yapılmasını asla terviç etmiyoruz. Hükümet programındaki "yüksek din müesseseleri" ile Başbakanın son beyanatında gördüğümüz " amme nizamına ve umumi adaba aykırı olmamak şartıyla" müsaade edilecek ibadetlerin neler olduğunu bir an evvel millete bildirmenin de müstacel bir ehemmiyet kazandığı kanaatindeyiz. Zira büyük Atatürk'ün zamanla mukayyet olmıyarak gençliğe emanet ettiği inkılaplara, hiçbir iktidar hükümetinin siyasi prestij uğrunda tasarruf etmek hakkı yoktur."

Ezanın Türkçe, cami içinde ibadetin Arapça yapılması ikileminin, ibadetin tamamen Türkçe yapılması ile çözüleceğini söyleyerek yazıya devam etmektedir.

"Minarede Türkçe ezan, camide Arapça ibadet arasında filhakika bir tezdad göze çarpar. Lakin Türk vatanında yarım kalmış bir gelişmeden doğan bu çapraz, Türk dili ve Türk milliyetçiliği aleyhine neden ve nasıl tefsir edilebilir? Atatürk'ün irfan inkılabındaki tek ve değişmez kaide bu milletin kafasını şark skolastiğinden, bu milletin dilini yabancı tahakkümünden kurtarmaktı. Bu mahiyette Türkçe ezan muazzam bir mefhumun sembolü ve muazzam bir inkılabın başlangıcıdır. Eğer ortada duran tezdadı gidermek murad edilirse bunun en tabiisi ibadeti Türkçe yapmaktan başka ne olabilir?"

Bütün iç kurtuluşlarıyla birlikte din reformunu da tamamlamış medeniyet ülkelerinden hangisinde " din dili" adıyla bir yabancı lisana kapitülasyon verilmiştir? O halde inkılapçı bir parti mistik baskıları kolluyarak iktidarda kalmak uğrunda geriliğe imtiyazlar tanımak değil, İlahiyat Fakülteleri gibi muhtar ilim yuvalarında dini islahatın olgunlaşmasını sağlamak mevkiinde (hata zaruretinde) olmak icabeder.

Lakin D. P. İktidarı, kendisinin günlük politika zaruretlerini, yarınki nesillere karşı ifa etmek mecburiyetinde bulunduğu hayati vazifelere tercihte ısrar ederse sözü tarihe bırakıp siyasi bir icbarın neticelerini beklemekten başka çare kalmaz."

Yine aynı tarihli Ulus gazetesinde " İnkılapçılık ve Demokrasi"³⁸⁶ başlığı ile Nihat Erim'in yazısını görmekteyiz. Yazıda Nihat Erimi başlıktan da anlaşılacağı üzere inkılapçılık ve demokrasi üzerinde durmaktadır. Atatürk döneminde inkılapların başlanmasından D.P döneminde değişmesine kadar sürece değinmiş ve bunun demokrasiye uygun olup olmamasını dile getirmiştir.

İnkılap ve cemiyetin yaşayış tarzını birden ve kökünden değiştirmek manası ile alındığı zaman, bir "zorlama" hatıra gelmelidir. Hiç bir insan topluluğu kendi alışık olduğu yaşayış tarzından gönül rızası ile birdenbire vazgeçemez. Gönül rızası ancak "tekamül" yolundan elde edilebilir. İnkılapta, ekseriyetin rağmına hareke zarurettir.

Türk inkılabı da bu yoldan yapılmıştır. Atatürk, milli kurtuluş mücadele ve harbinde kazandığı eşsiz otorite ve sevgiye de dayanarak, milletin yaşayışını kökünden değiştiren hareketlere girişmiştir.

Atatürk, bir avuç münevverin kendisine olan sevgi ve bağlılık ve inancında manevi dayanağını bulmuştur. İnkılapların manasını dahi kavramayan, eski gidişe samimi surette bağlı olanlar ise, Atatürk'ün otoritesinden yıldıkları için açık bir mukavemete pek cesaret edememişlerdir, sırasıyla başarılmış olan inkılapları 25 sene evvel ele alabilmenin ne büyük bir kudrete ihtiyaç gösterdiğini son gelişmeler bir kere daha ispat etmiştir. Aradan geçen aşağı yukarı bir nesillik zamanda sayısı milyonları bulan yeni zihniyette insanların yetişmiş olmasına rağmen, inkılapların artık sağlam yerleşmiş sayılıp sayılmayacağı sorulmaktadır.

³⁸⁶ "İnkılapçılık ve Demokrasi", Nihat Erim, **Ulus** 07.06.1950

Filhakika, 1945 yılına kadar inkılaplar üzerinde münakaşaya girişmek mümkün değildi. O tarihe kadar, Atatürk tarafından tatbik edilmiş olan inkılap tedbirlerinin, vatandaşların çoğunca benimsenip benimsenmediği bir serbest imtina tabii tutulmamış idi. 1945 ten 1950 ye kadar memlekette serbest münakaşa inkişaf etti. Herkes, pek mahdut kayıtlarla, düşündüğünü hiçbir şeyden çekinmeden yazıp söylemek imkanını buldu. Halifecilik, padişahçılık ve komünistlik hariç, diğer bütün fikirler serbestçe ortaya kondu. Yeniden kurulan siyasi partiler programlarında yazılı olsun veya olmasın, inkılap prensiplerinden bazılarını açıkça reddedebildiler. Partilerce vazifelendirilmiş veya bağımsız kimseler yurdun en tenha köşesindeki köylere kadar yayılarak diledikleri gibi propaganda yaptılar. Bu türlü faaliyetler önce tereddüt ve şüphe ile karşılanırken, faillerine devletçe hiçbir ceza tertibedilmediği görülünce, halkta, artık devrin değiştiği düşüncesi yer bulmaya başladı. Yavaş yavaş herkes samimi surette inandığı yolun yolcuları ile işbirliği yapmaya başladı.

1950 seçimleri Atatürk inkılapları için yaman bir imtihan olmuştur. Yalnız C.H.P.inkılap prensiplerine yüzde yüz bağlı kalacağını ilan etmiştir. Diğer partiler böyle bir taahhüde girmek şöyle dursun, her zümre halka hangi vaadler cazip gelecek ise ona göre, inkılapları peşkeş çekmiştir. D.P. seçimden önce resmi ağızdan bu konuda sarıh konuşmaktan sakınmıştır. Fakat iktidarı elde ettikten sonra, başbakan bu partinin tutumunu şu cümle ile ifade etmiştir:

"Millete malolmuş inkılaplarımızı mahfuz tutacağız."

Bu cümle vakıa müphemdir. Fakat inkılapları kayıtsız şartsız muhafaza etmek gibi bir taahhüdü reddetmek bakımından çok sarıhtir. İnkılaplar ikiye ayrılacaktır. Bunlardan halkın şimdiye kadar benimsemiş oldukları muhafaza edilecek, vatandaş çokluğu tarafından hala hazmedilememiş olanlar üzerinde ısrar edilmeyecektir.

D.P. nin koyduğu bu kıstas doğrusunu söylemek lazım gelirse demokratiktir.. çünkü demokratik bir idarede, Hükümet halkın arzu ve iradesi emrinde çalışmakla mükelleftir. Fakat işin bir de başka bakımdan mütalaası lazım gelmektedir: demokratik idarelerde partiler muayyen fikirler etrafında bir nevi idealizm ile sebat ederler. Mesela C.H.P. nin inkılaplar üzerinde seçimi kaybetme pahasına da olsa sebat etmesi gibi. İdealist partiler belki bugün azlıkta kalabilirler. Lakin sebat ve samimiyetle müdafaa edilen fikirler cemiyette zamanla saha kazanabilir. İngiliz İşçi

Partisi bundan elli yıl önce kurulmuştur. Hemen iktidara geçmek sevdasiyle sosyalist prensipleri feda etmeyi hatırından dahi geçirmemiştir. Avam Kamarasında pek az sayıda temsilci ile kaldığı zamanlar olmuştur. Gene prensibine sadakatten ayrılmamıştır. Nihayet kuruluşunun kırkbeşinci yılında iktidarı almıştır.

Demokrasi, günlük arzu ve heveslere göre tedbir almak değildir. Bilhassa bizimki gibi memleketlerde idealist insanların devlet başında bulunmaları yurdun yükselip gelişmeye devamı için her yerden ziyade elzendir."

8 Haziran gazetelerinde iktidar yanlıları ezan ile ilgili gelişmeleri desteklerken muhalefet yanlıları ise yanlış olduğunu dile getirmekteler.

Zafer Gazetesinden Hikmet Yazıcıoğlu köşe yazısında "Huy canın altındadır"³⁸⁷ başlığındaki yazısı ile yer almaktadır. Yazıda, CHP'nin Arapça ezan meselesi sebebi ile halkı istismara devam ettiğini, geri zihniyetli gösterdiğini, Atatürk ve inkılaplarına gösterilen ilginin samimi olmadığını, halk tarafından mevki kazanmak sebebi ile yapıldığına yer verilmiştir.

"İktidar düşkünleri "ezan" meselesini, mal bulmuş mağribi gibi istismara devam etmekte ve masa başında havadis uydurarak, memleketi geri zihniyetli göstermeğe gayret sarfetmektedirler. Bu arada on küsur sene süren iktidarlara sırasında yapamadıkları işlerin de, iki gün içinde başarılmasını "kendilerine mahsus şekilde" istemektedirler.

Lakin, bu istismar işi o kadar had bir hal almıştır ki, insan gayri ihtiyari 1946 senesini düşünmekte ve o zamanki iktidar organlarının mütecavizane neşriyatını hatırlamaktadır.

Damga ellerinde idi. Önlerine gelene insafsızca bu damgayı vurmakta ve bu surette iktidarlara idameye imkan bulacaklarını zannetmekte idiler.

Her kemalin bir zevali varmış derler. İşte onlar da, nihayet pek tabii olarak sahneden çekilmeğe mecbur kaldılar. Bu kadar senelik tecrübeden, görgüden bahsetmelerine rağmen, bu hasletlerinden hiç birisinin kendilerinde mevcut olmadığını, zihniyetlerinin asla değişmediğini pek güzel isbat ettiler, iktidarı da yine bu şekildeki hareketlerinde ısrar etmeleri yüzünden kaybettiklerinin asla fakında

³⁸⁷ "Huy canın altındadır", **Zafer** 08.06.1950

olmayacak kadar basit görüşlü olanların muhalefet, iddiaaları gibi, örnek olarak yapamayacakları da aşıkardır. Evvelden de böyle idi: başları sıkışınca besmele çeker gibi rahmetli Atatürk'ün ismini ortaya atarlar ve bu büyük ismi de kendi nam ve hesaplarına istismara kalkarlar ve herkesin de buna inandığını zannederek, tekrar bildiklerini okumağa devam ederlerdi.

Dünyaları tutacak kadar israflarda buldukları halde, milletin göz bebeği gibi sevdiği Atatürk'ün hala muvakkat bir kabirde tutmamaları karşısında, bu gün ona ve inkılaplarına gösterdikleri alakayı, maalesef samimi olarak kabul etmiyeceğiz!.

Bir kaç gündüneri koparılan feryatların ve yaratılmak istenilen havanın millet nazarında mevki edinmek endişesinden gayri bir tarafı yoktur."

8 Haziran da Yeni Sabah Gazetesinde iki ayrı haber bulunmaktadır. İki haberde de ezan dilinin Arapça'ya döndürülmesinin haklılığı ve muhalif olanların kimler olduğu ve neden olduklarına yer vermişlerdir.

Diyaret İşleri Başkanı Hamdi Akseki resminin altında "Ezan dilinde zorluğun kaldırılması"³⁸⁸ ana başlığı ve "Vicdan hürriyetine müdahale edilmemesi tam demokratik bir anlayış olarak karşılanıyor" alt başlığı bulunmaktadır. Yazıda Arapça ezan konusunun halk tarafından olumlu karşılandığı, itirazların ise CHP ve CHP çevrelerinden geldiği, bu karar ile Türkiye'de vicdan hürriyetinde yeni bir döneme girileceğine değinilmiştir.

"Ezan dilinin kanunen serbest bırakılacağına dair haberlerin, yurdun her tarafında memnuniyet ve tasviple karşılandığı, bu hususdaki itirazların hep Halk Partisi ve ona bağlı çevrelerden geldiği öğrenilmiştir.

Bu kanaati kuvvetlendiren sebeplerden biri de, eski iktidar partisi organlarının bu laik hareketi boğmak ve akim bırakmak için kopardığı feryatlardır.

Seçim arifesinde Halk Partisinin dini siyasete alet etmek gibi laiklik prensibi ile kabili telif olmayan hareketlere teşebbüs etmesi, bu Partinin Atatürk inkılaplarını nasıl tefsir ettiğine kuvvetli bir delil olsa gerekir. Ezanın Arapça okunmasının

³⁸⁸ "Ezan Dilinde Zorluğun Kaldırılması", Yeni Sabah 08.06.1950

taassup ve irtica ile ilgili gösterilmek istenmesi, demokratik anlayışile aykırı telakki edilmektedir.

Esasen mabetlerimizin içindeki ibadet dili arasındaki fark, öteden beri nazarı dikkat çekmekteydi.

Yeni hükümetin alacağı bildirilen kararlar, Türkiyemizde vicdan hürriyetin yeni bir safhası açılmış olacağı tabidir.”

Yeni Sabah’ daki ikinci haber “ *Yapmacık Heyecan ve Uydurma telaş...³⁸⁹*” başlığı altındadır. Haberde bazı kesimler tarafından ezanın Arapça okunmasının inkılaplar elden gidiyormuş telaşı içine girdiklerini ama doğru olanın ezan dilinin serbest olması gerektiğini yazarken, kanunun ve CHP’nin hatalarını dile getirmektedir. Ezan dili ile ilgili koparılan fırtınanın boşuna olduğunu ve inkılap ile ilgisinin olmadığını yazmakta.

“Başbakan Adnan Menderes’in, ezanın din dilile okunabilmesi imkanı etrafında verdiği çok mutedil ve makul beyanat, belli muhitlerde, adeta bir heyecan ve telaş uyandırdı ve guya bütün inkılaplar elden gidiyormuş gibi bir tavır ve eda takınmalarına sebep oldu. Halbuki en basit bir insaf ve iz’an, yeni iktidarın, doğru yolda yürümekte olduğu hususunda en ufak bir şüpheye bile imkan vermez. Çünkü bahis mevzusu olan nedir? Ezanın, din dilile, yani Arapça okunmasıdır. Yirminci asrın, tam ortasına rastlayan bir yılda, bir memlekette – o memleket halkının ezici bir çoğunluğunun İslam dinine sahip oldukları bedahet ve vakıasından kat’ı nazar – hangi dil ve vasıta ile halkın mabedlere çağrılacağını münakaşa mevzu eylemek insanın zeka ve fikir terakkiyatı ile adeta istihza etmektedir. Ezan Müslümanların ibadete davet edilmeleri ve namaz vaktinin geldiğinin bildirilmesinden başka bir şey değildir. Nitekim Hıristiyanlar bu işi kilise ve mabetlerinde çan çalmak suretile ifa ediyorlar. Türkiye cumhuriyet hükümetinin her hangi bir kilisede çalınan çanın sesi, rengi, ahengi hususunda en ufak bir müdahale yaptığı var mıdır ve böyle bir karışma akıldan geçmiş midir? Asla ve cidden buna devletin karışmasına hiç de ihtiyaç yoktur. İsterlerse çan değil korna çalabilirler veya her hangi münasip diğer bir tarzı ihtiyar edebilirler. Müslümanların camilere davet tarzına karışılması, din ile devlet işlerinin ayrılmasında tam isabetle ve kavrayış ile hareket edilmemesinin bir neticesidir... Dini taassup ve müsamahasızlık bu memleketi asırlar boyunca ezmiş ve

³⁸⁹ “Yapmacık Heyecan ve Uydurma telaş...”, Yani Sabah 08.06.195

hatta gelişmesine bazen aşılmaz mani gibi dikilmiştir. Bilahare Anayasamızdan hükümet dininin İslam olduğu kaydı kaldırılınca devlet, tamamen laik yani din münakaşaları karşısında tarafsız kalmak ve fertleri vicdanları ile baş başa bırakmak mevkiine girmiştir. Buna rağmen Halk Partisi müsbet değil menfi istikamette din işlerine karışmakta devam ederek ezanın Arapça okunmasını yurtta menetmiş ve bu hususta kanuni bir takım cezai müeyyideler de koymuştur. Şimdi, milletin iradesine dayanarak iş başına gelen Demokratlar, bu anormal vaziyete son vererek, durumu tabi ve esasen oradan hiç çıkmamış bulunması icap eden mecrasına sokmak istiyorlar. Bu makul ve isabetli teşebbüse Halk Partililerin de yardım etmeleri ve eski hatalarını kabul ve itiraf eylemeleri beklenirken o zümreden yapmacık bir heyecan beliriyor. Yapmacık heyecan diyoruz çünkü bizzat o parti, dini hislerden, politika sahasında kendi lehine faydalanmak için, son dört yıl içinde az mı çalıştı, çabaladı? Din tedrisatını mekteplere, ihtiyari kaydile soktu, Ankarada bir İlahiyat Fakültesi kurdu. Hatta Şemseddin Günaltay, Başbakanlığı zamanında dinin ahlak ve fazilet için en kuvvetli mesnet olduğunu, dolaştığı şehir ve kasabalarda ısrarla tekrarladı. Hatta seçimi kazanmak ümidile bazı yerlerde tarikat şeyhlerinden yardım istenildiğini, işlerin iç yüzünü bilen bir başyazar anlatıyor.

Binaenaleyh ezan meselesi etrafında koparılmak istenilen fırtına pek beyhudedir ve bunun inkılap ile ilgisi ne uzaktan ve ne de yakından vardır. Büyük Millet Meclisindeki çoğunluk, yakında, bu hususta kararını verecek ve tabiatile bu karar muta olacaktır. Ama o güne kadar, kanunen memnu olan Arapça ezan okuma fi'line tevessül edilmek bir cürüm olmakta devam edecektir. Bazı yerlerde şimdiden Arapça ezan okunmağa başlamış olduğu söyleniyor. Binaenaleyh durumun bir an evvel tavazzuhu ve ortaya atılan davanın şu veya bu istikamette halli yerinde olur."

Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerinde yine aynı gün haberlere ver verilmiştir:

Mekki Sait “ Arabca ezan³⁹⁰” başlıklı yazısı ile Demokrat Parti hükümetinin ezanı ilk işlerden biri olarak ele almasının iktidar çevrelerinde de bazı tenkitlerle karşılaştığını yazmaktadır. Arapça ezan, resmi çevrelere göre inkılabı sadakatsizlik değil, laiklik prensibinin vicdan hürriyetinin tam olarak oluşmasının sağlandığı ortamdır.

³⁹⁰ “Arabca Ezan”, Cumhuriyet 08.06.1950

“Arabça ezan meselesi üzerindeki tartışmalar devam etmektedir. Resmi çevrelerin kanaatine göre, Başbakanın ezan meselesi üzerindeki beyanattı, inkılabı sadakatsizlik değil, bilakis laiklik prensipinin, vicdan hürriyetinin tam tezahürüne imkan veren genişliktedir. Diğer taraftan Arabça ezan yasağının da Atatürkün vefatından çok sonra 1941 senesinde ceza kanununun 526 ncı maddesi 4055 sayılı kanunla tadil edilmek suretile konulduğı ilave ediliyor. Bu münasebetle belirtilen cihet şudur: Mekteplerde din tedrisatı meseleside dahil olmak üzere C.H.P. iktidarı tarafından açılan çığır günlük düşüncelerle genişletilmekte olduğundan Atatürk inkılabı hakikaten tehlikeye girebilirdi. Seçim arifesinde bir tarikat müntesiblerinin okşandığı görülmüş, hatta Başkentın Adalet Sarayı, dini bir nümayışe dahi sahne olmuştur.

Ezanın Türkçe veya din dili ile okunması ise bu gün sadece bir telakki meselesidir. Bu mütaleada bulunanlar, demokrat hükümetlerin Atatürk inkılabına daima bekçilik edeceğını teyid etmektedirler. Bazı Demokratik mahfiller, Atatürk muhabbetinin Arabça ezan vesilesi velev bir propaganda silahı olarak ele alınması dahi memnunlukla karşılanmıştır. Büyük kurucunun ismini ve resmini paralardan, pullardan, büstlerini dairelerden kaldıranların kimler olduğu bu vesile ile soruluyor. Bununla beraber yeni hükümetin ezan meselesini ilk işlerden biri olarak ele alması, iktidar çevresi mahfillerinde de bazı tenkidlere yol açmıştır. Bu mülahazaların D.P. Meclis Grubuna da intikal edeceğine sanılıyor.”

Ulus Gazetesi'nde T.İ isimli gazeteci “Laleli imamı!³⁹¹” başlıklı yazısı ile Laleli imamının dil üzerine demeçler vermesi konu edilmiştir. Laleli imamının din ve dil üzerine olan açıklamasını eleştirmektedir.

“İstanbul'da bir caminin bir imamı var. Bu efendinin İstanbul gazetelerinden birisinde bir hacı hemşerisi mi var, nedir? Bakarsanız ikide bir sarıklı resmi o gazetede çıkar ve imam, kıyamet kopmasından ezan okunmasına ve dini terbiyeye dair beyanatta bulunur, fetvalar verir.

Son günlerde Arapça ezan meselesi günün mevzuu olunca gene bu Laleli imamının sarıklı resmini ve hacıyağı kokan sözlerini gördük.

³⁹¹ “Laleli imamı”, **Ulus** 08.06.1950

İmam efendi Ümmet-i Muhammed'e layikliği öğretecek sözler sarfettikten sonra, Arapça ezana dönülmesini alkışlıyor. Bugün okunan Türkçe ezanın metninde sakatlıklar bularak diyor ki:

“Tanrıdan başka yoktur tapacak doğru bir tercüme değildir. İslam dininde tapmak yoktur”.

İlahi imam efendi, namaz kıldırmak başka iş, Türkçede neler bulunup bulunmadığını bilmek başka iştir. Müslümanlıkta “tapmak” vardır; olmayan “tapınmak”tır.

Yoktur tapacak

Çalaptır ancak

Eski ve doğru bir beyittir. Sonra Arapçayı'da, Türkçeyi de, Müslümanlığı da bir cami imamından beş bin defa daha fazla bilen Mehmet Akif, Hazreti Ömer'in bir hutbesini Türkçeye çevirirken söze şöyle başlar:

Eyyühennas ederim

taptığım Allaha kasem

Söz mahalle imamlarına kadar mı düştü? Bizim mezhebimizin başı da İmamı Azam'dır ama onun imamlığı ile Laleli imamlığı arasında beşyüz minare boyu fark vardır.

Tuhaftır hal-i alem

Bilmiyen söyler, bilen söyler.

Bu mısraı söyledikten sonra insanın aklına başkaları da geliyor:

Helvacıya tablakar lazım

Ol kara da iktidar lazım.

Haydi, imam efendiye bir mısra daha hitabedelim:

Kim etti sana bu karı teklif?

Laleli imamının din bahsinde bir demeç verip veremeyeceği cayı sual iken üstelik bir de dil bahsine karışması hazin değil midir?”

9 Haziranda Hikmet Yazıcıoğlu'nun “ *Gaflet üstüne gaflet!*³⁹² ” başlıklı yazısını görmekteyiz. Yazının başlangıcında CHP ile ilgili yargılarına yer vermiş ve devamında Atatürk'ün dahi kendilerini destekleyeceğini belirtmiştir.

Keskin zeka, vatanperverlik, inkılaba bağlılık gibi meziyetlerin senelerdir C.H.P. nin inhisarında olduğunu bilmiyen yoktur.

Bu parti bilhassa son on iki sene içinde bu gibi iyi telakki edilen hasletlerin inhisarını elden kaçırmamak için, akla geldik, gelmedik her tedbire başvurmuş. Nihayet, işi muhalefete dökmeğe kadar vardırılmıştır. Her gün söyleye söyleye dilimizde tüy bitti. Millet olgundur, bu suretle idarei kelam etmeniz hoş karşılanmıyor, herkes sizin ne kıratıda olduğunuzu biliyor! Dedik, dinletemedik!

Öyle ya, o kadar, alim, fazıl, profesör arasında bizim gibi acizlerin lafi mi olur? Her ne hal ise, bunlar yine, eski halin devam ettiğini zannetmek gafletine düşmüşler veya senelerdir devam eden gafletlerden ayrılmamışlar: hala, dediğim dedik! Diyerek zihniyetlerinden bir dirhem bile feda etmemek yolunu tutmuşlardır.

Her iş bitmiş de, iş ezana kalmış diye, Başbakana olur olmaz laflar eden kendileri olduğu halde, günlerdenberi, başka yazacak sermayeleri kalmamış gibi her gün ezandan bahsetmekte ve akıllarına geleni söylemektedirler. İddia ettikleri tez, bugüne kadar olduğu gibi çok kuvvetli:

-İnkılaba hürmet lazım imiş! Atatürk başını kaldırır da, ezanın Arapça okunduğunu görürse, ne yaparmış?.

Devletin, laiklik prensibine sadık bulunduğunu gösteren bu hareketi karşısında, memnun kalacağından asla şüphe etmediğimiz rahmetli büyük insan Atatürk hakikaten başını kaldırırca ezan meselesinden evvel çok şeylerin yerinde yeller estiğini ve bunların da, Atatürk ismini öne süren ve inkılaba bağlı olduğu iddiasıyla koltuk kabartanlar tarafından yapıldığını görecektir.

Evvel, yüz senelik yolu on beş yılda alan milletin, on iki senede iki yüz sene geriye gittiğini anlıyacaktır.

³⁹² “Gaflet üstüne gaflet”, **Zafer** 09.06.1950

Evet, Atatürk bir başını kaldırsa, üstü başı temiz vatandaşlarının, çıplak hallerini, açlıktan birbirine geçmiş kaburga kemiklerini, gürbüz Türk delikanlılarının veremin pençesinde inlediklerini ve idaresizlik yüzünden yurdun içine düştüğü iktisadi felaketi görecektir.

Büyük Ata'mız, bütün bunları görecek ve üzülecektir. Fakat bütün bir milletin isteğine uyularak, ibadetin yagane yasak cümlesi olan Arapça ezan hakkındaki memnuiyetin kaldırılmış olmasına memnun olacaktır.

Hepimiz biliyoruz ki:

Hakimiyet milletindir. C.H.P.'nin değil!."

Milliyet Gazetesi, 10 Haziranda " Muhalefete mukabele Arapça ezan için D. Partinin cevabı"³⁹³ ana başlığını atmıştır. Yazı genel olarak önceki yazılara benzer niteliktedir. Ezanın Arapça olması kanununu İnönü'nün çıkardığı, laikliğe karşı faaliyetleri yine CHP'nin hükümet döneminde başladığını, DP'nin laikliğe ve İnkılaplara sadık olacağı ve ezanın Arapça'ya döndürülmesinin Atatürk inkılaplarına karşı bir tutum olmadığı dile getirilmektedir.

"Ezanın Türkçe okunması hakkındaki kanunu Atatürk çıkartmamıştır. Bu kanun İnönü devrinde ve Refik Saydam Başbakan iken 1941 yılında kabul edilmiştir.

D.P. nin iktidara geçişini müteakip ele aldığı işler meyanında bilhassa ikisi yeni muhalefet çevrelerinde yerli yersiz hücumlara vesile vermiş ve bir propaganda vasıtası olarak kullanılmak istenmiştir.

D.P. hükümetinin Meclisten itimat oyu aldığından bugüne kadar geçen bir hafta zarfında bu iki hadiseye karşı muhalefet tarafından yapılan hücumlarla bu hücumlara karşı D.P. nin verdiği cevaplar şöylece hulasa edilebilir:

D.P. hükümeti iktidarı ele aldığı anda Türk milletinin büyük bir ekseriyetinin arzusuna tercüman olmuş, Atatürk inkılaplarının her şeye rağmen mahfuz tutulacağını Başbakanın ağzından bir kere daha teyit ederek Arapça ezanın tekrar serbest bırakılmasının ve bu husustaki kanunda değişiklik yapılmasının düşünüldüğünü ilan etmiştir.

³⁹³ "Muhalefete mukabele Arapça ezan için D. Partinin cevabı", **Milliyet** 10.06.1950

Bu tasavvur açıklanır açıklanmaz C.H.P. sözcüleri derhal hücumla geçerek Atatürk inkılaplarının baltalanmakta olduğu, irtacain körüklendiği şekilde bir fırtına koparmak istemişlerdir.

Malumatına müracaat ettiğim, D.P. nin söz sahibi şahsiyetleri ise bu hususta şöyle söylemektedir:

“D.P. kendisini Atatürk inkılaplarını daima mahfuz tutacak, irticaa meydan vermiyecek kuvvet ve kudrette hissetmektedir. Yalnız şu var ki, memlekette irticain körüklenmesine, Atatürk inkılaplarının tehlikeye düşürülmesine sebep olan bu gün muhalefet safına geçmiş dünün C.H.P. iktidarındır. Nitekim C.H.P. hükümeti türbeleri açmakla, din tedrisatını ihya etmekle bizzat irtica akınının gelişmesine yardım etmiştir.

Atatürk inkılaplarının mahfuz tutulmasına gelince: Ezan meselesinin esasen Atatürk inkılapları ile bir alakası yoktur. Atatürk ezanın serbest bırakılmasını ve Türkçe okunmasının ise şayanı tercih olduğunu söylemiş fakat bu arzunun kanunlaşmasını hiçbir zaman düşünmemiştir. O bunu yaparken Türkçe ezanın benimsenip benimsenmemesinde nihai kararı zamana ve millete bırakmıştır. " Ezan Türkçe okunacaktır" şeklindeki kanun ise doğrudan doğruya İnönünün Cumhurbaşkanlığı ve Refik Saydam'ın Başbakanlığı zamanına aittir. Ve 941 senesinde çıkarılmıştır.

Bu gün ise millet ekseriyetinin arzusu Arapça ezan lehinde tezahür ettiğine göre bunu yeniden kabul etmek Atatürk İnkılabını tehlikeye düşürmek değil, doğrudan doğruya onu hakiki arzusunu yerine getirmek ve devlet laisizmini de takviye etmek olacaktır.”

13 Haziranda; Zafer³⁹⁴, Milliyet³⁹⁵, Son Posta³⁹⁶ Gazeteleri D.P. meclis grubunun Arapça ezanı bu gün görüşeceklerine yer vermişlerdir. Farklı olarak bu haber yanı sıra Son Posta Gazete'nde Selim Ragıp Emeç'in “ Ezana dair..” başlıklı yazası göze çarpmaktadır.

³⁹⁴ Zafer, 13.06.1950

³⁹⁵ Milliyet, 13.06.1950

³⁹⁶ Son Posta, 13.06.1950

“Demokrat Parti Meclis Grubu bu sabah saat 10 da Büyük Millet Meclisinde toplanacaktır. Haber aldığımızı göre Grubun bugünkü toplantısında hükümet Arapça ezan hakkında Gruptan bir prensip kararı almasını isteyecektir.

Grup çoğunluğunun Arapça ezan lehinde bulunacağı kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Hükümet Grubun prensip kararı aldıktan sonra Arapça ezanın tekrar kabul edilmesine dair olan tasarımı hazırlamaya başlayacaktır.

Hazırlamasının uzun çalışmalara ihtiyaç göstermeyeceği muhakkak olduğundan, tasarının önümüzdeki günlerde Meclise sevk edilmesi kuvvetle muhtemeldir.

Diğer taraftan Kastamonu Milletvekili Muzaffer Mühdo ve birkaç arkadaşı tarafından Meclis Grubu Başkanlığına yarın sabah Arapça ezanın Ramazandan evvel kanuniyet kesbetmesini hükümetten talep eden bir teklifte bulunacaktır.

Teklifin müzakeresinin Grupça müstaceliyetle kabul edileceği ve yarınki toplantı gündemine alınacağı anlaşılmaktadır.³⁹⁷”

Cumhuriyet Gazetesi³⁹⁸ aynı haberi verip arakasından ezanın Arapça döndürülme haberlerinin halk üzerindeki etkilerine yer verilmiştir.

“D.P. Meclis Grubunun yarınki toplantısında arabca ezan mevzuunda bir prensip kararına varmak üzere görüşmeler açılacaktır. Prensip kararı alınır alınmaz hükümetin en kısa zamanda gereken tasarımı hazırlayarak Meclise vereceği anlaşılıyor. Bazı milletvekilleri bu tasarının Ramazandan önce kanunlaşmasını istemektedirler. Kastamonu milletvekili Muzaffer Müfto ile bir kaç arkadaşı Grup başkanlığına sundukları bir önergede bu isteği izhar etmişlerdir.

Başbakanın beyanatta bulunduğu günden beri halk arasında yegane münakaşa arabca ezan teşkil etmektedir. Kahvehanelerde, bahçelerde, gazinolarda hep, ezan Türkçe mi olmalı, Arabça mı okunmalı konusu etrafında konuşulmaktadır. Bu müsahabeler bazı yerlerde hududunu genişletmekte ve şapkalar çıkarılıp fes

³⁹⁷ “D.P. Meclis Grubu toplanıyor Arapça Ezan Bu Gün Grupta Görüşülecek”, **Zafer** 13.06.1950

³⁹⁸ **Cumhuriyet** 13.06.1950

giyilecekmiş gibi dedikodulara kadar varmaktadır. Son günlerde bu kabil rivayetler çıkaranlar hakkında alakadar makamlar takibata başlamıştır.

Arapça ezanın serbest bırakılacağı haberi üzerine Samsunun Kavak ve Vezirköprü ilçelerine bağlı olan köylerde başlarına sarık saranlar görüşmüştür. Bunlar hakkında gerekli tatbikata başlanmıştır”³⁹⁹.

“Ezana dair⁴⁰⁰” Selim Ragıp Emeç yazıda ezanın Türkçe veya Arapça okunabileceğini ancak bunun çoğunluğun kararı ile olabileceğine değinirken CHP’nin din ile alakalı değiştirdiği uygulamalarına da değinmiştir.

" Bir müddetten beri dünkü iktidarın bugün sözüüm ona muhalefet ve mürakebe safında yer almış bulunan sözcüleri ve kalem erbabı bir vaveyladır tutturmuş; tepiniyorlar. Endişeleri şudur:

İnkilap elden gidiyor.

İnkilabın neden tehlikeye düştüğü ise malum:

Adnan Menderes hükümeti, ezanın Türkçe ve Arapça dilile okunmasında bir beis görmüyormuş ta ondan.

Ezan meselesi, şimdiye kadar tahakkuk ettirilen inkilapların içinde yer almış bir mevzu olmak itibarile o hususta yapılacak taviz, artık çorap söküntüsü gibi durmadan devam edebilirmiş.

Bu, bir endişedir ki lehinde de konuşulabilir, aleyhinde de. Fakat bir din bilgini olmamakla beraber davada sözü bulunan bir vatandaş sıfatile düşünüyorum ki, ezan Türkçe okunsa ne olur, Arapça okunsa ne olur?

Şahsen bu soruyu cevaplandırmadan evvel işaret etmeliyim ki ben inanan bir insanım. Yani dini bütün olmak daiyesinde bulunanlardanım. Babam beş vakit namazını kaçırmamıştır. Ailem de öyle.

Bana gelince; ben de kendimin nasıl bir adam olduğumu yukarıda vasıflandırmaya çalıştım. Şimdi gelelim sadede:

³⁹⁹ “Arapça Ezan Davası D.P. Grupunda”, **Cumhuriyet** 13.06.1950

⁴⁰⁰ “Ezana Dair”, **Son Posta** 13.06.1950

Kanaatimce ezan; bir ibadet daveti olmak itibariyle Türkçe de okunabilir, Arapça da.

Bir Türk olduğum için, ezanın: kendi ana dilimle okunmasını elbetteki tercih ederim. Fakat; bazı meseleler vardır ki; bunlara ait hüküm ancak beraberlikle ve hiç değilse ekseriyet kararı ile verilebilir.

Ezan meselesi de öyledir.

Bir kısım milletvekilleri vardır ki kendi intihap dairelerindeki bazı seçmenlerinin bazı arzularını telakki etmişlerdir. İsterler ki bu istekleri, memleket umumi efkarına aksettirilsin.

Adnan Menderes hükümetinin programında göze çarpan ve ezan meselesile alakalı bulunan nokta; işte böyle bir vaziyetin aleniyette konulmasından başka bir şey değildir. Memleket isterse öyle olur, değilse böyle. Amma bu gibi teferrüatta. Sayın zevata sormak mümkün değil midir ki; bugünkü durum; bir oy avcılığı hesabı olarak, dün kendilerinin ekmiş oldukları tohumların intaşından hasıl olmuştur.

Memleket mefahiri büyük insanların yanlış bir karar neticesi olarak kapanan mezarlarının tekrar umumi ziyarete serbest bırakılması bahis mevzuu olurken; bunu; bir "türbe" tabirile umumileştirmiş olan ve altında kimin yattığı veya yatmadığı belli bulunmayan yerlere kadar teşmilinde yine kimler amil olmuştur?

Bunu hiç düşünmüyorlar mı?

Uzun seneler lüzumsuz ve tamamen vahime mahsulü endişelerle memleketi taziyik eden bir zihniyetin; bugün meydana getirdiği bir vaziyeti illetlendirmek için, aynı zihniyet sahiplerinin; kendisine bir mezarı dahi şu ana kadar çok gördükleri Atatürk gibi bir Büyük adamdan istiane etmeleri de, bu arada, hayli hazin oluyor.

Geçen gün, bir muharrir, eski edebiyatta "iham kabih" denilen bir "tevriyet" yolile yazdı ki:

Atatürk mezarından kalksa vaziyete baksa; Adnan Menderesin idam ipini, sevgili arkadaşı Refik Koraltanın eline verip astırmakta tereddüd göstermezdi. Bu; bir kehanettir ki daha ziyade muhtemel bir vakiayı haber vermekten ziyade bir isteğe işaret eder. Bu sebeble, bu sözün aksi de çok yerinde ve doğru olur. Denebilir ki

Atatürk mezarından kalksa ve etrafına baksaydı; kendisine daima bir istirahatgahı dahi çok görenlere rahmet mi okurdu?

Ve kis aleyhülbaki!"

14 Haziran gazeteleri bir gün önce yapılan D.P. Meclis grubu toplantısına haber yapmıştır. Öncelikle grup toplantısının basına açık mı yoksa kapalı mı yapılacağı uzun bir münakaşa konusu olmuştur ve gerek iktidar gerekse muhalefet yanlısı gazetelerde ayrıntısıyla yer almıştır⁴⁰¹. Bu durum karara bağlandıktan sonra ezan dili ile ilgili görüşmelere geçilip oy çokluğu ile bu kanun tasarısı kabul edilmiştir.

Zafer Gazetesi "*D.P. Meclis Grubunun dünkü toplantısında Ezan üzerindeki tahdit kaldırıldı*"⁴⁰² ana başlığı ile haberi ayrıntılı bir şekilde vermiştir.

"Demokrat Parti Meclis grubu dün öğleden sonra, Abidin Poturoğlunun başkanlığında toplandı. Gündemde, evvela Hasan Polatkandan inhilal eden grup katipliği intihabı vardı. Yapılan seçimde İbrahim Kuzeyoğlu ekseriyetle katipliğe getirildi.

Bundan sonra, ezanın her hangi bir dille okunabilmesi için, Ceza Kanununun 526 ıncı maddesinde tadil yapılması hakkında görüşmeler yapılacaktı. Yani bu madde tadil olunursa ezanın dini lisaniyle okunması da imkan dahiline girecekti.

Haber aldığımızı göre bu hususta ilk söz alan Başbakan Adnan Menderes, hükümetin noktai nazarını gazeteler ve radyolarla açıklamış bulunduğunu, ezanın Türkçe okunacağı hakkındaki kayıtların Anayasa hükümlerine ve laiklik prensiplerine aykırı bulunduğunu söylemiş ve meselenin ruznameye alınmasını ve bir karara bağlanmasının rica etmiştir.

Bundan sonra söz alan Ankara milletvekili Sadri Maksudi Arsan ezanın Türkçe okunup okunmamasının Atatürk inkılabına bağlanmasının doğru olmadığını söylemiş, bunun ebediyen yaşayacak olan Atatürk inkılaplarının şümulendirdiğini delilleriyle anlatmıştır.

⁴⁰¹ Zafer, Vatan, Milliyet, Yeni Sabah, Cumhuriyet, Ulus, Son Posta, 14.06.1950

⁴⁰² "D.P. Meclis Grubunun ,Dünkü Toplantısında Ezan Üzerindeki Tahdit Kaldırıldı", Zafer 14.06.1950

Sadri Maksudiden sonra söz alan Kemal Özçoban güzel bir konuşma yapmış ve meselenin ruhunu izah etmiştir.

Bu sırada Basın Mümessilleri dinleyici locasına girdiklerinden, oturumun gizli olup olmaması hakkında bazı münakaşalar olmuştur. Umumiyetle oturumların gizli olması esas kabul edilmiş fakat ezan meselesi hakkındaki konuşmanın aleni olması üzerine karar alınmıştır.

Bu hususta Balıkesir Milletvekili Sıtkı Yırcalı bu meselenin aleni oturumda konuşulması hakkında çok güzel bir izah yapmıştır.

Grup umumi heyeti nihayet ezan meselesi hakkındaki konuşmaların kafi olduğu noktasında bir temayül göstermiştir. Başkan aleyhte konuşacaklara söz vermek istemişse de kimse bu hususta söz almamıştır.

Nihayet ezanın istenilen dilde okunması için Ceza Kanununun 526 ncı maddesinde tadilat yapılması ittifakla ve alkışlarla kabul edilmiştir.

Bahis mevzuu edilen Ceza Kanununun 526 ncı maddesi, 2 Haziran 1941 de, muaddel bir şekilde kabul olunan maddedir ve Arapça ezana ait olan fırkası şudur:

"Şapka iktisası hakkında 671 sayılı kanunla Türk harflerinin kabul ve taadikine dair 1353 sayılı kanunun koyduğu memnuniyet veya mecburiyetlere muhalif hareket edenler, veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılırlar."

İşte hükümet en kısa bir zaman zarfında bu maddeyi tadil eden bir kanun teklifini Meclise getirecek, ve bundan sonra camilerde herkes istediği dilde ezan ve kamet okuyabilecektir.

Çankırı milletvekili Kazım Arar ile Kastamonu milletvekili Muzaffer Müfto'nun verdikleri tahrir üzerine Grup ekseriyeti bu kanun Ramazandan evvel getirilmesini ve derhal çıkarılmasını ittifakla ve alkışla tasvip etmiştir.

Gündemin bu maddesi su suretle aleni celsede kabul edildikten sonra Grup içtimaina gizli olarak devam etmiştir. Çünkü ezan meselesinin aleni celsede konuşulması kararlaştırıldığı halde Grup içtimalarının aksine karar verilmedikçe hafi olması kabul olunmuştur."

Vatan gazetesinin haber başlığı diğer gazetelere benzerdir. "*Dün toplanan Demokrat Parti Meclis Grupunda Arapça ezan okuma yasağı kaldırıldı*".⁴⁰³ Haberde öncelikle grup toplantısının açık mı kapalı mı olması gerektiği konusu ayrıntılı yer almıştır.

"Bugün Büyük Millet Meclisi çatısı altında iki ana partinin, yani Demokrat Parti ve C.H.P. nin meclis grupları toplandılar. Her iki içtima da hafî idi. Fakat celsenin açılışından 15 dakika sonra Demokrat Parti grubunun aleni olduğu gazetecilere telefonla bildirildi.

Demokrat Parti grubuna girdiğimiz zaman riyasette Abidin Potoğlunu, kürsüde de Sadri Maksudiyi bulduk. Sadri Maksudi Büyük Atanın gayesi olan dinin türkçeleştirileceğini, fakat bunun tedrici ve ilmi metodlarla olacağını, ileride ilim lisanının ve bunun neticesi olarak din lisanının da türkçeleşeceğini söyledi.

Kemal Özçoban, laiklik din düşmanlığı olmadığını, halbuki bu güüne kadar bu şekilde hareket edildiğini, zecri tedbirler alındığını söyledi ve:

"- Şimdi şu münevver, şu laik topluluk karşısında fikirlerimizi serbestçe söylemekle iftihar ediyorum. Arapça ezan okunmasını da laikliğe uymadığı için serbest bırakıyoruz." Dedi.

Kamil Gönderen, aksine karar verilmedikçe grubun gizli olacağını anlattı. Riyasette bulunan Abidin Potoğlu, parti tüzüğünde grubun aleni veya hafî olacağına dair sarahat bulunmadığını, iç tüzük gereğince grubun aleni olması gerektiğini anlattı.

Bahadır Dülger, grubun gizli olması için bir teklif yaptı.

Sıtkı Yırcalı, mühim bir memleket davasının bahis mevzuu olduğunu, grubun aleni olması icap ettiğini söyledi. Grubun gizli veya aleni olması hakkında meteaddit takrirler verildi.

Başbakan Adnan Menderes, grup toplantılarında hafiliğin esas olduğunu, aleniyet için karar almak gerektiğini, bu ana meselenin halli icap ettiğini söyledi.

⁴⁰³ "*Dün toplanan Demokrat Parti Meclis Grupunda Arapça ezan okuma yasağı kaldırıldı*", **Vatan** 14.06.1950

Potoğlu, aleniliğin esas olduğunu, Salamon Adatto hafiliğin esas olduğunu müdafaa ettiler. Başbakan Adnan Menderes, hafiliğin esas olduğunu izah etti.

Bir prensip ve görüş meselesi böylece karşılıklı şekilde müdafaa olunuyordu. Grup ekseriyeti aleniyet lehinde idi. Yalnız şekil meselesi münakaşa olunuyordu. Fakat bu esnada kirsye Osman Kavrak adında bir milletvekili geldi ve dedi ki:

"- Grup hafı olmalıdır. Amma bir kere emri vaki olmuřtur. Gazeteciler ićeriye girmiřlerdir, yapacak iř yoktur. Bunları ćıkarmak dođru olmaz. Bunun ićin bu mevzuu gelecek celseye tehir edelim."

Bu beyanat karşısında bütün gazetelerin Ankara muhabirleri hep bir arada grupu terketti. Celsenin bundan sonrasını edindiğim malumata atfen bildiriyorum:

Osman Kavrakın lćsz konuřması karřısında gazetecilerin grupu terkediři hkumette ve grup ekseriyetinde teessürle karřılandı. Birćok milletvekilleri ve bu arada řefik Bakay:

"- Gittiler gazeteciler" diye üzüntü ile bađırdılar. ćanakkale milletvekili Kenan Akmanlar, grup heyeti umumiyesinin hissiyatına tercüman olarak grubun aleniyeti hakkında derhal bir takrir verdi. Takrir, ittifakla kabul olundu."

Gazetecilerin dıřarı ćıkmalarının sonrasında, kanun görüřmeleri bařlamıř ve Arapća ezan okuma yasađının kaldırılmasına parti grubunca karar verilerek bir sonraki gün meclise getirileceđi ve ramazandan önce kanunun ćıkacađı düřünülmektedir.

"Arapća ezan meselesinin görüřülmesine devam edildi. Ceza kanununun Arapća ezan hakkında bir fıkra ilave edilerek madde řu řekli almıřtı: (řapka iksası hakkında 671 sayılı kanunla Türk harflerinin kabul ve tatbikine dair 1353 sayılı kanunun koyduđu memnuiyet ve mecburiyetlerine muhalif hareket edenler veya arapća ezan veya kamet okuyanlar ć aya kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılırlar.)

Bařbakan Menderes, bu mevzuun ehemmiyetini tebarüz ettirdi. Hükümetin görüřünü aćıkladı ve grubun kararını istedi. Söz alan hatipler, millete malolmuř bulunan inkılapların mahfuz tutulması prensibile Arapća ezan okunması yasađı

arasında hiçbir münasebet olmadığını tebarüz ettirdiler. Neticede Arapça ezan okunması yasağının kaldırılmasına ittifakla karar verildi.

Hükümetin bu husustaki lahiyası, yarın meclise gelecektir. Layihanın Ramazandan evvel çıkacağına muhakkak nazarile bakılmaktadır.

Bugünkü Halk Partisi grubunda da bu meselenin bahis mevzuu edildiği kuvvetle muhtemeldir. Layihanın Mecliste müzakeresi sırasında Halk Partililerin geniş itirazlarda bulunacakları anlaşılmaktadır.”

Hürriyet Gazetesi'nde öncelikle Gazetecilerin D.P. grup toplantısına alınıp alınmayacağı tartışmasına yer verildikten sonra Adnan Menderes, C.H.P. nin, Demokrat Partinin irticayı tahrik ettiği fikrini kabul etmediği söylemini bildirmişti. Haber başlığı " *Ezanın arapça okunması Parti Grubunda kararlaştı*"⁴⁰⁴ dır.

"...Arapça ezan meselesine de temas eden Adnan Menderes bu husustaki görüşünü tekrarlamış, Halk Partisinin, bu münasebetle Demokrat Partiyi irticai tahrik ile vasıflandırmış olmasını reddetmiş, C.H.P. nin türbeleri açması, İlahiyat Fakültesi kurması, okullarda din dersleri okutmasıyla bu sahada büyük mesafeler kaydettiğini, Atatürk inkilabında her şeyden evvel Halk Partisinin rahne yaptığını bildirmiştir.”

Cumhuriyet Gazetesi ezan dilindeki yasağın D.P. Meclis Grubunda görüşülmesi haberine diğer gazetelere göre oldukça küçük bir başlık atmıştır. Haberi genel hatlarıyla verdikten sonra, Başbakan Balıkesir'den çekilen telgrafa⁴⁰⁵ haberin altında yer vermiştir.

"D.Parti Meclis Grubunda bugün, ceza kanununun arabca ezanı yasak eden 526 ncı maddesinin değiştirilmesi mevzuunda ittifakla prensip kararına varıldı. Hükümet tasarımı yarın Meclise verecek ve anlaşıldığına göre, arabca ezan yasağını kaldıran kanun, önümüzdeki cuma günü kaldırılmış olacaktır.

Abidin Potuoğlunun başkanlığındaki toplantıda Başbakan ilk sözü alarak mevzuun ehemmiyetini belirtmiş, hükümetin görüşünü açıklamış ve grubun kararını istemiştir.

⁴⁰⁴ "Ezanın Arapça okunması Parti Grubunda kararlaştı" , **Hürriyet** 14.06.1950

⁴⁰⁵ **Cumhuriyet** 14.06.1950

Sadri Maksudi, laikliğin iyi anlaşılmasını belirterek arabca ezanın geçici bir tedbir olduğunu, bunu Atatürk inkılabı prensiplerinden biri saymanın Atatürkü küçültmek demek olacağını anlatmış, dil meselesine temasla, bunun tedrici surette ilmi metodlarla belki yüzlerce sene içinde gerçekleşecek bir mevzu olduğunu ifade etmiş, Kemal Özçoban ve diğer milletvekilleri de, millete mal olmuş inkılabların mahfuz tutulması prensipine arabca ezan yasağı arasında hiç bir münasebet olmadığını belirtmişlerdir. Neticede, yasağın kaldırılması hususundaki karar ittifakla alınmıştır.

Balıkesir'den çekilen memnuniyet telgrafı:

Balıkesir'den bugün Başbakana 700 imzalı şu telgraf çekilmiştir:

Vicdan hürriyeti hakkında ve bu arada ezanın Türkçe okunması mecburiyetinin kaldırılması gerektiğine dair sözleriniz, bizleri çok memnun etti. 1300 küsur seneden beri ve bu gün de dünyanın her yerinde ezanın asli dilile okunduğu halde yurdumuzda illa Türkçe okuyacaksınız diye ısrar etmek, buyurduğunuz gibi vicdan hürriyetine karşı bir taassub teşkil eder. Amme nizamına bir aykırılık göstermiyen ezan meselesindeki yasağın kaldırılması hususundaki kanuni formalitenin bir an önce halledilmesini candan rica eder, Allahtan muvaffakiyetler dileriz.”

15 Haziranda gazeteler, ezana dair haberlere çok kısa değinmiştir. Ezan dili ile ilgili kanun tasarısının 16 Haziran Cuma günü meclise verileceği ve hızlı bir şekilde kabul edileceği yazılmaktaydı.⁴⁰⁶ En ayrıntılı haberi verenlerden biri Ulus Gazetesidir:

“Hükümet evvelki gece Demokrat Parti Meclis Grupunda kabul olunan Arapça ezan okunmasının serbest bırakılmasına dair Kanun Tasarısını dün Büyük Millet Meclisine sevk etmiştir.

Tasarı Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinin değiştirilmesine dairdir. Tasarıda bu madde de mevcut Arapça ezan ve kamet okuyanlar hakkındaki üç aya kadar hafif hapis veya 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezası hükmünün kaldırılması istenmektedir.

⁴⁰⁶ Zafer, Milliyet, Hürriyet, Yeni Sabah, Ulus, Son Posta, 15 Haziran 1950

Arapça ezan okumaya dair olan Ceza Kanununun 526 ncı maddesindeki fıkra şudur:

“Şapka iksası hakkında 671 sayılı kanunla Türk harflerinin kabul ve tasdikine dair 1353 sayılı kanunun koyduğu memnuiyet veya mecburiyetlere muhalif hareket edenler veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hafif hapis veya 10 liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılırlar.”

Tasarı bu gün toplanacak olan Adalet Komisyonunda görüşülecek ve Meclisin yarınki toplantısında ivedilik ve yeğlik ile görüşülecektir⁴⁰⁷.

15 Haziran da Yani Sabah gazetesi sadece yasa tasarısının meclise geleceği haberini vermekle kalmamıştır. İki ayrı yazı ile Arapça ezan hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Bunlardan biri Ulunay’dır. “Allah-ü- Ekber!⁴⁰⁸” başlıklı yazısı ile ezanın Arapça değil, Kur’anca olduğunu yazmıştır. İslam dininde ezanın anlamına değinip bunu irtica olarak değerlendirilmemesini, Arapça ezanın manadan ziyade manevi bir duygusu vardır şeklinde açıklamıştır.

“Ekseriyet partisi Meclis Grubu, (Ezan-ı Muhammedi) nin din lisanı, üzere okunmasını –devletin laiklik prensibine muvafık bularak- kabul eyledi. Şimdiye kadar bu mevzu hakkında fikirlerimizi söylemek için Meclis ekseriyetinin bu kararını beklemiştik. Milletvekilleri, müminleri ibadete davet eden mukaddes nisanın bütün İslam dünyasında olduğu gibi yapılması hususunda milletin arzu ve temennilerine bihakkin tercüman olmuşlardır.

Ezan meselesi, fikirleri bir "Arapça" ve "Türkçe" bahsi üzerinde durmakta idi. Halbuki ortada "Arapça" diye bir şey yoktur. Arapça lisanı için de müslümanlığa esas olmak üzere bir "Din lisanı" vardır. Buna " Kur'anca" diyebiliriz.

Her Arapça bilen Kur'anı anlayamaz; Kur'anın her ayetini anlayanda Arapça konuşamaz.

Bir tarihte Mısırda bulunuyorduk. Yanımda - bugün İslam aleminde imam Gazzali derecesinde sıyt ve şöhet kazanmış Türk alimlerinden bir zat vardı... Birlikte bir ziyarete gidecektik; kendisinden arabacıya gideceğimiz yeri Arapça ta'rif

⁴⁰⁷ “Arapça Ezana Dair Tasarı”, **Ulus** 15.06.1950

⁴⁰⁸ “Allah-ü ekber!”, **Yani Sabah** 15.06.1950

buyurmalarını rica ettim; bu zat lisanın bütün kavaidine, sarfına, nahvına riayet ederek adresi söyledi. Arabacı bir kelime anlamamıştı. Çünkü o arapça biliyor, Kur'anca bilmiyordu. Adresi anlatmak için Arapça söylemek lazım gelmişti.

(Arapça) nın tercümesi olur...(Kur'anca) nın tercümesi olmaz; tefsiri olur. Din lisan " Zikr-i cüz, irade-i küll" demektir. Onun tek kelimesinin ihtiva eylediği mana, dünya lisanının çerçevesine sığmaz, nitekim sığdıramadık.

İslamda ezanın başka hususiyetleri vardır; bunu böyle kabul etmeli ve bu bahsi İrtica gibi, kara kuvvetin tahakkümü gibi, artık tarihe gömülen hadiselerle karıştırmamalı.

"Allah-ü Ekber" deki ihatayı, ulviyeti, lahuti manayı "Tanrı Uludur" cümlesile ifade edemeyiz.

Bu münasebetle tarihi bir vakıayı kaydedelim:

İslamda ilk Müezzin, " Bilal-ı Habeşi" Hazretleridir. Peygamberimiz Efendimizin irtihallerini metekip bir daha ezan okumamaya niyet etmiş ve Şama gitmiş; bir müddet sonra ziyaret kasdi ile Medineye gelmiş: Eshab kendisinden bir ezan okumasını iltimas eylemişler. Bilal, dostlarının sözünü kırmamış; o gür ve halavetli sesi ile ezana başlayınca Medine halkı sokaklara uğramışlar; kadın erkek: " Resul-ul-lah dünyayı tekrar teşrif buyurdular" feryadı ile ağlıyarak (Mescid-i Nebevi) ye koşmuşlar... Bilal, heyecandan ezanı güç tamamlayabilmiş. Medine bir mahşer günü yaşamış!

Mübarek Ramazanı (Kur'anca) ezan ile karşılıyoruz. Bu bir fal-i hayırdır!"

Yeni Sabah Gazetesi'ndeki diğer haberin başlığı ise "Manevi Ferahlık Getirecek Karar..."⁴⁰⁹ "dır. Bu yazıda D.P. grup toplantısında ezanın din dili ile okunabilmesini yasaklayan kanunun hızlı bir şekilde kaldırılmasına karar verilmesinin yurdun manevi hayatında bir ferahlık yarattığı, kanunu meclisten geçer geçmez, Dünyadaki tüm Müslümanlar gibi ezanın Arapça okunabileceği, Türkiye'de yaşayan diğer dinlere mensup kimselere dair, din dili ile ilgili bir kısıtlama olmadığı, bu yasağın ortadan kalkması ile çeşitli dinlere mensup Türk vatandaşları arasındaki ikiliğin ortadan kaldırılacağını yazmıştır.

⁴⁰⁹ "Manevi Ferahlık Getirecek Karar...", Yeni Sabah 15.06.1950

“Milletin taze itimadile, hür bir suretle seçilen ilk Meclisin çoğunluk partisi, evvelki gün yaptığı Grup içtimasında, ezanın din dilile yayılmasını yasak eden kanunu bertaraf etmeğe ve buna müstaceliyet ile tahakkuk ettirmeğe karar vermekle yurdun manevi havasında, bir ferahlık yaratmıştır. Esasen maddi ve iktisadi ızdırapların eski idareler elile yaratılmış zorlukları pençesinde, kıvranan geniş halk kitleleri, bir de manevi ezaya maruz bulunuyorlardı. Laik bir hükümetin, hiçbir veçhile, müdahale etmemesi icap eden bir sahada müz’iç indi hatta fuzuli karışmaları birçok kalplerde hüznün yaratıyordu. Fakat tek parti devri, millet iradesinin tezahürüne bir Çin Seddi gibi engel olduğunda hoşnutsuzluk ifade olunamıyordu. Kanun acele Meclisten geçer geçmez Müslümanlar, ibadete davet olunmak hususunda bütün dünyadaki Müslümanların istifade ettikleri nimetten ve onların takip eyledikleri usulden faydalanabileceklerdir. Hiçbir Müslüman hükümet veya cemaat, bir dört yüz yıla yakın bir zamandır ibadete davet edilmek hususunda, yerleşmiş an’aneyi değiştirmeği aklından geçirmemiştir. Hatta yabancı ve Müslüman olmıyan bir devletin reayası olarak yaşıyanlar bile Müslüman tab’asını ezanı diledikleri gibi okumaktan meneylemiş değildir. Hindistan, Pakistan, Çin, İnan, Afganistan, Arap, Türk bütün Müslüman kitleler dünyanın neresinde olursa olsunlar ve gerek istiklallerine sahip bulunsunlar, gerek bulunmasınlar ezanı din dilile, okumakta devam etmişler ve bu vadide, rahatsız edilmemişlerdir. Ancak her şeyi ters anlamak isteyen, Halk Partisi zimamdarları, bu umumi gidiş ve akışın dışına çıkmak istemişler ve Müslüman Türk amme vicdanını rencide eylemişlerdi. Çünkü bizzat Türkiye’de yaşıyan Ortodoksların, Katoliklerin, Süryanilerin ve Protestanların rahatça ve diledikleri gibi ibadet dili ve ibadete davet şeklini kullanmalarında serbest ve müstakil oldukları ve Halk Partisi onları en ufak bir şekilde rahatsız etmediği halde baskının ve cezai müeyyidelerin sadece İslamlara tatbiki gayet kötü bir intiba bırakıyordu.

Demokrat Parti çeşitli dine mensup Türk vatandaşları arasındaki bu tefriki ortadan kaldırmağa karar vermekte... Şimdi Halk Partisi, bu mevzu Mecliste konuşurken, muhalefet bayrağını kaldırsın ve Türk halkının ibadete davet şekillerine ben behemehal müdahale edilmesi kararında ısrar edeceğim diye ayak diresin. Onun bu hareketinin sorumluluğu tamamen kendi boynuna asılı kalacaktır. Ve Türk efkarı, bir daha görecektir ki Halk Partisine bildiğinden, kin ve inadından bir şey unutuyor nede hadiselerin akışından yeni bir şey öğreniyor.

Esasen biraz uyanıklık gösterse ve milletin temayüllerini yoklasa, daha iktidara çıkalı iki hafta olmıyan yeni kabineye karşı bu derece zorluk çıkarır ve bütün tezvîr silahlarını kullanır mı? Muhterem Başbakanın dün anlattığı gibi, orduya tahrik ve şark vilayetleri bahsinde yurtta ikilik yaratmak gibi gayrı tabii temayül gösterecek kadar hatalı bir istikamet varsın Halkçuların yolu olsun... Ezanın din dilinde okunmasına muhalefetleri olanların esasen çeyrek asırdır hürriyete olan muhalefet ve husumetlerinin tabii bir neticesidir. Millet ve çoğunluk bütün hürriyetlerini elde edecektir.”

16 Haziran gazeteleri, ezanın dili konusundaki teklifin mecliste görüşüleceği ve görüşülüp teklif kanunlaştıktan sonra Arapça ezanın okunmasına Cumartesi yani ramazanın ilk günü başlanacağını bildirmişlerdir.⁴¹⁰

Bu günün gazeteleri arasında haberi en ayrıntılı veren Cumhuriyet Gazetesinden Mekki Said Esen'dir. “*Ezan meselesi bugün Mecliste görüşülecek*” ana başlığı altında, “*C.H.P. teşebbüsü, prensip ve kültür bakımından tenkid ederek siyasi bir mesele yapmıyacak*⁴¹¹” alt başlığı ile haber yer almaktadır. Esen, ezan tasarısı haberinden sonra C.H.P'nin, bu tasarı ile ilgili yaklaşımını da ele almaktadır haberinde.

“Arapça ezan yasağını kaldıran tasarı bu gün Meclise verilmiş, komisyondan geçmiş ve basılıp azaya dağıtılmıştır. Tasarı ile, Ceza Kanununun 526 ncı maddesindeki yasağa dair fıkra kaldırılmakta, fakat maddenin diğer hükümleri aynen bırakılmaktadır. Yarınki toplantıda müstaceliyet kararile görüşüleceği anlaşılmaktadır.”

Arapça ezanın kaldırılmasının CHP il teşkilatlarında memnunluk yarattığı, Halk Parti meclis grubunda da üzerinde durulan bir konu olduğu, hükümete kanun ile ilgili itiraz yapılması halinde vatandaşlar tarafından CHP muhalefetine iyi bakılmayacağı düşünülerek, siyasi bir konudan çok bir kültür meselesi olarak ele alınacağı hakkında yazısına devam etmiştir.

“Arabça ezan yasağının kaldırılmasında bilhassa illerdeki teşkilatta birçok Halk Partili vatandaşların memnunluk izhar ettikleri haberleri geliyor. Mesele,

⁴¹⁰ Zafer, Yani Sabah, Milliyet, Hürriyet, Son Posta, Cumhuriyet, Ulus, 16.05.1950

⁴¹¹ “Ezan Tasarısı Bugün Mecliste Görüşülecek”, Cumhuriyet 16.06.1950

C.H.P. Meclis Grubu mahfillerini de ehemmiyetle meşgul etmiştir. Bazı milletvekilleri bu teşebbüse yapılacak itirazların muhalefete karşı hoşnutsuzluklar yaratacağı mütalesinde idiler. “Arabça ezanın şiddetle tenkid edilmesi Halk Partililer aleyhinde propagandalara zemin hazırlayacaktır.”

Bu düşüncede olanlar, mevzuun nezaketi karşısında son derece dikkatli davranmayı gerekli görmüşlerdir. Filhakika mesele, C.H.P. Meclis Grubu mahfillerinde itina ile ele alınmış ve yapılacak muhalefetin esasları tesbit edilmiştir.

Muhalefet lideri İsmet İnönü'nün parti görüşünün hazırlanmasile bizzat yakından meşgul olduğu anlaşılıyor.

Bu gece öğrendiğime göre, mesele din bakımından ziyade bir inkılab partisi için bir prensip ve bilhassa bir kültür davası olarak ele alınacaktır. Ezan esasen din bakımından bir farize değildir. Muhalefet sözcüsü partinin ezanın Türkçe okunmasını neden gerekli gördüğünü izah edecektir. Muhalefet mahfillerindeki hava bu görüşün Mecliste tesbiti ile iktifa olunacağını gösteriyor. Yani itiraz edilecekse de mevzu Mecliste siyasi bir mesele haline getirilip uzatılmayacaktır.”

Milliyet gazetesi “Ezanın Arapça okunması hakkındaki kanunun müstaceliyetle kabulü muhtemel”⁴¹² haberinde, gün içinde görüşülecek olan ezana dair meclis haberini verdikten sonra, C.H.P.’nin takip edeceği yolu ve Şemseddin Günaltay’ın sözcülük yapacağını bildirmektedir.

“...Halk Partisi Meclis Grubu bu gün toplanarak yarın Mecliste bu mevzu üzerinde Partice Müdafaa edilecek tezi tesbit etmiştir. Halk Partisi hükümet tasarısının doğrudan doğruya aleyhinde bulunmayacak, yalnız dil inkılabı bakımından bazı ihtirazi itirazda bulunacaktır. Partinin sözcülüğünü eski Başbakan Şemseddin Günaltay yapacaktır...”

Yine aynı gün Milliyet Gazetesinde, “C.H.P. nin Umacı: İrtica!”⁴¹³ başlığı ile Ali Naci Karacan’ın köşe yazısını görmekteyiz. Karacan, ezanın, Müslümanları ibadete davetten ibaret olduğunu ve ne Türkçe nede Arapça ezanın inkılap ile alakası olmadığını yazmıştır. İrtica meselesinin Halk Parti’sinin kötü bir mirası olduğunu,

⁴¹² “Mecliste bugün mühim meseleler görüşülüyor”, **Milliyet** 16.06.1950

⁴¹³ “C.H.P. nin Umacı: İrtica!”, **Milliyet** 16.06.1950

aslında böyle bir tehlikenin gerçekte olmadığı, C.H.P.'nin iktidarını muhafazası için, irticayı tehlike olarak kullandığını anlatmaktadır.

"Yeni muhalefet, daha doğrusu eski iktidar gazetelerinin ezanın Arapça okunabileceği kararının verilmesi üzerine " İnkılap elden gidiyor!" diye kopardıkları yaygaralara bakıp da halimize hem acımama hem de gülmek kabil değildir. Bir memlekette yazı yazan münevverin meseleleri yarım kültürler kavramasından, öncülük etmeğe kalktığı davaları politika mevzuu yaparak, yüzüne gözüne bulaştırmasından daha hazin ve tasavvur olunabilir? Bir memlekette fikrin laf ebeleri elinde bu derece soysuzlaşması vatanpervere gerçekten hüzüün verecek bir hadisedir. Zira insan varlığının en asil cevheri olan fikir, bu derkeye düşünce, "inkılap elden gidiyor!" diye bağırınların hakikatte 31 martta "din elden gidiyor!" diye bağırılmış olan derviş Vahdetilerden pek farklı bir siyasi karakter taşımadıklarını, fakat sarık yerine maske ile dolaştıklarını gösterir.

Herkes ezanın Arapça veya Türkçe okunmasını münakaşa ediyor da acaba neden kimse kalkıp da inkılabın bu vesile ile niçin elden gittiğini sormuyor? Ezanı Türkçe okursak inkılapçı oluyoruz da Arapça okursak neden mürteci sayılıyor? Arapça veya Türkçe ezan ile inkılap müessesesinin, yani şapka giymenin, yazıyı soldan yazmanın, şer'i mahkemeleri kaldırmanın, medeni kanunu kabul etmenin alaka ve münasebeti acaba ne olabilir? Cıva gibi kaypak cümlelerle izahına çalışılrsa, halk için daha faydalı, daha aydınlatıcı olmaz mı?

Hakikat şudur ki ne Türkçe, ne Arapça ezanın inkılap ile hiç, ama hiçbir alaka ve münasebeti yoktur ve olamaz. Ezan, Müslümanı ibadete davetten ibarettir ve ne bir dua, ne de bir hadis-i şeriftir. Bu hakikatten daha büyük bir başka hakikat de şudur ki bizim memlekette bir irticanın bu gibi bahanelerden istifade ederek hortlayacağı hikayesi de Halk Partisinin son on senede şişire şişire bu hale getirerek nihayet bize hediye ettiği bir balondan, bir vahimedden ibarettir. Her cemiyette, İngilterede, Fransada, Almanyada, İtalyada, bilhassa Amerikada her yerde, daima bir takım muhafazakar insanlar vardır ve mazilerine ait örf ve adetleri hasretle anmak itiyadındadır. Bizim cemiyetimizde de bir çok böyle insanlar olabilir. Fakat ezanı Arapça dinlemekten hoşlanıyorlar diye, bunların alınına ne hakla "Mürteci!" damgası yapıştırılabilir? Muhafazakar insanlara mukabil, bir müvazene unsuru olarak, yüzbinlerce genç, inkılabın bekçisi değil midir?

Hazin olan asıl büyük hakikat şudur ki, memlekette gene Halk Partisinin kötü bir mirası olarak bir irtica vahimesi peyda olmuştur. Hakikatte bir irtica tehlikesi yoktur. Bu bir umacıdır. Halk Partisi polis gibi, jandarma gibi bu umacıyı da iktidarda iken, iktidarı muhafaza için bir vasıta gibi kullanmakta idi. İktidarda iken muhafaza vasıtası diye kullandığı umacıyı, aynı umacıyı şimdi gene piyasaya çıkararak herkesi korkutmağa çalışmakta, sun'i bir panik havası yaratmaya uğraşmaktadır. Fakat ne yapmalı ki, devir değişmiş, milletin gözü açılmış, değil umacıdan, Halk Partisinin kendisinden bile artık kimsede korku kalmamıştır. kabus, dağılmıştır.”

17 Haziran gazeteleri ezanın Arapça okunma yasağının kalktığını manşetlerinden duyurmuşlardır. Meclisin Arapça ezan yasağının kaldırılması hakkındaki kanun tasarısı görüşülmüş. Başbakan Adnan Menderes'in bu kanun tasarısının acele gündeme alınmasından başlayarak, C.H.P.'nin tasarısı konusundaki tavrı, arkasından mecliste kabulü ve ne zaman yürürlüğe gireceğine dair görüşmeler gazetelerde ayrıntılı olarak verilmiştir.⁴¹⁴

“Büyük Millet Meclisi dün saat 15 te Başkan vekillerinden Fuat Hulusi Demirelli'nin başkanlığında toplanmıştır ve Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinin Arapça ezan ve kamet okutmak hakkındaki memnuiyetini kaldıran kanun tasarısını ivedilikle müzakere ve kabul etmiştir.

Tasarı aleyhinde hiçbir milletvekili konuşmamış, C.H.P. Meclis Grubu da esas hakkında D.P. ile birlikte olduğunu bildirmiş ve böylece tasarısı partilerin müşterek malı olarak kabul olunmuştur.

Oturum açılır açılmaz Başbakan söz isteyerek kürsüye gelmiş ve şunları söylemiştir:

-Arapça ezan hakkında D.P. Meclis Grubunun aldığı karar gazetelerde yayınlandı. Böylece bu hususta kanuni memnuiyetin kalkmış olduğu telakkisine ve bazılarının daha şimdiden Arapça ezan okumağa kalkışmasına istimal vardır. Bundan dolayı, bu hususta sevketmiş olduğumuz kanun tasarısının bugünkü gündeme alınmasını ve ivedilik ile ve yeğlikle görüşülmesini teklif ederim.

⁴¹⁴Zafer, Yani Sabah, Vatan, Son Posta, Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet, Ulus, 17 Haziran 1950

Başbakanın bu teklifi reye konularak kabul olunduktan sonra Başkan, bu mevzuda konuşmak isteyenlere ne şekilde söz verilmesine dair olan bir takriri okutmuştur. Takrire göre, evvela aleyhte konuşacaklara söz verilecek, sonra lehtekiler konuşacak ve son söz gene aleyhte konuşacaklara verilecektir.

Bazı hatipler bunun aleyhinde bulunmuşlarsa da takrir kabul olunmuş ve ilk olarak kürsüye gelen C.H.P. Meclis Grubu namına Trabzon milletvekillerinden Cemal Reşit Eyüpoplu şunları söylemiştir:

-Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinden, ezan'a taalluk eden ceza hükmünün kaldırılması maksadiyle Hükümetin bugün huzurunuzda getirdiği kanun tasarısı hakkındaki C.H.Partisi Meclis Grubunun görüşünü arz ediyorum:

Bu memleket milli devlet ve milli şuur politikası, Cumhuriyetle kurulmuş ve C.H.Partisi bu politikayı takibetmiştir. Bu politika icabı olarak Ezan meselesi de bir dil meselesi ve milli şuur meselesi telakki edilmiştir.

Milli devlet politikası, mümkün olan her yerde Türkçenin kullanılmasını emreder. Türk vatanında ibadete çağırmanın da öz dilimizle olmasını bu bakımdan daima tercih ettik.

Türkçe ezan, Arapça ezan mevzuu üzerinde bir politika münakaşası açmaya taraftar değiliz.

Milli şuurun bu konuyu, kendiliğinden halledeceğine güvenerek Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacağız”

Bu sözler muhalif, muvafık bütün milletvekilleri tarafından uzun uzun alkışlanmış ve bundan sonra kürsüye Sinan Tekelioğlu gelmiştir. Tekelioğlu, Atatürk'ün dahi bugün sağ olsaydı Kuranı Kerim'in Türkçeye çevrilemeyeceğini gördükten sonra, Arapça ezan hakkında koyduğu cezai müeyyideyi kaldırtmış olacağını söylemiş ve sonra her zaman olduğu gibi sadet haricine çıkararak başka bir meseleden bahsetmeye başlamıştır. Buda aşırı sağ ve sol cereyanlara karşı çıkarılan kanun idi. Tekelioğlu bu husustaki sözlerine, önce kanun teklifini yapmış olan eski milletvekilinin seçilememiş olmasından dolayı duyduğu memnuniyeti belirtmiş ve "inşallah bir daha seçilemez" temennisinde bulunmuştur. Hele aşırı sağ ve sol

cereyanlara karşı çıkarılan bu kanun kıpkızıl komünizm koktuğunu söylemesi üzerine kendisini sabırla dinleyen bütün Meclis birden ayaklanmış ve :

-Sadede gel.

- O zaman da milletvekili idin, neden kanunun müzakeresi sırasında bunları söyleyemedin?

-Yeter artık. Hep şahsiyet ile mi uğraşıcaksın?

Sesleri arasında Tekelioğlu devam edememiştir.

C.H.P. Kars Milletvekillerinden Tezer Taşkırın da ayağa kalkmış ve:

-Sayın Başkan, burada bulunmadığı için kendisini müdafaa etmek hakkından mahrum bir arkadaş hakkında konuşuyor. Buna müsaade etmemelisiniz, diye bağırmıştır.

Gerek muvafık, gerek muhalif bütün Meclisin bu şekilde bağırması üzerine Tekelioğlu fazla devam edememiş ve bu kanunun da kaldırılmasını isteyerek kürsüden inmiştir.

Bundan sonra konuşan Ankara Milletvekili Doktor Talat Vasfi Öz de, kanunun lehinde konuşmuş ve bir aralık Arapça ezanı unutarak 14 mayısta tecelli eden zaferin bir iredi ilahiye olduğunu söylemiştir. Hatibin bu sözleri sağdan ve soldan:

-İradei Milliye! Diye itirazla karşılanmış, bunun üzerine Talat Vasfi Öz:

-Hem iradei milliye, hem de iradei ilahiye! Diye tekrarlamış ezana taalluk eden bir meselenin Ramazanın arifesi olan mübarek bir Cuma gününde konuşulmasının büyüklüğüne de işaret ederek Peygamberin buyurduğu şekilde ezan okunmadan kılınan namazların muteber olmadığını, 18 sene bu millet evlatlarının en derin ıstırapı sinelerinde sessizce taşıdıklarını söyleyince gürültüler çok fazla artmış, “ bu ne biçim laikliktir!” sesleri arasında kürsüden inmeğe mecbur olmuştur.

Bundan sonra Başkan kifayeti müzakere takriri verilmiş olduğunu bildirmiş fakat Kastamonu Milletvekili Muzaffer Ali Müfto buna şiddetle itiraz etmiş ve oturduğu yerden:

-Söz istiyorum! Diye bağırmasına rağmen Başkanın usul üzerine takriri reye koyması karşısında yerinden fırlamış ve kürsüye koşarak:

-Benim D.P. nin ilk kongresinden beri ahdim ve vadim var. İlla konuşacağım! Diye bağırmıştır. Bu sırada gürültüler artmış, sıra kapaklarına vurulmuştur ve Başkan, Muzaffer Ali Müfto'yu kürsüden inmeye davet etmiştir. Bunu üzerine Müfto aşağıya inmiş ve takrir reye konularak kabul edilmiştir.

Böylece tasarının heyeti umumiyesi üzerindeki müzakere bitmiş ve maddelere geçilmiştir. Bu arada Niğde Milletvekili Necip Bilge, bir kelimenin yanlış yazılmış olduğunu ileri sürmüşse de kendisinin yanlış bildiği, doğrusunun, yazıldığı şekilde olduğu kendisine söylenilmiştir.

Bundan sonra da Müfto söz alarak kürsüye gelmiş, gülüşmeler ve alkışlar arasında söze başlamıştır. Ancak " Ben D.P. kongresinde din derslerinin de Parti programına alınmasını istemiştin." Deyinde gene gürültüler olmuş ve sağdan soldan "anlaşıldı, lüzum yok" sesleri işitilmiştir. Buna rağmen Müfto devamla, üç çocuğu olmasına rağmen öldüğü zaman arkasından bir fatiha okuyacak kimsesi olmadığına dair eski endişelerinin artık kalkmış olduğunu bildirmiş ve "bunları söylemeğe ahdim vardı, yeminim vardı. İşte söyledim." demiş ve kürsüden inmiştir.

Müteakiben kanunun ne vakit meriyete girdiği münakaşası başlamış ve Remi Gazetede neşredilir edilmez kaydı kabul edilerek tasarı bu suretle kanuniyet kesbetmiştir".⁴¹⁵

CHP'nin Arapça ezana karşı aleyhte tavır takınmaması hayret edilerek karşılanmıştır. Vatan ve Son Posta Gazeteleri, bu hususta birbirlerini kopyası bir yazıya yer vermişlerdir. Yazıda CHP'nin ezan teklifini kabul etmelerinin hayretle karşılandığına yer verdikten sonra CHP Meclis Grubunda Arapça ezana dair yapılan görüşmelere değinilmiştir. Son Posta Gazetesi başlığı " *Arapça ezan ve kamet aleyhtarları C.H.P. grubunda da yenildi*⁴¹⁶" ana başlığı ile haberi vermektedir.

"Halk partisinin bugünkü mecliste Arapça ezan lehinde rey verışı hayretle karşılandı. Çünkü günlerden beri Halk partisi matbuatı Arapça ezanı bir inkılabı inkar ve bir irticaa dönüş diye vasıflandırmaktan çekinmiyordu. Temas ettiğim Halk

⁴¹⁵ "Arapça ezan okuma yasağı kaldırıldı", **Ulus** 17.06.1950

⁴¹⁶ "Arapça ezan ve kamet aleyhtarları C.H.P. grubunda da yenildi", **Son Posta**, 17.06.1950

partililer de, Demokrat parti teklifindeki bütün ihtirazi kayıtlara ve bütün inkılap sever taahhütlere rağmen aynı kanaatte idiler ve (bu nereye varacak?) diyorlardı.

Bugünkü mecliste Halk partisinin ezanın Arapça dahi okunabileceği hakkındaki teklifi kabul edildi ve bu teklif lehinde el kaldırışı umumi bir hayretle karşılandı."

CHP'nin Arapça ezana onay vermesinden sonra, yazıya bunun arka planı olan CHP'nin grup görüşmelerine değinilmiş ve nasıl onay aldığı anlatılmıştır.

"Umumi efkarda da doğacak olan bu hayreti tatmin için Halk partisi meclis grubunun bu mesele etrafında iki gün süren müzakere ve münakaşaları hakkında biraz izahat edeceğim:

İlk gün grupta umumi bir aleyhtarlık vardı. Yusuf Ziya Ortaç, Cevdet Kerim İncedayı, Hasan Reşit Tankut ve arkadaşları Arapça ezan aleyhinde büyük bir edebiyat yaptılar. Ezanın Arapça okunmasının inkılaba ihanet olduğunu, irticaın avdeti için bunu ilk adım teşkil edeceğini, binaenaleyh, Halk partisinin müstenkif kalması icap ettiğini söylediler. Sabit Sağıroğlu bu mevzuda Halk partisinin müstenkif kalması icap ettiğini müdafaa etti. Hasan Reşit Tankut müstenkif kalmanın doğru olmadığını, Halk partisi müstenkif kaldığı takdirde altı okun zedeleneceğini ve inkılapçılığın mahvolacağını söyledi.

Fakat genç milletvekilleri bu görüşe itiraz ettiler. Bilhassa Sebati Ataman Arapça ezanın laiklik, inkılapçılık ve milliyetçilik prensibi bakımından mütalaa edilmesi icap ettiğini anlattı. Bunun inkılapçılık prensibini zedelemeyeceğini, milliyetçilikle de bir alakası olmadığını esasen bunun laiklik prensibine aykırı bir hata olduğunu, hatanın neresinden dönülürse kar sayılacağını belirtti, bu teklifin particilik gayretleri dışında kabul edilmesi icap ettiğini söyledi.

Diğer genç milletvekilleri de Sebati Atamana iltihak ettiler. Bilhassa Cahit Zamankil etraflı bir konuşma yaptı. Mevzuu bütün cepheleriyle ele aldı ve ezanın Türkçe okunması hakkındaki kaydın kalkmasının zaruri olduğunu söyledi.

"-Bu ezanın Türkçe okunması diğer inkılaplar gibi samimiyetle ve heyecanla müdafaa edilecek bir inkılap değildir."

Tezer Taşkıran da çok makul bir konuşma yaptı. Ezanın Türkçe veya Arapça okunmasında ısrar edilmesinin laiklik prensibine aykırı olduğunu uzun bir konuşma ile izah etti.

Bu konuşmalar gruptaki havayı değiştirmişti. Bu esnada kürsüye Şemsettin Günaltay geldi. Çok makul, çok ilmi ve çok tatmin edici konuşmalarından birini yaptı. Günaltay ezcumle, ezanın Türkçe okunmasının şayanı temenni olduğunu, fakat bunun Türkçe okunmamasının bir ceza tehdidi altına konması yerine bunu telkin yoluyla, duyguya hitap yoluyla yapılmasının daha iyi olacağını belirtti.

Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü bu müzakereleri dikkatle takip ediyor, fakat hiç konuşmuyordu. Yalnız celselerin tatili sırasında yaptığı konuşmalar teklife aleyhtar olduğunu gösteriyordu. Fakat buna rağmen bu teklife Halk Partisi grubunun da iştirak edip etmeyeceği reye konuldu. Grup tarafından ezan hakkındaki ceza tahdidinin kaldırılması kabul olundu. Bu reye iştirak etmeyenler arasında bilhassa İsmet İnönü, Cevdet Kerim, Yusuf Ziya Ortaç, Hasan Reşit Tankut ve Cemal Eyüpoğlu vardı.

Bunun üzerine Halk Partisinin bu husustaki görüşü tesbit edildi ve bugün Mecliste Cemal Eyüpoğlu tarafından okunan metin Şemsettin Günaltay tarafından kaleme alındı.”

18 Haziran gazeteleri ezanın camilerde Arapça okunmaya başladığını, yurdun çeşitli yerlerinde Arapça ezan okunmasından yaşanan sevinçleri aktarmıştır. Bunun yanı sıra CHP'nin Arapça ezan konusundaki yaklaşımına da değinilmiştir.

“Arapça ezan yasağını kaldırılması bütün yurda olduğu gibi şehrimizde de büyük memnuniyet uyandırmıştır. Kanunun yürürlüğe girmesi Ramazanın ilk gününe rastlaması sevinci bir kat daha artırmış ve işe bir hususiyet vermiştir. Kanun, Reiscumhur tarafından tasdik edilmiş ve dünkü resmi gazete ile de yayınlanmıştır.

Ayrıca dünden itibaren ezanın Arapça okunması serbest olduğu Başbakanlık tarafından valiliklere telgrafla bildirilmiştir.

*Halk, ezanın ilk defa Arapça okunmasını camilerin civarına toplanarak büyük bir sevinç ve heyecanla dinlemiştir.*⁴¹⁷

Ulus Gazetesi haberi ilk sayfada değil sonraki sayfalarda vermiştir.⁴¹⁸

“Ezanın Arapça okunmasının serbest olduğu dün gece Başbakanlıktan vilayetlere bildirilmiştir. Fakat tebliğ şehrimizdeki bütün camilere aynı zamanda duyurulamadığından bu sabah birçok camilerde ezan hem Arapça hem de Türkçe olarak okunmuştur. Bunun üzerine İstanbul Müftülüğü bekçiler vasıtasıyla bu gün öğlene kadar bütün baş müezzinleri vaziyetten haberdar etmiş ve ezanın bundan sonra Arapça okunacağını bildirmiştir. İstanbul Müftüsü Nasuhi bugün kendisiyle görüşen gazetecilere şunları söylemiştir:

- Ezanın arapça okunması keyfiyetini bütün müslümanlar nasıl karşıladılarsa ben de öyle karşıladım. Kararın tatbikine bu sabahtan itibaren başlanmış ve ilk olarak Fatih ve Beyazıt camilerinde ezan arapça okunmuştur. Ammeyi temsil eden Meclisin görmüş olduğu lüzum üzerine böyle bir karar alınmıştır.

Bu gün öğle üzeri ilk defa olarak Beyazıt camiinin şerefelerinde ezan ikişer müezzin tarafından arapça olarak okunmuştur.”

Cumhuriyet Gazetesi, ezanın Arapça okunmasının serbestliğini ve İstanbul Müftülüğünün haberi bekçiler vasıtasıyla baş müezzinlere bildirdiği haberini verdikten sonra İstanbul Müftüsü ve başka bir baş imamla olan görüşmesini vermiştir.⁴¹⁹

“...İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhi, dün, kendisile görüşen bir muharririmize şunları söylemiştir:

“-Ezanın arabca okunması keyfiyetini bütün müslümanlar nasıl karşıladılarsa, ben de öyle karşıladım. Kararın tatbikine bu sabahtan itibaren başlamış ve ilk olarak Fatih ve Beyazıt camilerinde ezan arabca okunmuştur.”

⁴¹⁷ “İlk Arapça ezan dün bütün yurttan okundu”, **Zafer** 18.06.1950

⁴¹⁸ **Ulus** 18.06.1950

⁴¹⁹ “Dün camilerde ezan arabca okundu”, **Cumhuriyet** 18.06.1950

-Ezanın bazı camilerde Arabca, bazılarında Türkçe okunmasına taraftar mısınız? Sizce böyle düşünen ve istediği şekilde okunmak fikrinde olan müezzin var mıdır?

“-Ezanın ayrı ayrı dillerde okunması bir ahenksizlik meydana getirebilir. Lisan bozulur ve dedikoduya mucib olur.”

Büyük camilerden birinin baş imamı da şunları söylemiştir:

“-Hükümetin bu kararını halk sabırsızlıkla bekliyordu. Dünyanın her yerinde ezan arabca okunur. Ezanı Türkçe olarak okuyacak bir müezzin tahmin etmiyorum.”

Bu karar münasebetile dün öğle üzeri ilk defa olarak Beyazıt caminin şerefelerinde ezan ikişer müezzin tarafından okunmuştur.”

Vatan gazetesi “*Arapça ezan memnuniyet uyandırdı*⁴²⁰” başlığını atmış ve halkın kurbanların kesildiğini, hükümete teşekkür telgraflarının çekildiğini aktarırken haberin devamında da Doğu Anadolu ve Diyarbakır’da duyulan memnuniyete yer verilmiştir.

“Ezanın Arapça okunması müsaadesi şerefine, bugün Arapça okunan ilk öğle ezanı münasebetiyle şehrimizde kurbanlar kesilmiş ve hükümete teşekkür telgrafları çekilmiştir.

Doğu Anadolu son çeyrek asrın iki büyük gizli mücadelesi ve bu mücadelenin iki ayrı zümre tarafından yapılan propagandaları karşısında bulunuyor. Ezanın Arapça olarak okunmasına ait serbesti meselesi D.P. Meclis Grupunda konuşulur konuşulmaz bir yıldırım sür’atiyle Doğu Anadoluya yayılmış ve bilhassa dini taassubun hakim bulunduğu çevrelerde hudutsuz bir genişleme imkanına erişmiştir. Bu çevreler, bilhassa eski devir insanları bu hadiseyi, Muhammed’in ve din esaslarının çok yakınlarda doğacak bir “zafer” i halinde mütalaa ve muhakeme etmekle, ezanın Arapça okunmasına ait müsaadeyi tabii karşılamaktadırlar.

Genç ve münevver çevreler ise keyfiyeti Demokrat Partinin müsbet bir icraatı olarak karşılamayıp “millele verilmiş bir taviz” addetmektedir. Henüz karar çıkmadan, Perşembe günü ikinci namazında Diyarbakır minarelerinde ezan Arapça olarak okunmuş ve yüzlerce ihtiyar kadın ve erkek sevinçlerinden ağlamışlardır.

⁴²⁰ “Arapça ezan memnuniyet uyandırdı”, **Vatan** 18.06.1950

Halen doğudaki umumi kanaat bundan sonra şuurlu bir din tedrisatının başlayacağı merkezindedir. Halk, yerleri öperek 25 yılın bu en mühim fikri tahavvülünün heyecanını yaşamaktadır.

Hadiseyi partilerinin bir zaferi olarak öne süren D.P. çevrelerine mukabil C.H.P. çevreleri ısrarlı bir sükut taşımaktadırlar.

Vaziyetin tekamül seyri dikkatle takibi elzem bir hale gelmiştir. Zira, ezanın Arapça okunması müsaadesinin verilmesi üzerine, bilhassa Diyarbakır bölgesinde, mahalli örf ve teamüller, dini kanunlar, iktidar değişmesinden daha önemli bir mahiyet kazanmıştır.

Diyarbakır bölgesinde ağızdan ağza dolaşan tefsirler ve şayialar, Demokrat Parti hükümetinin dini tedrisata hudutsuz bir serbesti sağlayacağı merkezindedir.”

Hürriyet Gazetesi “Dünden itibaren Ezan Arapça olarak okunmaya başlandı⁴²¹” başlığının altında, Arapça ezan okuyanlar hakkındaki takibatın durdurulacağını ve verilen cezaların da infazından vazgeçileceğine yer vermiştir.

"Arapça ezan okuma yasağının kaldırılması hakkındaki kanun kabulü dolayısıyla keyfiyet; alakalı bütün dairelere bildirilmiş bulunmaktadır.

Bu kanun kabulü dolayısıyla şimdiye kadar, Arapça ezan okumak suçundan dolayı haklarında takibat yapılmakta olan veya muhakeme edilerek mahkum edilmiş bulunanlar hakkında da tatbikat durdurulacak, infaz edilmemiş mahkumiyetler varsa bunlar da infaz olunmayacaktır. Bu meyanda, merhum Mareşal Çakmak'ın cenazesi merasiminde Arapça ezan okumak, tekbir ve kamet getirmek işlerinden dolayı haklarında adli soruşturma açılmış bulunan kırk beş şahıs hakkındaki takibat ta durdurulacaktır.”

Yeni Sabah Gazetesinde ezan ile ilgili iki haber yer almaktadır. “Arapça ezan çok iyi karşılandı⁴²²” başlığı altında, ezanın din dili ile okunabilmesi kanunun kabulü, telgrafla İstanbul'dan ilçelere bildirilmesi ve ilk Arapça ezanın okumasını, İstanbul, Ankara, İzmir, İzmit, Balıkesir gibi şehirlerde yaşanan sevinçleri haberin biri iken; diğer haberde “İnkılapçılık ve seçmen korkusu..⁴²³” başlığıyla CHP'nin

⁴²¹ “Dünden itibaren Ezan Arapça olarak okunmağa başlandı” , Hürriyet 18.06.1950

⁴²² “Arapça ezan çok iyi karşılandı”, Yeni Sabah 18.06.1950

⁴²³ “İnkılapçılık ve seçmen korkusu..”, Yeni Sabah 18.06.1950

Ezanın Arapça okunması kanununa onaylar yaklaşımı ve zayıf muhalefet ile ilgili eleştiriler yer almaktadır.

“Ezanın “din dili” ile okunması ve “ din dili” ile kamet verilmesi hakkındaki kanunun Büyük Millet Meclisinde kabulü üzerine, Başbakanlık keyfiyeti, İstanbul Vilayetine de derhal telgrafla bildirmiş ve vaziyet ilçelere tebliğ edilmiştir. Ancak, kanunun Resmi Gazetede neşrinden sonra mer’iyete girmesi tabii olduğundan, ilk Arapça ezan, öğle vakti biri çeyrek geçe okunabilmiştir.

Müslümanlar, 19 yıldanberi duymadıkları “Ezan_ı Muhammedi” yi dinlemek ve böylece ibadete varmak üzere camilere koşmuşlardır. İlk Arapça ezanı, büyük camilerin bütün minarelerinde birden, şehrin en seçme müezzinleri okumuşlardır. Bu esnada, camilerin yakınından geçen gayrimüslim vatandaşlar bile ezan seslerine dikkatle kulak vermişlerdir.

“Tanrı Uludur” yerine “Allah-ü ekber” i ikame eden Ezanı Muhammedi’den sonra öğle namazı eda edilmiş ve yine Süleymaniye, Fatih, Yenıcamı, Sultanahmet, Beyazıt ve Laleli gibi büyük camilerde tanınmış hafızların okudukları “ mukaddes” ler, bayram günlerinde bile nerde tesadüf olunan büyük bir cemaat tarafından vecd içinde dinlenilmiştir.

İstanbul Müftüsü Nasuhi Bilmen, Arapça ezanın kabulü hakkında dün demiştir ki:

- *Diyanet İşleri Reisliğinden emir mucibince keyfiyeti camilere ve memurlarımıza bildirdik. Ezan, badema ister yeni Türkçe ile ister din dil ile serbestçe okunabilecektir.*

Yani hükümetin bu yoldaki kararı, kanaatimce de muvafık olmuş ve Müslümanları memnun etmiştir.

Ankara, Arapça ezan okunmasına müsaade edildiğine dair Meclis kararı bu günkü Remi Gazetede ilan edilmiştir. Bu gün Hacı Bayram camii sabahtan gece yarısına kadar büyük bir cemaatle dolmuştur.

İzmir: Arapça ezanın bugünden itibaren okunmasına izin verilmesi üzerine şehrimizdeki bir çok Müslüman vatandaşlar öğle namazında camileri hıncahıç doldurmuşlardır.

Bu münasebetle ekseri camilerde de kurbanlar kesilmiş, ezan okunurken bazı vatandaşların ağladıkları görülmüştür. Hükümetin bu kararı şehrimizde çok iyi karşılanmıştır.

İzmitte camiler pek kalabalık oldu.

Ezanın din dili ile okunması ve Ramazanın birinci günü olması münasebetile bugün camiler kalabalık olmuştur. Müezzinler minarelerde çift olarak din dilile ezan başlattıkları zaman halk dua edip kurbanlar kesmiştir. Bu vesile ile 1200 kişilik bir imza ile Büyük Millet Meclisine İzmitlilerin teşekkürleri bildirilmiştir.

Köylerde de aynı şekilde halk camileri doldurmuştur.

Arapça ezan okunurken birçok vatandaş ağlamıştır.

Balikesir: bu günden itibaren şehrimizde de ezan Arapça olarak okunmağa başlamıştır. Müftü, bundan çok memnun olmuş ve:

-Demokrat Partiden allak razı olsun, demiştir."

"Büyük Millet Meclisi, ezanın din dilile okunmasının serbest olduğunu ezici bir çoğunlukla kabul ederek manasız, lüzumsuz hatta zararlı bir baskıyı ortadan kaldırdı."

Arapça okunan ezandan duyulan memnuniyet haberi sonrası sıra CHP'nin kanunu onaylamasına ve onaylama ardındaki sebeplere gelmiştir.

"Bu tarihi celsenin en ziyade dikkati çeken hadisesi, Halk Partisinin, yeni vaziyet karşısında takındığı tavır olmuştur. Bir çoklarının hala bekledikleri veya ummak istedikleri gibi Halk Partisi, kendi yavrusu olan bir kanun ve hükmü, korumak ve müdafaa etmek için, en ufak bir harekette bulunmamıştır. Bilakis o da, iktidarın akıntısına kendisini salıvermiş ve kendi yaptığı kanunu bozmak için ellerini havaya kaldırmıştır.

Cuma günkü celsede, ne yapacaklarını, Halk Partisi mensupları, aralarında uzun uzadıya görüşmüşlerdir. Gazetelere akseden söylentilere göre, iki üç milletvekili, Arapça ezan davasında şiddetle muhalefete geçmek ve inkılap umdelerini savunmak noktai nazarını müdafaa eylemişlerdir. Hakikaten Halk Partisi çevrelerinin, bu ezan lakırtısı çıkar çıkmaz, gösterdikleri asabiyet ve telaş, bütün

Atatürk inkılaplarının elden gideceği yolundaki uydurma ve yapmacık endişe, ezanın arkasından fesin ve çarşafın döneceği yolundaki vaveyla bu parti mensuplarından Mecliste kalabilen bakiyenin, son gayretile çarpışacağı ve uğraşacağı vehmini uyandırmış idi. Mamafih itiraf edelim ki biz, böyle bir metanet ve celadati hiç beklemiyor ve Halkçıların çok uysal ve yumuşak davranacaklarını tahmin ediyorduk. Böyle düşünmemizin sebepleri ise pek basit idi. Halk Partisi, son dört küsur yıllık bütün hareketlerinde, rey avcılığından ve iktidarda oturmağı devam ettirebilmekten başka hiçbir endişe ile müteharrik olur görünmemiş idi.

Din tedrisatının ilk mekteplere konulması, İlahiyat Fakültesinin açılması, orman kanunundan vazgeçilmesi toprak kanununda tadilat kabul olunması hep aynı istikamette hareketlerdi. Yani bir ideale, bir fikre, muayyen gayelere bağlı olmaktan ziyade, günü havasına uyarak tutunmak emellerini ifade ediyordu. Bu zihniyet ve telakkide olan bir zümrenin, birdenbire, kahraman kesilerek, ezan meselesinde, sert bir eda takınması beklenir mi idi? Aleyhte rey vermeyi uzaktan uzağa düşünüş bile, derhal gözünün önüne dört sene sonraki seçmen hüccresini getirince, her türlü silahtı ve mühimmatı terk ederek teslim olmuş ve elerini, çoğunlukla beraber, kaldırmıştır.

Halk Partisinin, iktidar olarak, muvaffak olamadığı kadar muhalif parti olarak da iyi bir intiba bırakamayacağı anlaşılmağa başlıyor. Evvelki günkü tavır, bilhassa başlangıçta kopardığı şamatadan sonra, herkesin gözünü açacaktır.

Bu yurda lazım olan muhalefet, kararlı, azimli, fikrinde sabit, belli umdelere malik ve icabında, hükümet ve iktidarın önüne metin bir kale gibi dikilecek bir muhalefettir. Böyle bir muhalefet, her dakika belli başlı azasının mahkemelere çekilmesi ihtimali ile titreşen bir heyetten beklenir mi? Baksanıza, Büyük Millet Meclisinde, her gün yeni yeni sulistimaller hakkında takrirler yağmaktadır. Yeni hükümet erkani da böylece deste deste sunulan suallere cevap verebilmek için muhlet istemekten başka bir şey yapamıyor. Hem rivayetlere nazaran önümüzdeki parti kurultayında, yine maruf ve müfrit simalar, idareyi ele geçirmeğe çalışacaklarmış da bu asıl genç ve lekesiz elemanları bertaraf eyliyeceklermiş... Bunu da yaparlarsa artık, yapılacak hiçbir hata kalmamış olur.

Memleket temiz ve ciddi şaibesiz, mazisi bulanık olmıyan bir muhalefete çok muhtaçtır.”

Milliyet gazetesi, “ C.H.P. de dahili çekişme⁴²⁴” başlığı ile CHP'nin Arapça ezan için olumlu oy kullanması konu olmuştur.

“Arapça ezanın kabulü hakkındaki kanun karşısında C.H.P. Meclis Grubunun takındığı tavır, burada her iki parti mehafilinde de üzerinde ısrarla durulan günü başlıca siyasi konusu olmuştur. Reyler verilirken Halk Partisinin bugüne kadar bilhassa hassasiyet gösterdiği disiplinine ve din mevzuundaki reform taraftarlığına rağmen büyük bir ekseriyetin Arapça ezan lehinde rey vermiş olmaları bazılarının partideki çatlamayı aşıkarmıştır.

Bu arada İnönü'nün başında bulunduğu menfi rey grubu parti umdelerini sadakatle tavsif edenler olduğu gibi, bu grubun son hareketini halk efkarının temayülüne uymıyan bir siyasi gaf addedenler de mevcuttur.

Gençler grubu, İnönü'nün kendi saflarında bulunacağını ummakta ve başkanlarının tarihi şöhetinden istifade edecekler ümidinde idiler. Mamafih yenilik taraftarları arasında İnönü'nün Kurultayda müfritleri tamamen yalnız bırakacağını tahmin eden büyük bir grup da mevcuttur.”

Gazetelerdeki ezan haberlerine dair, gelişmelerin başlangıcından kanunun kabulüne kadar geçen süreye bakıldığında, ilk haberde Arapça ezana tavır nasıl ise son haberde de farklı olmamıştır. Konuya tamamen siyasi bakış açısı ile bakılmıştır.

⁴²⁴ “C.H.P. de dahili çekişme”, **Milliyet** 18.06.1950

SONUÇ

Ezan Müslümanların ibadete çağrısı olarak günde beş vakit okunagelmıştır. Ezanın Arapça dışında dillerde okunması örneklerine rastlanmakla birlikte, Türkçe ezan okunması sadece Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleşmiştir. Yüzyıllardır Arapça olarak okunan ezan, din olgusunun yanında bir kültür halini de almıştır.

Türkler İslamiyeti kabul etmeden öncede inandıkları dinin kutsal kitabını Türkçe'ye çevirmişlerdir. Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in Arapça dışındaki dillere çevrilip çevrilmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Buna Hanifi mezhebi din alimi İmam-ı Azam Ebu Hanife olabileceğini söylemektedir. 10. yy. dan itibaren Kur'an-ı Kerim'in tam anlamıyla olmasada Türkçe çevirileri başlamıştır. Selçuklular ve Osmanlılar dönemlerinde din dilinin Arapça olmasından dolayı Türkçe çeviriler kesintiye uğrasa da Osmalıda daha çok tefsirler tercih edilmiştir ancak Beylikler döneminde çeviriler olmuştur.

Cumhuriyet kurulmadan önce Tanzimat, özellikle Meşrutiyet dönemlerinde gelişen Milliyetçilik akımı sebebiyle dinde Türkçe'ye dönüş, Türkçe ibadet söylemleri başlamıştır. Bu fikirler henüz uygulamaya konulabilecek bir ortama sahip değildir. Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan inkılaplar yanında dinde de Türkçeleştirme çalışmaları ancak başlayabilecektir. 1926 yılında Göztepe İmamı'nın Türkçe ibadet girişimi her ne kadar halkın nabzını yoklamak için yapılmış olsada, ortamın henüz uygun olmadığı görülerek bir süre daha din alanında herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. 1930 yılından itibaren, Atatürk'ün en fazla yoğunlaştığı konuları dil, tarih ve din oluşturmaktadır. Bu üç konuyu birlikte ele almak istemiştir, birbirlerini tamamladığını düşünmektedir. 1931-1932 yıllarında Türk Tarih ve Dil kurumu kurulurken diğer taraftan dinde Türkçeleştirme; Türkçe Kur'an, Türkçe Hutbe, Türkçe ibadet ve Türkçe ezan çalışmalarına başlanacaktır. Din dilinin Türkçeleşmesi, aynı zamanda dil devriminin bir parçasıdır. Atatürk, Arap etkisini toplumsal hayattan ve dilden uzaklaştırmak istemiştir. Kutsal kitabı "oku" diye başlayan dinde, insanların kutsal kitabını okuyarak anlayabilmelerini sağlamak istemekteydi. Kur'an'ın ne dediğini anlamlarını sağlayabilmektir. Zira şimdiye kadar dini hurafelerle insanların dini duyguları fazlaca sömürülmüştü, pek çok din bilgini olarak geçinen kimse yalan yanlış bilgilere Müslümanların maneviyatını kendi çıkarları için kullanmışlardı.

Türkçe ibadet devriminde ezan dışındaki çalışmalar başarılı olmamıştır. Atatürk, dönemin içinde bulunduğu durumda ibadetlerin tamamen Türkçe yapılmasına uygun olmadığı kanaatiyle dine milli dile dönüş projesi yarım bırakılmış olmalı. Ezan Türkçe okunmaya başlandı ancak memnun olan kesim daha çok kentlerdeki eğitilmiş kesimdi. Halkın çoğunu oturduğu kırsal bölgelerde Türkçe ezan benimsenmemiştir. Kontrolün şehirlere göre az olma sebebi ile Arapça Ezan okumalar köylerde daha yoğun olmuştur. Türkçe ezan okunmaya başlansa da bir kanun ile yürürlüğe girmemiştir. Bu sebepten, dönem dönem Arapça ezan okuma girişimleri yaşanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler sebebiyle 1941 yılında yani İsmet İnönü döneminde, Arapça ezan okuma kanunla yasak haline getirilmiştir. Atatürk dönemi ve İsmet İnönü dönemleri karşılaştırıldığında, Milli Şef döneminin dine karşı girişimlerde yani laiklik karşıtlığında, tepkilerin daha sert olduğunu görmekteyiz. İnkılapların tam olarak yerleşmesi ve 2. Dünya savaşını ortamında farklı gelişmeler yaşanmaması adına laiklik karşıtı eylemlere cevaplar katı olmuştur. Buda dini akımların eylem alanını daraltmıştı.

İkinci dünya savaşından sonra değişen dünya dengeleri ile beraber ülke içinde de siyasi yaşam değişmiştir. Çok partili hayat başlamıştır. Kurulan siyasi partiler arasında programlarında dine yer verenler azımsanmayacak boyuttadır. Milli Şef döneminde yer altına girmiş olan İslami hareketler 1946 yılı ile su yüzüne çıkmaya başlayacaktır. Tek parti döneminde sindirilen dinci gelenekçi çevrenin tepkileri, çok partili demokratik sisteme geçişle gür çıkacaktır. Yeni siyasi hayat, oy endişesini doğurmuş ve mevcut bütün partiler oy sağlayabilmek için dini duyguları siyasete alet etmekten çekinmemiştir. CHP cephesinde de yumuşamalar başlamıştır. Özellikle 7. Kurultaydan sonra türbelerin, imamhatip kurslarının, ilahiyat fakültesinin açılması ve ilkokullarda din dersleri konulması, partinin laiklik politikasında değişimi göstermektedir.

14 Mayıs 1950 seçimlerini dini ödünlere rağmen DP kazanmıştır. DP'nin ilk icraati, ezanın Arapça okunmaya başlanmasına daha doğrusu Türkçe dışındaki dillerde okunmasına dair kanun Meclis tarafından kabul edilmesi idi. Bu gelişme ile DP "*dini kurtaran parti*" ünvanı kazanmıştır.

1946 yılından, 1950 Demokrat Parti'nin iktidara geçtiği dönem oldukça ilginçtir. CHP iktidarda iken muhalefetteki DP, iktidar partisinin dini alanda verdiği

tavizler sebebiyle, laiklik politikasını eleştirirken, DP iktidara geldiğinde ezan ile başlayan dönemi laiklik elden gidiyor irtica hortluyor şeklinde yorumlamıştı. Ezan diline onay unutulmamalı ki sadece Demokrat Parti onayı ile kanun değişikliği yapılmamıştır. Her ne kadar CHP, bir kültür meselesi olarak baktığını söylesede, kanun değişikliğini karşısında olmamıştır. Bir sonraki seçimde tekrar muhalefette olmak istememelerinin, red oyu vermemelerinde etkisi yüksektir.

Her dönemde olduğu gibi Arapça ezana memnun olan kesim yanında memnun olmayan bir kesimde vardı. Ezanın Arapça olması, dini alanda ödüne devam edilmesinin başlangıcı oldu. Özellikle cemaatlerin güçlenmesi artarak devam etti. 1960 darbesi ile tekrar Türkçe ezana dönüş yapılmak istensesde, Milli Birlik Komitesi Türkçe ezana onay vermemiştir. Tabi Türkçe ezan meselesi burada kapanmamıştır. Günümüze kadar ezanın Türkçe okunması, Türkçe ibadet yapılması zaman zaman aynı hararet ile gündeme gelmektedir ve dinin siyaset üzerindeki etkisinden dolayı hararetini artırarak gündeme gelmeye devam edecektir.

Tek parti döneminde din, siyaset kontrolünde idi. siyasilerin istediği dışında eylemler gerçekleşmiyordu veya çok cılız çıkan ses hemen bastırılıyordu. Çok partili hayata geçiş ile birlikte artık siyaset din kontrolü altına girmiş oldu. Sadece 1950 seçimlerinin kazanılmasına neden olmadı değişen durum, sonraki yıllarda da çok seçim kazandırdı.

Türkçe ezan meselesi, buna genel olarak Türkçe ibadet de diyebiliriz, dil devrimi kapsamında ele alınabilseydi, halk bunu anlayabilseydi, çok partili döneme geçiş ile Türkçe ezan devam edecekti. Ancak dil sorunu laik çevre ve muhafazakar çevre arasında halsiyet konusuna dönüşmüştür. Muhafazakar çevre Türkçe ezan okunmasıyla dinin elden gitmediğine, insanların Türk dili kullanılmasıyla ibadetleri daha istekli yapacaklarına ikna olamadı.

Atatürk'ün din politikasından sapma CHP ile başlamıştır, DP bu meşaleyi alarak daha fazla ödünle devam ettirmiş, sonrasında iktidar olan çoğu partide partilerde söz konusu olan siyaseti devam ettirmiştir.

Ezan, dünya genelinde Arapça olarak okunmaktadır. Bir başka dilde de okunsa Müslümanlar ibadete çağrı olarak algılayıp ibadete yöneliyor ise aynı amacı görmektedir. İbadette, ana dile dönüş projesinde, uygulamaya konulan Türkçe Ezan

dil meselesi olarak görümediğinden bu gün camilerden ezanı Arapça olarak duymaktayız.

KAYNAKLAR

I-RESMİ YAYINLAR

Resmi Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM Tutanak Dergisi

II- SÜRELİ YAYINLAR

A- Gazeteler

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Son Posta

Tan

Ulus

Vatan

Yeni Asya

Yeni Sabah

Zafer

III-KİTAPLAR

ABBASLI, Nazile, Ali Suavi'nin Düşünce Yapısı, Bilge Karınca, İstanbul, 2009

AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, 4. b., Hil Yayın, İstanbul, 2010

ARMAĞAN, Mustafa, **Türkçe Ezan ve Menderes**, 3. b., Timaş Yayınları, İstanbul, 2011,

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C.2, Milli eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2000

ATAY, Falih Rıfki, **Baş Veren İnkılapçı**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1997

BARUTÇU, Faik Ahmet, **Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye**, C.2, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001

BAŞGİL, Ali Fuat, **Din ve Laiklik**, 8. b., Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2007

BERKES, Niyazi, **Ara Dönem Din Politikaları**, 4. b.,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003

BORAK, Sadi, **Atatürk ve Din**, 3. b., Anıl Yayınları, İstanbul, 1997

BOZDAĞ, İsmet, **İşte Atatürk'ün Türkiye'si**, Truva Yayınları, İstanbul,2007

CEYLAN, Hasan Hüseyin, **Kemalizmin Türkçe Ezan Hikayesi**, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1996

CÜNDİOĞLU, Düccane, **Bir Siyasi Proje Olara Türkçe İbadet I**, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 1999

-----, **Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi**, 2. b., Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 1998

ÇAĞATAY, Neşet, **Türkiye'de Gerici Eylemler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972

ÇELİK, Hüseyin, **Ali Suavi**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993

ÇETİN, Abdurrahman, Ezan Maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995

Demokrat Parti Programı, TBMM Kütüphanesi, 1946

ERGİN, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, C.5, Eser Matbaası, İstanbul, 1977

EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 4. b., İmge Kitabevi, İstanbul, 2003

Dini Kavramlar Sözlüğü, Başbakanlık Diyanet işleri Başkanlığı, Ankara, 2006

GEZ, Başak Ocak, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Laikleşme Sürecinde Dinde Ulusal Dil Sorunu**,(Basılmamış Yüksel Lisans Tezi), İzmir, 1994

GOLOĞLU, Mahmut, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**,Goloğlu Yayınları, İstanbul, 1974

GÖKALP, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Nilüfer Yayıncılık Ankara, 2008

GÖKALP, Ziya, **Yeni Hayat Yeni Yol**, Haz. Müjgan Cumhur, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976

İKBAL, Muhammed, **İslamda Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, Çev. Rahim Acar, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013

İNAN, Abdülkadir, **Makaleler ve İncelemeler**, II C., 2. b., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998

İNAN, Afet, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal'in El Yazıları**, TTK Yayınevi, Ankara, 1988

JASCHKE, Gotthard, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972

KARPAT, Kemal H. , **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013

KELEŞ, Ahmet, **Türkçe İbadet**, 11.b., Balıkesir Müsbet ve Manevi İlimler Vakfı, Balıkesir, 1998

KOCAÇİMEN, Sevgi, **Demokrat Parti Döneminde TBMM'nde Laiklik Tartışmaları**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2008

- KUTAY, Cemal, **Türkçe İbadet**, 8. B. , Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 8. b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000
- MARDİN, Şerif, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, 18. b., İletişim Yayınları İstanbul, 2013
- MEYDAN, Sinan, **Akl-ı Kemal Atatürk'ün Akıllı Projeleri**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2013
- , **Atatürk ile Allah Arasında**, 5. b., İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2009
- OKUR, Yaşar, **Atatürkle On Beş Yıl Dini Hatıralar**, İstanbul,1962
- ÖYMEN, Altan, **Değişim Yılları**, 4. b., Doğan Kitap, İstanbul, 2004
- ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 2002
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, **Anadilde İbadet Meselesi**, 2. b., Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 2002
- , **İmamı Azam Ebu Hanife**, 4.b., Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 2009
- SENCER, Muzaffer, **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**, Garanti Matbaası, İstanbul,1968
- SİTEMBÖLÜKBAŞI, Şaban, **Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)**, İslam Yayınları, Ankara, 1995
- SOYSAL, İlhami, Mezhepler Tarikatlar Maddesi, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, İletişim Yayınları, İstanbul,1992
- SUBAŞI, Necdet, **Ara dönem Din Politikaları**, Küre Yayınları, İstanbul, 2005
- ŞENER, Cemal, **Anadilde İbadet Türkçe İbadet**, Ant Yayınları, İstanbul, 1998
- Tarihe Düşen Notlar - 1, Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları - 1**, TBMM Basımevi, Ankara 2011

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995

TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973**,3. b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990

TUNAYA, Tarık Zafer, **İslamcılık Akımı**, 2. b., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, 2. b., Arba Yayınları, İstanbul, 1995

TUNÇKANAT, Haydar, **27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996

TURGUT, Ertuğrul, **Dr. Reşit Galip’in Milli Eğitim Bakanlığı ve Milli Eğitim Düşüncesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007

USTA, Emine Şeyma, **Atatürk’ün Hazırlattığı, Türkçe Hutbeler**, Hoşgörü Yayınları, İstanbul, 2010

ÜLKER, Reşit, **Atatürk’ün Gizlenen Bursa Nutku**, Nokta Kitap, İstanbul, 2008

ZERCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, 10. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

IV-MAKALELER

AKSANYAR, Necati, "Demokrat Parti'nin Din Politikalarının Türk Basınında Yansımaları (1950-1954)", **Akademik Bakış**, S.11, 11 Ocak 2007

AYDAR, Hidayet, "Ezanın Tarihi ve Başka Dillerde Okunması Meselesi", **Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.2 S.1, Haziran 2016

-----, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi Cumhuriyet Dönemi", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.5, 2007

AKGÜN, Seçil, "Türkçe Ezan", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. X111/24, Ankara, 1980

AYIŞIĞI, Metin, " Ezanın Yeniden Arapça Okunması ve Basındaki Yankıları", **Türk Tarihinde Adnan Menderes Sempozyumu**, C. 2, Adnan Menderes Üniversitesi Yayını, Aydın , 2012

BEYİNLİ DİNÇ. Gökçen, "677 Sayılı Kanun, Türbeleri Millileştirme ve Yıkıcı Sonuçları: Genç Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türbedarlık", **Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, S.III/2, Aralık, 2017

DİKİCİ, Ali, " İbadet Dilinin Türkçeleşmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve buna Gösterilen Tepkiler", **Yakın dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C.X, İstanbul, 2006

-----, "Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Atatürk Yolu Dergisi**, S.42, Kasım, 2018

KARA, İsmail, "Tahsin Banguoğlu'ndan Birkaç Hatıra Çok Partili Hayata Girerken", **Tarih ve Toplum**, C.11, S. 66, Haziran, 1966

KILIÇ, Muammer, "Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP'nin 7. Kurultayı, **ÇTTAD**. XII/24, Bahar, 2012

KILIÇ, Selami, "Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Karşılama Törenleri", **Atatürk Dergisi**, S. I/III, Erzurum, 1989

NAL, Sabahattin, "Demokrat Parti'nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 60/3, 2005

OCAK, Başak, "Arapça Ezana Dönüş ve Bunun Kıbrıs Türk Basını'ndaki Yankıları", **Kıbrıs Araştırmaları Dergisi**, C. 12, 2006

ÖZTÜRK, Muammer, "Siyasi Ahlakın İmkkanı ve Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi", **İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S.3, 2014

SAKA, Şevki, "Türkçe Kur'an mı?", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 39/1, 1999

SAYARI, Binnaz, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevleri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c. 33, S. 1, 1978

YILMAZ, Mehmet Nuri, "Türkçe İbadet Üzerine diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz'ın Basın Açıklaması", **Diyanet Aylık Dergi**, S. 85, Ocak,1998

V. İNTERNET KAYNAKLARI

BALİ, N. Rifat “Amerikan Büyükelçisi Charles H. Sherrill’in Raporu Atatürk’ün Dine Bakışı”, http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/ataturkun_dine_bakisi.pdf
20 Mart 2019

İsmet İnönü konuşma, Demeç, Makele, Mesaj ve Söyleşileri 1944-1950, İnönü Vakfı, <http://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1944-1950.htm>, 20 Nisan 2019

EKLER

En değerli, en güzel

BAYRAM HEDİYESİ

Türkçe Kuranı Kerim

ÇIKMIŞTIR.

Yeni hartierle 935 sahıfa ve yaldız çıktı, hediyesi: 250 kuruş.
Onbes gün için yüzde 40 tenzilâtle 150 kuruş. Tasrava 200 kuruş.

Tercüme ve tefsiri eden İzmirli İsmail Hakkı Bey - Naşırı: H. mi kütüphanesi

Fırsattan istifade ediniz.

3 Şubat 1932 Milliyet

Dinî bir inkılâp: Türkçe Kur'an

Yarın Yeraltı camiinde mevlit
ve Kur'an okunacak

Kur'anın türkçeye müteaddit ve çok dikkatli tercümeleri yapılmış olduğu malûmdur. Din kitabı Türk'ler arasında dahi kendi öz dillerinde yazılmış ve basılmış bulunuyor.

Eskiden bazı Kur'an kitaplarının kenarlarında türkçe tercümeleri de yazılı idi. Şimdiki vaziyet bütün metnin yalnız türkçe tercüme olarak tabii ve neşredilmesinden ibarettir. Bu vaziyeti pek tabii olarak Kur'anın türkçe olarak okunması ve hatta ibadetlerimizde din kitabımızın kendi dilimizdeki ifadesinin kullanılması takip edecektir.

Müterakki milletlerin kâffesi bu yoldan yürümüşler ve bu safhalar - dan geçmişlerdir. Meselâ İncilin tercüme olunmadığı hiç bir dil yoktur. Hatta bizim türkçeden gayri dil bilmiyen Anadolu hıristiyan ortodoksları ibadetlerini türkçeye tercüme olunmuş İncil ile yaparlardı. Hakikatte bundan daha tabii bir şey olamaz. İnsanların itikada müstenit ibadetlerini kendi dillerinde yapmamaları bilâkis anlaşılmiyacak bir şeydir.

Din kitabımızın türkçeye tercüme edilmemiş olması ve ibadetlerin öz dilimizle yapılmaması cehalet ve taassup devirlerinin manasız ve hatta muzır bir dalâleti idi. Gazi İnkılâpları millete bu yolda dahi nurlu bir şahrah açmıştır.

Bundan sonra Kur'anın türkçe olarak okunması gibi büyük bir inkılâba şahit olacak camilerimizden: Ayasofya'nın dahilî manzarası

Mevlidin Süleyman Çelebi tarafından Türk lisanile tertip olunan eserden okunması ne kadar hoştur. Mevlitten zevk almkalığımız onun öz dilimizde taganni olunan ruhani bir

(Mabadı 6 ncı sahifede)

Sarı

Heykeltr

Cumhuriyet
21 Ocak 1932

güzel

Kadir gecesi türkçe Dinî ihtifal yapılacak

Ayasofya'da 25 hafız türkçe Kur'an
okuyacak ve tekbir getireceklerdir

Dinî ihtifal radyo ile hertaraftan dinlenebilecek

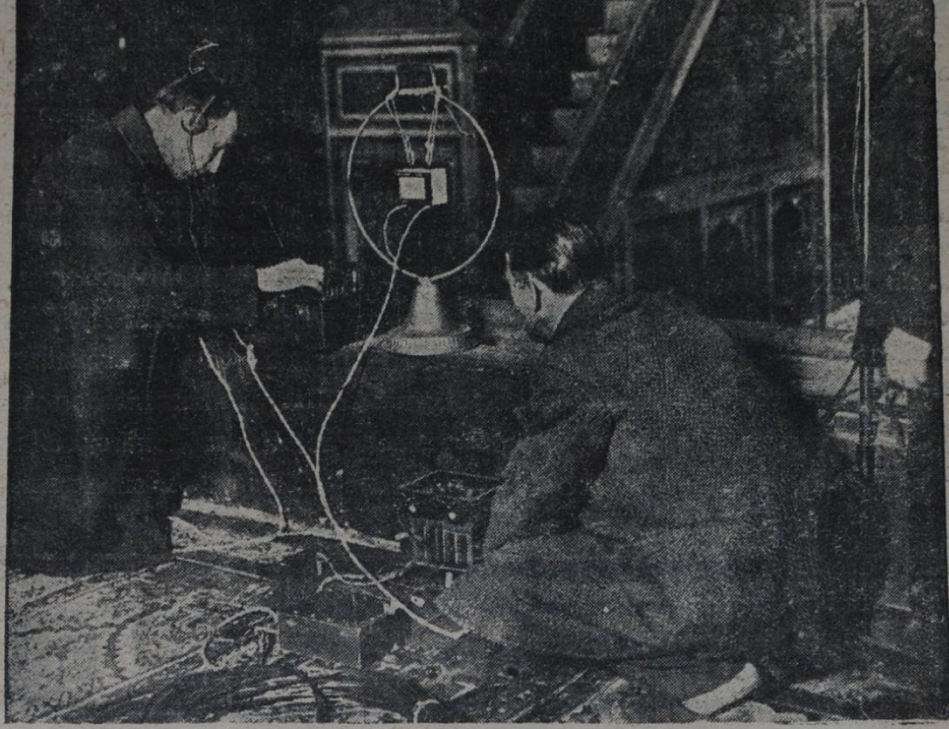
Beyazıt camisinde türkçe Kur'an dinliyen hanımlar

*Istanbul 31 (A.A.) — Ramazan
günlerinde İstanbul'un büyük ca-
milerinde okunan türkçe Kur'an*

*bütün halk tabakalarında derin
tahassüsler uyandırmıştır. Bilhas-
(Madaî 5 inci sahifede)*

1 Şubat 1932 Cumhuriyet

iş-
lil-
pıl
bi-
pa-
re-
ye
v-
le-

Kadir gecesi Ayasofyada okunacak Türkçe Mevlût ve Kur'an radyo vasıtasile her tarafta dinlenebilecektir. Camide bu hususta tertibat alınmaktadır.

Heryerde türkçe kuran gittikçe umumileşiyor

Kuşadasında da ilk defa olarak türkçe ezan okundu ve heyecanla dinlendi

Türkçe Kur'anı Kerim tilâvetinin halk üzerinde yaptığı tesir gün geçtikçe artmakta, halk her gün hafızlara müracaatla Türkçe Kur'an okumaları için ricalarda bulunmaktadır.

Bu cereyan taşrada da fazlalaşmıştır. İzmirde, Selânikli Hafız Ömer Bey; Cuma günü Cuma namazından evvel İzmirde Hisar camiinde ilk defa olarak Türkçe kuran oku-

muştur. Gazeteler; Cuma nüshalarının da keyfiyeti yazmış oldukları için cami, Türkçe Kur'an dinlemek isteyen meraklı vatandaşlarla dolmuş, aynı kesafette kadın da toplanmıştır. Camiin iç ve dışında iğne atacak yer kalmamıştır.

Hafız Ömer Bey Suznak makamı üzerine surei Fatihadan ferahnak
(Devamı 6 ıncı sahifede)

Bursada türkçe ezan aleyhinde bazı tahrikât yapıldı

Gazi Hz. hadiseyi bizzat tetkik için Afyondan Bursaya gitmişlerdir

Ankara 4 (A.A.) — (Gece yarısından sonra) — Afyonkarahisar'da Reisicumhur Hz. başvekil paşaya mülâki olarak başvekilin seyahati ve tetkikati hakkındaki şifahî raporunu dinlemiştir. Reisicumhur Hz. ahval hakkında malûmat almışlar ve Bursada türkçe ezan ve kamet sebebiyle milli hissiyatı alet ederek devletin emniyetini ihlâl edebilecek harekete halkı teşvik eden bir kaç kişinin teşebbüsüne bilhassa ehemmiyet vermişlerdir. Reisicumhur Hz. hadiseyi mahallinde anlamak için Bilecik üzerinden Bursaya hareket etmişlerdir. Başvekil Eskişehirden Ankaraya hareket etmişlerdir.

Çekirgeden Bursa ovasının manzarası

hatırlarını sormuşlardır. Herkes yaşa büyük Gazi diye bağırıyor, içten gelen bir coşkunlukla inkılâpçı Türk, büyüğünü alkışlıyorlardı. Tren beş, on dakika kaldıktan sonra aynı samimi tezahürat arasında Afyonkarahisara hareket etti.

Afyon valisi Gazi hazretlerini Uşaktan karşıladı.

Afyonkarahisar 4 (A.A.) — Reisicumhur Hz. bu akşam yirmiyeye çeyrek kala Afyonkarahisarına

gelmişler, istasyonda başvekil İsmet paşa hazretleriyle, umum jandarma kumandanı Kâzım paşa, Afyon mebusları, binlerce halk tarafından karşılanmıştır. İstasyon ışıklar içinde bayraklarla süslü idi. Gazi Hz. halkın şiddetli alkışları arasında trenden inerek başvekil paşanın ve diğer karşıcuların ellerini sıktılar. Askeri teftiş ederek tekrar İsmet paşa ile birlikte trene bindiler.

Kalede elektrikle «yaşa Gazi» yazılıdır.

İzmir 4 (A.A.) — Reisicumhur Hz. bu gece saat 3,30 da hususi trenle Basmahane istasyonundan hareket buyurmuşlardır.

Uşak 4 (A.A.) — Reisicumhur Hz. saat 15 te Uşak istasyonundan geçmişlerdir. Kadın, erkek, mektepli binlerce halk ellerinde bayraklarla istasyonu doldurmuştur.

Gazi Hz. halkın fevkalâde sevinçli, heyecanlı tezahüratı karşısında trenlerinden inerek karşıcuların ellerini sıkmışlardır. Mektepliler halkın önlerinden geçerek

Katil Ahmet öl...

17 Haziran 1950 Vatan

yor

tecrit.
ecek

yeni
lik du-
la ele

yavaş
ak is-
kargı
kara-

bul-
ker-
edir.
ha-
usta
sin-
un-

bet
sa
o-
er
hi
a-
ş

ilk Arapça ezan dün bütün yurttta okundu

**Yasağın kaldırılmasının Ramazana
tesadüf edişi ayrıca ve geniş
ölçüde memnuniyet uyandırdı**

Arapça ezan yasağının kaldırılması bütün yurtda olduğu gibi şehrimizde de büyük memnuniyet uyandırmıştır. Kanunun yürürlüğe girmesi Ramazanın ilk gününe rastlaması sevinci bir kaç daha artırmış ve işe bir hususiyet vermiştir. Kanun, Reiscumhur tarafından tasdik edilmiş ve dünkü resmî gazete ile de yayınlanmıştır.

Ayrıca dünden itibaren ezanın Arapça okunması serbest olduğu Başbakanlık tarafından valiliklere telgrafla bildirilmiştir.

Halk, ezanın ilk defa Arapça okunmasını camilerin civarına toplanarak büyük bir sevinç ve heyecanla dinlemiştir.

18 Haziran 1950 Zafer

Türk Ceza Kanununun 4055 sayılı Kanunla değiştirilmiş olan 526 ncı maddesinin değiştirilmesi hakkında Kanun tasarısı ile Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ve 13 arkadaşının ve Tokad Milletvekili Ahmet Gürkan'ın, Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinin ikinci fıkrasının değiştirilmesine dair Kanun teklifleri ve Adalet Komisyonu raporu (1/9, 2/6, 7)

Türk Ceza Kanununun 4055 sayılı Kanunla değiştirilmiş olan 526 ncı maddesinin değiştirilmesi hakkında Kanun tasarısı (1/9)

T. C.
Başbakanlık
Muameleat Genel Müdürlüğü
Tetkik Müdürlüğü
Sayı : 71 - 1626

15 . VI . 1950

Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına

Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinin değiştirilmesi hakkında Adalet Bakanlığınca hazırlanan ve Bakanlar Kurulunun 14 . VI . 1950 tarihli toplantısında Yüksek Meclise sunulması kararlaştırılan Kanun tasarısının gerekçesiyle birlikte sunulmuş olduğumu saygılarımla arz ederim.

Başbakan
A. Menderes

Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ve 13 arkadaşının, Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinin ikinci fıkrasının değiştirilmesi hakkında Kanun teklifi (2/6)

Yüksek Başkanlığa

4696 sayılı Anayasa Kanununun ikinci maddesinde mündemiç (Lâiklik) kelimesinin mânâsı, Devlet işlerinde dinin, din işlerine de Devletin karışmaması, din ile dünya işlerinin ayrılması şeklinde tefsir ve kabul edilmekte ve aynı kanunun 75 ncı maddesinin son kısmında ise (. . . güvenliğe ve edep törenlerine, kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir) denilmektedir.

Memleketimizde azınlıkta bulunan Müsevi ve İsevi vatandaşların dinî itikat ve âmel şekillerine hiçbir suretle müdahale edilmemiş ve bilâkis tamamen serbest bırakılmıştır.

Bu toprağın hakiki evlâtları ve hakiki sahibi bulunan Müslüman Türk vatandaşların din ve vicdan hürriyetlerine, amel ve ibadet şekillerine de müdahale edilmemek iktiza edeceğine ve Partimiz programının 14 ncü maddesinde ise (. Partimiz lâikliğin din aleyhtarlığı şeklinde yanlış tefsirini reddeder, din hürriyetini, diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddés haklarından tanıır). diye yazıldığına göre, müekkillerimiz ve seçmenlerimiz bulunan Müslüman Türk vatandaşların ısrarlı ve haklı isteklerine istinaden ezan ve kametin tercüme halindé okunmasına dair 4055 sayılı Kanunla değiştirilen Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinin ikinci fıkrasında yazılı (. . . veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar) ibaresinin kaldırılması hususunda hazırladığımız kanun teklifini Yüksek Kanutaaya arz ederiz.

Kayseri	Niğde	Seyhan	Erzurum	Erzurum	Erzurum
İ. Berkok	H. N. Yurdakul	A. N. Asya	Dr. F. Çobanoğlu	R. Topçuoğlu	S. Dımian
Afyon K.	Afyon K.	Afyon K.	Ankara	Tünceli	
G. Yiğitbaşı	S. Kerman	B. Oynağanlı	Ö. Bilen	H. R. Kulu	M. Zeren
		Maraş			
Okunamadı.	A. Kadoğlu				

4055 sayılı Kanunla değiştirilen Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinin ikinci fıkrasının değiştirilmesi hakkında Kanun teklifi

MADDE 1. — 4055 sayılı Kanunla değiştirilen Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinin ikinci fıkrasında yazılı (. . . veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar) ibaresi kaldırılmıştır.

MADDE 2. — Bu kanun neşrinden itibaren yürürlüğe girer.

MADDE 3. — Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

Tokad Milletvekili Ahmet Gürkan'ın, Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinin ikinci fıkrasının değiştirilmesi hakkında Kanun teklifi (2/7)

31 . V . 1950

T. B. M. M. Yüce Başkanlığına

T. C. K. 526/2 fıkranın tadili hakkında tanzim edilen gerekçe ve tasarı iki parça halinde eklice sunulmuştur.

Kanuniyet kespilmesi için ivedilikle müzakere edilmek üzere gerekli komisyona sevkini ve kanunlaşmasını saygı ile teklif ederim.

Tokad Milletvekili
Ahmet Gürkan

Adalet Komisyonu raporu

T. B. M. M.
Adalet Komisyonu
Esas No. 1/9 ve 2/6,7
Karar No. 2

16. VI. 1950

Yüksek Başkanlığa

Adalet Bakanlığınca hazırlanan ve Bakanlar Kurulunun 14. VI. 1950 tarihli toplantısında Yüksek Meclise sunulmasına karar verilen arapça ezan okunması memnuiyetini vazeden Türk Ceza Kanununun 526 nci maddesinin değiştirilmesi hakkındaki Kanun tasarısı ile yine bu konuda Kayseri Milletvekili General İsmail Berkok ve 11 arkadaşının ve yine Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın ayrıca Yüksek Başkanlığa sunduğu Kanun teklifleri Komisyonumuza havale buyurulmakla Adalet Bakanlıği temsilcisi hazır olduğu halde birleştirilerek incelendi.

Kanun tasarısı ve tekliflerinin gerekçe ve metinleri okunduktan sonra esas itibariyle kabule şayan görülmüştü.

Hükümet gerekçesinde serdedildiği gibi, 1939 senesinde Türk Ceza Kanununun 526 nci maddesine eklenen fıkralar arasında arapça ezan ve kamet okuyanların tecziye edileceklerine dair bir hüküm bulunduğu, bu hükmün sevkini gerektiren mucip sebeplerde Diyanet İşleri Reisliğinin teşkilata yaptığı bir tamimle ezan ve kametin okunmasını menettiği buna muhalif hareket edenlerin 526 nci maddenin ilk fıkrası ile tecziyeleri mümkün ise de, memnuiyetin fertlere de şumulünü sağlamaya, bu müeyyidenin kâfi gelebileceği ve arapça lisanın eski zihniyete ve eski ananelere bağlıyan tesirinden halkı kurtarmak için ikinci fıkradaki hükmün ve müeyyidesi olan cezanın konulmasına lüzum hâsıl olduğunun belirtildiği,

halbuki Anayasanın Türk vatandaşları için tabii hak saydığı vicdan hürriyetinin dokunulmaz bir hak olarak hürmete lâyik görülmesi gerektiğine ve bunun tabii bir icabı olan din serbestisinin her türlü müdahaleden âzade kalmak iktiza ederken Ana kanunlarla korunmuş bulunan din ve vicdan hürriyetinden vatandaşları her hangi bir şekilde kısmen veya tamamen mahrum ederek kanuni ceza kayıtları altında bulundurmanın doğru olmadığı, böyle bir kayıtlamanın Türkiye Devletinin esas vazifelerini gösteren Anayasanın 2 nci maddesindeki lâiklik esasına da uygun düşmeyeceği din ile devletin ayrılması ve devletin din işlerine karışmaması ve Devletle dinin birbirlerine karşı tamamen bitaraf kalmaları şeklindeki telâkkilerin ifadesi olan lâikliğin, ibadetin iera şekline taallük eden her hangi bir faaliyet veya faaliyet sahasında tadilini tazammun eder tarzda müdahalede bulunmamasını zaruri kılan bir ana hüküm olarak muhafaza ve idame edilmesinin icap etmekte olduğu, Arapça lisanının eski zihniyet ve ananelere bağlıyan tesirinden halkı kurtarmak gayesinin takibedildiğine taallük eden görüşte de bugün için bir isabet mülâhaza etmenin caiz olmadığı, kaldı ki kanunun tadilinden beri geçen uzun zaman içinde o zamanki telâkki ve düşünüş şeklini değiştirecek mühim tebeddül ve ilerlemeler husule geldiği ve bugün eski zihniyetin sadece bu gibi kanun müeyyideleri ile teminat altına alınabilmesini de mülâhazanın yerinde olmadığı, esasen, maddedeki cezai hük-

mün, ezan ve kametin yalnız arapça okunamayacağı ve fakat bunun dışında her hangi bir lisanla okunabilmesindeki cevazı tazammun eden ifade şeklinin de bir garabet arzettiği anlaşılmıştır.

Bütün bu mülâhaza ve sebeplerden başka, müslüman Türklere'e sebepsiz yere mânevi huzursuzluk veren böyle bir yasağın demokrasi ile idare olunan bir Devlet nizamı içinde yer alabilmesinin doğru olmadığı ve fıkranın tayyinin müslüman Türklere muhakkak bir huzur ve vicdan rahatlığı vereceğinin anlaşıldığı, binaenaleyh müslüman vatandaş çoğunluğunu rahata eriştirmek ve Anayasaya sadakat göstermiş olmak ve vicdan ve din serbestisini her hangi bir zorlama altında bulundurmamak amacı ile Türk Ceza Kanununun 526 nci maddesinin tadili hakkındaki Hükümet tasarısı Komisyonumuzca ay-

nen kabul edilmiştir.

Tasarının hemen gündeme alınmasını ve ivedilik ve yeğlikle görüşülmesinin Kamutayın yüce tasvibine arzuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Yüksek Başkanlığa sunulur.

Adalet Komisyonu Başkanı	Sözcü
Ankara	Balıkesir
Osman Talât İtengin	Müfit Erkuyumcu
Kâtip	
Kütahya	Ankara
Süleyman S. Nasuhoğlu	Osman Şevki Çiçekdağ
Ankara	Ankara
Hâmit Şevket İnce	Talât Vasfi Öz
Balıkesir	İzmir
Vâcît Asena	Muhittin Erener
Kars	Malatya
Lâtif Aküzüm	Şefik Trugay

HÜKÜMETİN TEKLİFİ

*Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinin de-
ğiştirilmesi hakkında Kanun tasarısı*

MADDE 1. — Türk Ceza Kanununun 4055 sayılı Kanunla değiştirilmiş olan 526 ncı maddesi aşağıda yazılı şekilde değiştirilmiştir.

Madde 526. — Salâhiyetli makamlar tarafından adli muameleler dolayısıyla yahut âmme emniyeti veya âmme intizamı veya umumi hıfzıssıhha mülâhazasıyla kanun ve nizamlara aykırı olmıyarak verilen bir emre itaat etmiyen veya bu yolda alınmış bir tedbire riayet etmiyen kimse, fiil ayrı bir suç teşkil etmediği takdirde, bir aya kadar hafif hapis veya 150 liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılır.

Şapka iktisası hakkında 671 sayılı Kanunla Türk harflerinin kabul ve tatbikına dair 1353 sayılı Kanunun koyduğu memnuiyet veya mecburiyetlere muhalif hareket edenler 3 aya kadar hafif hapis veya 30 liradan 600 liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılır.

MADDE 2. — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 3. — Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

Başbakan	Devlet Bakanı
A. Menderes	Başbakan Yardımcısı
Devlet Bakanı	S. Ağaoğlu
Millî Savunma Bakanı	Adalet Bakanı
Refik Ş. İnce	H. Özyörük
Dışişleri Bakanı	İçişleri Bakanı
F. Köprülü	R. Nasuhioğlu
Millî Eğitim Bakanı	Maliye Bakanı
Eko. ve Ticaret Bakanı	H. Ayan
Z. Velibeşe	Bayındırlık Bakanı
G. ve Tekel Bakanı	F. Belen
N. Özsan	Sa. ve So. Y. Bakanı
Ulaştırma Bakanı	Dr. R. Belger
T. İleri	Tarım Bakanı
İşletmeler Bakanı	N. İyriboz
Muhlis Ete	Çalışma Bakanı
	H. Polatkan